ISSN: 2667-422X

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt	Volume	5
Sayı	Issue	7
Yıl	Year	2022

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
2022, Cilt.5, Sayı.7

YAYIN KURULU

BAŞ EDİTÖR
Prof. Dr. Yüksel ÖZTÜRK
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Turizm Fakültesi Gölbaşı Yerleşkesi, Ankara, Türkiye.
editor@sobibder.org
editor.sobibder@gmail.com
Telefon: +90 312 231 73 60/1847

DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Ayşe Nevin SERT, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. nevin.sert@hbv.edu.tr

EDİTÖRLER KURULU

Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, Türkiye. megilmez@kastamonu.edu.tr
Coğrafya: Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye. fdoker@sakarya.edu.tr
Çalışma Ekonomisi: Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. sakyalcin@anadolu.edu.tr
Çocuk Gelişimi: Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. ayukselen@medipol.edu.tr
Dilbilimi ve Edebiyat: Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye. kihsan@gazi.edu.tr
Ekonomi: Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. atilla.aydin@rumeli.edu.tr
Felsefe: Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye. nerkizan@mu.edu.tr
İletişim Çalışmaları: Prof. Dr. Yusuf YURDİGÜL, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. yusufyurdagul@hotmail.com
İşletme Yönetimi: Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye. tarhan@baskent.edu.tr
Maliye: Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. acelikka@ogu.edu.tr
Muhasebe: Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye. seyhan.cil@hbv.edu.tr

Pazarlama: Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD. ctosun@gwu.edu

Psikoloji ve PDR: Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. sefa.bulut@ihu.edu.tr

Siyasi Tarih: Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. onursen@mersin.edu.tr
Sosyoloji: Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye. suna.tekel@inonu.edu.tr
Turizm ve Otel İşletmeciliği: Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Maskat, Umman sedatyuksel@gmail.com

Temel İslam Bilimleri: Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye. caglayanharun@gmail.com
Uluslararası İlişkiler: Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. snaktiyok@atauni.edu.tr
Yakın Çağ Tarihi: Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye. agunduz@gantep.edu.tr
Yönetim Bilişim Sistemleri: Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. ersinkaraman@atauni.edu.tr
Yönetim ve Strateji: Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye. harundemirkaya@kocaeli.edu.tr

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye.
Prof. Dr. Ahmet TAYFUN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Ali ÇELİKKAYA, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Prof. Dr. Alptekin SÖKMEN, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Arzu KILIÇLAR, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Arzu YÜKSELEN, İstanbul Medipol Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Cevat TOSUN, George Washington Üniversitesi, Washington, ABD.
Prof. Dr. Evren GÜÇER, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ, Central Florida Üniversitesi, Orlando, ABD.
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Hatice Nur ERKİZAN, Muğla Sıktı Koçman Üni., Muğla, Türkiye.
Prof. Dr. İhsan KALENDER, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Kurtuluş KARAMUSTAFA, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Prof. Dr. Mehmet BAŞ, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye,
Prof. Dr. Metehan TOLON, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Mithat ÜNER, Atılım Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Prof. Dr. Sefa BULUT, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Prof. Dr. Seyhan ÇİL, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Prof. Dr. Şeyhmus BALOĞLU, Nevada Üniversitesi, Las Vegas, ABD.
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ, Portsmouth Üniversitesi, Portsmouth, İngiltere.
Prof. Dr. Zeynep ASLAN, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
Doç. Dr. Ali Turan BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Ersin KARAMAN, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye.
Doç. Dr. Harun ÇAĞLAYAN, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, Türkiye.
Doç. Dr. Kadri Gökhan YILMAZ, AHBV Üniversitesi, Ankara.
Doç. Dr. Lütfi BUYRUK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Nevşehir, Türkiye.
Doç. Dr. Mehmet Fatih DÖKER, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye.
Doç. Dr. Mustafa SOLMAZ, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Nuray TOSUNOĞLU, AHBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Saadet Pınar TEMİZKAN, Osmangazi Üni., Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Seda TEKELİ, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Doç. Dr. Sedat YÜKSEL, Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Üni., Maskat, Umman
Doç. Dr. Selma KALYONCUOĞLU, Ankara HBV Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
Doç. Dr. Suna TEKEL, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Doç. Dr. Yaşar KAYA, İnönü Üniversitesi, Malatya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Atilla AYDIN, İstanbul Rumeli Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Menekşe ÖZTOPRAK, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ, Kastamonu Üni., Kastamonu, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Onur ŞEN, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Seda ÖZDEMİR AKGÜL, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye.
Dr. Öğr. Üyesi Zeki YÜKSEKBİLGİLİ, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

BU SAYIDA HAKEMLİK YAPANLAR

Doç. Dr. Bilal DEVECİ, Kırklareli Üniversitesi.
Doç. Dr. Fatih ERCAN, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
Doç. Dr. Ferdi BAHADIRERZİNCAN, Binali Yıldırım Üniversitesi.
Doç. Dr. Hakan ATAY, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
Doç. Dr. Özcan IŞIK, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
Doç. Dr. Salim İBİŞ, İstanbul Galata Üniversitesi.
Doç. Dr. Sebahattin KARAMAN, Balıkesir Üniversitesi.

Doç. Dr. Yunus Emre KARAKAYA, Fırat Üniversitesi.
Doç. Dr. Yüksel AYDIN, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Berna SİCİM SEVİM, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd Ebrar LEVENT, İstanbul Aydın Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Güllü GENÇER, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZYEŞİL, İstanbul Aydın Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SUNDU, İstinye Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KOÇER, İstanbul Aydın Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KIZILDEMİR, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Sıla KARACAOĞLU, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi.
Dr. Öğr. Üyesi Tuğbay Burçin GÜMÜŞ, İstanbul Gedik Üniversitesi.
Öğr. Gör. Dr. Ulaş ÇINAR, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
Öğr. Gör. Gökçe SÖNMEZ, Yıldız Teknik Üniversitesi.

ODAK VE KAPSAM

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın odağında;
Sosyal Bilimler alanındaki profesyonellere akademik katkı sağlayan, sektörel uygulamalara katkı sağlayan teorik ve uygulama arasında köprü olan, Sosyal Bilimler alanlarında ulusal ve uluslararası karşılaştırmaları inceleyen eserler yer almaktadır.

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi'nin yayın kapsamında;
Arkeoloji, Atatürk İlke ve Cumhuriyet Tarihi, Avrupa Birliği, Bankacılık ve Sigortacılık, Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat, Beşiri ve İktisadi Coğrafya, Bilgi ve Belge Yönetimi, Bölgesel Çalışmalar, Çağdaş Dünya Tarihi, Çocuk Gelişimi, Dilbilimi, Ekonometri, Erken Hristiyan ve Bizans Sanatları, Eskiçağ Tarihi, Felsefe, Finans, Fiziki Antropoloji ve Paleoantropoloji, Fiziki Coğrafya, Gazetecilik ve Medya Çalışmaları, Gelişim Psikolojisi, Genel Türk Tarihi, Görsel İletişim Tasarımı, Halkla İlişkiler, İktisadi Düşünce, İktisat Tarihi, İletişim Çalışmaları, Kamu Yönetimi, Makro İktisat, Maliye, Mikro İktisat, Muhasebe, Nicel Karar Yöntemleri, Organizasyon, Ortaçağ Tarihi, Osmanlı Kurumları ve Medeniyeti, Öğrenme-Bilişsel-Biyo-Deneysel Psikoloji, Pazarlama, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sinema, Siyasi Düşünceler, Siyasal Hayat ve Kurumlar, Siyaset Bilimi, Siyasi Tarih, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Sosyal Psikoloji, Sosyal ve Kültürel Antropoloji, Sosyoloji, Turizm, Türk İslam Sanatı, Uluslararası İktisat, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret, Uygulamalı Psikoloji, Üretim ve Operasyon Yönetimi, Yakınçağ Tarihi, Yeniçağ Tarihi, Yerel Yönetimler, Kent ve Çevre Politikaları, Yönetim Bilişim Sistemleri, Yönetim ve Strateji, Yükseköğretim Çalışmaları yer almaktadır.

YAYIN SIKLIĞI

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi elektronik ortamda yayın yapan hakemli bir dergidir. Aylık yayın yapan dergide yılda 12 sayı yayınlanmaktadır.

YAYIN DİLİ

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi Türkçe olarak yayın yapmaktadır. Ancak her bir makalede İngilizce başlık, abstract ve keywords bulunmalıdır.

INDEX

DRJI | Directory of Research Journals Indexing

RI-ROOTINDEXING

ReseachBib – Academic Resource Index

ROAD | ROAD, The Directory of Open Access Scholarly Resources

ISI | International Scientific Indexing

Eurasian Scientific Journal Index

ICI Index Copernicus International

General Impact Factor

CiteFactor

Asos Index

Scientific Indexing Services

EuroPub Database

SOSYAL, BEŞERİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ
2022, Cilt.5, Sayı.7
İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Araştırma Makalesi
Turist Rehberliği Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma
(Educational Profile of Academic Staff of Tourist Guidance Department: A Study on State Universities)
Uğur CEYLAN, Hakan PADIR
ss.842-857.

Araştırma Makalesi
Karekod (Qr Kod) Menü Kullanan Restoran İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Amasya Örneği
(A Research on Restaurant Businesses Using QR Code Menu: The Case of Amasya)
Melahat AVŞAR, Gülnur KARAKAŞ TANDOĞAN
ss.858-869.

Araştırma Makalesi
Toplam Kalite ve Stratejik Kalite Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Motivasyon Araçlarının İşletme Performansı Üzerine Etkisinin İncelenmesi: İlaç Sektöründe Bir Araştırma
(Investigation of The Effect of Motivation Tools on Business Performance in The Context of Total Quality and Strategic Quality Management Practices: A Research in The Pharmaceutical Industry)
Sibel KOÇ TAZICI, Esin BENHÜR AKTÜRK
ss.870-896.

Araştırma Makalesi
COVID-19 Kamu Sermayeli Mevduat Bankalarının Performansını Nasıl Etkiledi? SV-EDAS Modeli Uygulaması
(How Has COVID-19 Impacted the Performance of State-owned Deposit Banks? SV-EDAS Model Application)
Burhan ERDOĞAN
ss.897-912.

Araştırma Makalesi
Dijital Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri ve Akademik Performans: Bibliyometrik Bir Haritalama
(Digital Gaming Addiction, Behavior Problems and Academic Performance: A Bibliometric Mapping)
Murat TUNCER, Melih DİKMEN, Müge VURAL
ss.913-933.

Kavramsal Makale
İzmir Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme
(An Evaluation on İzmir Culinary Culture)
Muzaffer ÇAKMAK
ss.914-949.

Kavramsal Makale
Üstün Yetenekli Çocuklarda Duyusal Hassasiyet ve Duyu Bütünleme
(Sensory Sensitiveness and Sensory Integration of Gifted Children)
S. Seda BAPOĞLU DÜMENCİ, Tüba KÜÇÜK
ss.949-961.

Kavramsal Makale
Zonguldak İli Endüstriyel Miras Turizmi Potansiyelinin Swot Analizi
(Swot Analysis of Zonguldak Provincial Industrial Heritage Tourism Potential)
Hasan KÖŞKER, Zafer ÖZBEY
ss.962-977.

Kavramsal Makale
Tedarikçi Seçiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Malzemelerinin Alımına Yönelik Bir Uygulama
(An Application for The Purchase of Occupational Health and Safety Materıals in Supplier Selection)
Turabi KARADAĞ
ss.978-987.

Kavramsal Makale
Paternalistik Liderlik: Askeri Liderlik Uygulamalarına Alternatif Bir Bakış Açısı
(Paternalistic Leadership: An Alternative Perspective to Military Leadership Practices)
İbrahim YIKILMAZ, Murat SAĞBAŞ
ss.988-1000.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 842-857.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1031
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Turist Rehberliği Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma

Doç. Dr. Uğur CEYLAN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Kütahya, e-posta: ugur.ceylan@dpu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6078-8424

Hakan PADIR, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya, e-posta: hakan.padir0@ogr.dpu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8532-0692

Öz

Turist rehberliği eğitimi üniversitelerde lisans, önlisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde verilmektedir. Türkiye'nin tanıtımı ve imajı konusunda oldukça büyük öneme sahip turist rehberliği mesleği eğitimi de sahayı bilen ve bu alanda yetişmiş akademisyenler tarafından verilmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın amacı, üniversitelerde lisans ve önlisans düzeyinde turist rehberliği eğitimi veren bölümlerde görev yapan akademisyenlerin mezuniyet alanlarının incelenmesidir. Araştırma turist rehberliği eğitiminde sahadan gelen akademisyenlerin öneminin vurgulanması, turist rehberliği bölümlerinde bölüm mezunu akademisyenlerin istihdam edilmesi ve ileride yapılacak çalışmalara yön göstermesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemi olan betimsel nitelikli tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma verileri üniversitelerin ve Yüksek Öğretim Kurumu'nun (YÖK) web sayfalarından elde edilmiştir. Toplam 56 üniversite bünyesinde görev yapan 248 akademisyen tespit edilmiştir. Turist rehberliği bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin 61 tanesinin (%24) Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği, Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretmenliği, Turist Rehberliği ve Turizm Rehberliği lisans ve ön lisans mezuniyetlerine sahip olduğu saptanmıştır. Ayrıca, 138 (%55) tanesinin lisans eğitimlerinin turizm alanıyla ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turist Rehberliği, Turizm Rehberliği, Turist Rehberliği Eğitimi.
Makale Gönderme Tarihi: 27.03.2022
Makale Kabul Tarihi: 01.07.2022

Önerilen Atıf:
Ceylan, U. ve Padır, H. (2022). Turist Rehberliği Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 842-857.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 842-857. DOI:10.26677/TR1010.2022.1031
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Educational Profile of Academic Staff of Tourist Guidance Department: A Study on State Universities

Associate Prof. Dr. Uğur CEYLAN, Kütahya Dumlupınar University, Tavşanlı Faculty of Applied Sciences, Kütahya, e-mail: ugur.ceylan@dpu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6078-8424

Hakan PADIR, MSc. Student, Kütahya Dumlupınar University, Institute of Graduate Programs, Kütahya, e-mail: hakan.padir0@ogr.dpu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8532-0692

Abstract

Tourist guidance education providing in universities at undergraduate, associate degree, master's and doctorate levels. The training of the tourist guidance profession, which is of great importance for the promotion and image of Turkey, should also be given by academicians who know the field and are trained in this field. The purpose of this research is to examine the graduation areas of the academicians in the departments that provide tourist guidance education at the undergraduate and associate degree levels. It is thought that the research will be important in terms of emphasizing the importance of academicians coming from the field in tourist guidance education, employing graduate academicians in tourist guide departments and guiding future studies. In the research, descriptive survey model, which is a qualitative research method, was used as a data collection technique. Research data were obtained from the web pages of universities and Counsil of Higher Education (YÖK). A total of 248 academicians working in 56 universities were identified. It has been determined that 61 (24%) of the academicians working in tourist guiding departments have Travel Management and Tourism Guidance, Travel Management and Tourism Guidance Teaching, Tourist Guidance and Tourism Guidance undergraduate and associate degree graduates. In addition, it has been determined that 138 (55%) of them have undergraduate education related to the field of tourism.

Keywords: Tourist Guidance, Tourism Guidance, Tourist Guidance Education.
Received: 27.03.2022
Accepted: 01.07.2022

Suggested Citation:
Ceylan, U. and Padır, H. (2022). Educational Profile of Academic Staff of Tourist Guidance Department: A Study on State Universities, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 842-857.

GİRİŞ

Turizm, Covid-19 salgını öncesi dünya üzerinde sürekli büyüyen ve gelişen bir hareketlilik olarak görülmekte ve turizm faaliyetine katılım gösteren turist sayısı günden güne artış göstermektedir. Tüm dünyada yaşanan Covid-19 salgını 'Dünya Sağlık Örgütü' tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (WHO, 2020). Dünya çapındaki destinasyonların %100'üne seyahat kısıtlaması getirildi ve dünya çapındaki tüm destinasyonların %27'si uluslararası turizm için sınırlarını tamamen kapattığı bildirildi (UNWT, 2021). Dünya Turizm Örgütü İstatistiklerine göre, Covid-19 salgını öncesi turizm hareketliliği tekrar artış göstererek %4 büyüme sağlamıştır. Toplam katılımcı sayısı 1.5 milyar kişi seviyesine ulaşmıştır (UNWTO, 2020). Bu salgının etkisiyle 2021 yılının ilk istatistiklerine göre dünya üzerindeki turist sayısında 2019 yılına göre %85 azalma yaşanmıştır.

Türkiye, turizm faaliyetleri ve turist ağırlama konusunda dünya üzerinde ilk 10 ülke arasında yer almaktadır. Ayrıca doğal güzelliklere, tarihi ve mimari yapılara, 4 mevsim yaşanılabilmesi gibi imkânlara, sıcak su ve kaplıca gibi özelliklere sahiptir ve tatil yapmaya oldukça elverişli bir konumdadır. Bu yönden sosyokültürel bir olgudur (Salazar, 2006). Turizm, Türkiye açısından çok önemli bir gelir kaynağı olarak da görülmektedir (Çımat ve Bahar, 2003). Bu nedenle Türkiye'yi ziyaret eden turistlerin en kaliteli şekilde hizmet almasını sağlamak için önemli çabalar gösterilmektedir. Turizm hareketliliğinde ilk temastan son ayrılışa kadar süreç içerisinde bulunan her personelin gerekli eğitimleri almış olması ve yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Türkiye'nin tüm bu güzelliklerini ziyaret eden misafirlere anlatabilecek, eğitimli rehberlere ihtiyaç duyulmaktadır (Temizkan ve Ergün, 2018).

2021 yılı Aralık ayı verilere göre TUREB'e kayıtlı 11661 turist rehberi bulunmaktadır. Turist rehberlerinin 9931'i ülkesel, 1730'u bölgesel rehberlerdir. Turist rehberlerinin 7499'u İngilizce, 1633'ü Almanca ve 1114'ü Fransızca dillerinde rehberlik yapmaktadırlar. Bölgesel rehberlerin 1402'si Marmara, 1155'i Ege ve 1056'si İç Anadolu bölgelerine kayıtlıdırlar. Ülkesel rehberlerin 3401'i kadın ve 6530'u erkektir. Bölgesel rehberlerin 470'i kadın ve 1259'u erkektir (TUREB).

Türkiye'nin tanıtımında ve imajında önemli bir yere sahip olan turist rehberlerinin eğitimi oldukça önemlidir. Bu eğitim sürecinde görev alan akademisyenlerin alanla ilgili olmaları ve sahayı bilmeleri de oldukça önemlidir. Turist rehberliği yapmış veya bu bölümden mezun olmuş akademisyenler, eğitim süresince öğrencilere meslekte ilgili hem teorik hem de pratik açıdan destek olabileceklerdir. Bu araştırmada, lisans ve ön lisans düzeyinde turist rehberliği eğitimi veren üniversitelerin kadrolarında bulunan akademisyenlerin, mezun oldukları lisans, yüksek lisans ve doktora alanlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Üniversitelerin turist rehberliği bölümlerinde görev yapan akademisyenler arasında turist rehberliği alanında eğitim almış ve bu alandan diploma sahibi olan akademisyenlerin oranları ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın, turist rehberliği eğitimi konusunda akademik personelin yeterliliği ve yetersizliği konusunda ileride yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

TURİST REHBERLİĞİ MESLEĞİ

Turist rehberlerini genellikle iletişim becerisi yüksek, dış görünümüne önem veren, yabancı dil eğitimini önemseyen ve güleryüzlü kişiler olarak tanımlanabilir.

Alanyazındaki bazı tanımlar incelenecek olursa, turist rehberi, turizm faaliyetine katılan turistlerin, turistik seyahatleri süresince kendilerini güvende hissetmelerini, keyifli vakit geçirmelerini, gezilen destinasyonlara hâkim olarak misafirlere yabancılık çekmemelerini sağlamak amacıyla hareket eden ve turistlerin o seyahatten memnun olarak ayrılmasını sağlayan kişilerdir (Yıldız, Kuşluvan ve Şenyurt, 1997). Turist rehberi, 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu'na göre bu kanun hükümleri uyarınca mesleğe kabul edilerek turist rehberliği hizmetini sunma hak ve yetkisine sahip olan gerçek kişilerdir. 6326 sayılı Turist Rehberliği Meslek Kanunu 2. maddesindeki tanıma göre; *"turist rehberliği hizmeti, seyahat acentacılığı faaliyeti olmamak kaydıyla kişi veya grup halindeki yerli veya yabancı turistlerin gezi öncesinde seçmiş oldukları dil kullanılarak ülkenin kültür, turizm, tarih, çevre, doğa, sosyal ve benzeri değerleri ile varlıklarının kültür ve turizm politikaları doğrultusunda tanıtılarak gezdirilmesini veya seyahat acentaları tarafından düzenlenen turların gezi programının seyahat acentasının yazılı belgelerinde tanımladığı ve tüketiciye satıldığı şekilde yürütülüp acenta adına yönetilmesini"* şeklinde tanımlanmaktadır (Resmi Gazete).

Rehberler, ülkelerin doğal, tarihi, kültürel tüm turistik unsurlarını en güzel şekilde tanıtarak, gezileri boyunca yardımcı olarak doğru bilgiler verecek personeldir (Sezgin, 2001). Turistlere seyahatleri boyunca tanık oldukları tüm türbeleri, tarihi ve sanat eserlerini, eğlence yerlerini, konaklama işletmelerini, doğal güzelliklerini anlatmak ve gezdirmekle yetkili olan kişilerdir (Çimrin, 1995). Turistler üzerinde memnuniyet açısından doğrudan etkiye sahip olan rehberler, daima nazik ve güleryüzlü olmalıdır. Bu memnuniyet, yeni turistik ürünlerin satılmasına veya yeni misafirler kazanılmasına ve ülke tanıtımı açısından olumlu imaj bırakma anlamında etkili rol oynamasına sebep olur (Köroğlu, Köroğlu ve Alper, 2012).

Tüm bu tanımlardan hareketle, turist rehberlerinin bilgili ve donanımlı, yabancı dil bilgisi yeterli, genel kültür seviyesi yüksek, yöre hakkında derin bilgilere sahip, diğer kültürler hakkında bilgili, ilk yardım konusunda eğitimli, iletişimi kuvvetli ve son olarak da dış görünümüne özen göstermesi gerektiği söylenebilir. Ayrıca turist rehberliği eğitimi sonrasında, turist rehberlerinin mesleklerini icra ederken tur sırasında sergilemesi gerekli başlıca roller ise;

Liderlik Rolü: Turist rehberinin doğuştan gelen özelliklerinden birisidir. Çünkü liderlik yönetim gibi sonradan kazanılan bir özellik değildir. Turist rehberinin, misafir grubunu benimseyerek grubun bir parçası ve hâkimi olarak görmesi ve tur boyunca kontrolü elinden bırakmaması bu rolün gerekliliklerinden biridir (Güzel, 2007).

Bilgi Verici Rolü: Turist rehberleri güzergâh ve destinasyonlar hakkında, ulaştırma, konaklama, eğlence işletmeleri gibi tüm bilgiye detaylıca sahip olmalıdır. Bilgi birikimini sürekli güncellemelidir ve oluşabilecek sorunları önceden önlemelidir (Yenen, 2002).

Arabuluculuk Rolü: Turistlerin farklı kültür, dil, yerel halk gibi unsurlarla kuracakları ilişkiler arasındaki bağı oluşturarak aracılık rolünü yerine getirmektedir (Leclerc ve Martin, 2004).

Yorumlayıcı Rolü: Destinasyonların o yöreye ait özelliklerini turistlerin anlayabileceği ve eğlenebileceği şekilde yorumlayarak turistik etkinliğe dönüştürme özelliğidir (Leclerc ve Martin, 2004).

Satış Elemanı Rolü: Turistik ürünler, eğlence aktiviteleri, ekstra turlar, konaklama işletmelerinde kalan misafirler için planlanabilecek diğer aktivitelerin satış işlemlerinde de satış elemanı rolü devreye girmektedir (Temizkan, 2010: 43).

Ayrıca turistlerin en fazla iletişimde olduğu kişiler turist rehberleridir. Memnuniyet oranlarındaki doğru orantıya göre diğer potansiyel misafirlere ulaşma ve tekrar tercih edilme sebebi olma da rehberlerin rolü büyüktür (Tangüler, 2002: 108).

TÜRKİYE'DE TURİST REHBERLİĞİ EĞİTİMİ

Türkiye'de turist rehberliğiyle ilgili ilk düzenlemeler 29 Ekim 1890 yılında 190 sayılı Nizamname ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra rehberlik eğitimine yönelik ilk düzenlemeler 8 Kasım 1925'de 2730 sayılı "Ecnebi Seyyahlara Tercümanlık ve Rehberlik Edecekler Hakkında Kararname" ile yapılmıştır. Kararnameye göre turist rehberliği mesleğini yerine getireceklerin uyması gereken 11 maddelik düzenleme yayınlanmıştır. Böylece rehberlikte eğitimin önemi ortaya konulmasına rağmen, o dönemlerde sınav değerlendirmesi yapacak olan resmi bir kuruluş olmaması dolayısıyla düzenleme askıya alınmıştır. 1951 yılında Türkiye Milli Talebe Federasyonu kurslar açmaya başlamış ve yabancı dil bilen üniversite öğrencilerini turist rehberliği mesleğine kazandırmaya çalışmıştır (Çolakoğlu, Epik ve Efendi, 2007).

Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından 1971 yılında turist rehberlerinin eğitimi ve denetimi için ilk yönetmelik çıkarılmıştır (Çokişler, 2021). 1983 yılında "Profesyonel Tercüman Rehber Yönetmeliği" ile profesyonel-amatör ayrımı yapılması amacıyla bildirim yayınlanmıştır. Bu hareketten sonra 1986 yılında günümüzde de geçerliliği devam eden "Profesyonel Turist Rehberliği Yönetmeliği" yayınlanmıştır. Ayrıca 1986 yılından itibaren rehberlik kursu açma yetkisi sadece Turizm Bakanlığı'na verilmiştir (Ahipaşaoğlu, 2006). 2012 yılında da Turist Rehberliği Meslek Kanunu yayınlanmış ve bakanlık yetkisi devam etmiştir.

Turist rehberliği eğitiminde önemli bir eşik olarak görülen 1995 yılında, Turizm Bakanlığı tarafından üç aylık ve altı aylık eğitimlerin bir rehber yetişmesi için yeterli olmadığı ve üniversitelerde ön lisans ve lisans düzeyinde turist rehberliği eğitimine yönelik bölümlerin kurulması kararına varılmıştır (Karaman, Köroğlu ve Köroğlu, 2012). Türkiye'de turizm eğitiminin bir parçası olan turist rehberliği örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki şekilde verilmektedir. Örgün eğitim üniversiteler bünyesinde önlisans, lisans ve yüksek lisans düzeyinde. Yaygın eğitim ise Turizm Bakanlığı bünyesinde açılan sertifika kursları ile verilmektedir (Eker ve Zengin, 2016).

Turist rehberliği eğitimi üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar akademisyenleri (İstanbullu Dinçer & Çakmak, 2018), müfredatları (Çakmak ve İstanbullu Dinçer, 2018: İşçeli ve Kılıç, 2018: Güven ve Ceylan, 2014), eğitim sistemini (Türker, Güzel ve Özaltın Türker, 2012: Köroğlu, Köroğlu ve Asmadilli, 2019: Akdu, Karakaş, Zurnacı ve Tabu, 2018: Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2018), eğitim kurumlarını (Çokişler ve Öter, 2014) incelemişlerdir. Değirmencioğlu'nun "Türkiye'de Turizm Rehberliği Eğitimi Üzerine Bir Araştırma" isimli yazısında, Türkiye'deki turist rehberlerinin %85'lik kısmının üniversite mezunu olduğu saptanmıştır. Fakat bu grubun %62'lik kısmı T.C. Turizm Bakanlığındaki mesleki eğitim unsurlarının yeterli olmadığını ve aynı grubun %49.7'lik kısmı ise bu eğitimi tamamen karşılayamadığını savunmuştur. Yine aynı araştırmada, eksikliği görülen derslerin ilk 3'ü; Flora-fauna, mimari, Türkiye'nin uluslararası sorunları olarak belirtilmiştir. Ayrıca lisans ve ön lisans döneminde en az 1 dönem staj yapılması gerekliliği kabul edilmiştir (Değirmencioğlu, 2001).

Eker ve Zengin'in (2016) araştırmalarına göre, yeniden yapılandırılan turist rehberliği eğitim düzeyini araştıran akademisyenler, turist rehberliği kapsamında uygulanan ders programlarının teorik olarak yeterli düzeyde olduğu kanıtına varmışlardır. Fakat verilen eğitimin kurumlar arası farklılık göstermesi bir standartta olmaması rehberlik eğitimini olumsuz etkilediği sonucuna varmışlardır. Teorik olarak düzeyin yeterli seviyede olduğu kabul edilmiştir fakat pratik kısmında aynı yeterlilik seviyesi olduğu düşünülmemektedir. Bu yüzden eğitim alan öğrencilerin, turizm sektöründeki iş yerleri ile iş birliği sağlanarak pratik alıştırılması yapılması gerekliliği ön görülmüştür. Tüm bunlara ek olarak, rehberlik mesleği alınan eğitimlerin dışında bireylerin mesleğini sevmesi, kendini daima geliştirebilmesi ve güncellemesi ile başarının elde edilebilmesi daha mümkün hale gelecektir (Eker ve Zengin, 2016: 72). Alanyazın incelendiği zaman turist rehberliği müfredatları, eğitim sistemi gibi konular üzerine çalışmalara rastlanmakta iken, turist rehberliği bölümlerinde görevli akademisyenlerin çalışma ve eğitim alanları ile ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla çalışmanın turist rehberliği eğitimi konusunda alanyazına önemli katkılarda bulunacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmada, Türkiye'deki turizm rehberliği, turist rehberliği ve seyahat işletmeciliği ve turizm rehberliği bölümlerinin bulunduğu üniversiteleri tespit ederek, kontenjanların ve akademik personelin aldıkları eğitim durumlarını ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, sadece devlet üniversiteleri incelenerek araştırmanın sınırlılıkları belirlenmiştir. Araştırma verileri 1-22 Haziran 2021 tarihleri arasında toplanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemi olan betimsel nitelikli tarama modeli kullanılmıştır. Bunun nedeni, araştırmaya konu olan durum, olay, olgu, nesne ya da bireylerin kendi şartları içinde ve oldukları gibi betimlenmesine veya tanımlanmasına olanak sağlamasıdır. Ayrıca elde edilen sonuçların genellenebilir hale getirilmesine, sistematik bir tarama stratejisinin kullanılmasına ve seçilen olay, olgu, nesne veya bireylerin niteliklerinin kodlanmasına ve analiz edilmesine imkan sağlamaktadır (Deveci vd., 2020).

Araştırma verileri 1-22 Haziran 2021 tarihleri arasında "YÖK Akademik" web sitesi ve üniversitelerin kendi web sitelerinden elde edilmiştir. Turist rehberliği bölümlerinde kayıtlı akademisyenlerin lisansüstü mezuniyet alanları incelenmiştir. Veriler daha sonra mezuniyet alanlarına ve akademik ünvanlarına göre tablolara aktarılmıştır. Vakıf ve özel üniversiteler istatistiklere dâhil edilmemiştir. Araştırmada 42 üniversite bünyesindeki 56 birimde lisans ve ön lisans düzeyinde, Turizm Rehberliği, Turist Rehberliği ile Seyahat Acentacılığı ve Turist Rehberliği eğitimi verildiği tespit edilmiştir. Birimlere ilişkin fakülte ve yüksekokul kontenjanları, akademik personellerin unvanları ve görev aldıkları üniversiteler, akademik personelin lisans, yüksek lisans ve doktora mezuniyetleri araştırmanın bulguları kısmında verilmiştir.

BULGULAR ve YORUMLANMASI

Bu bölümde Turizm rehberliği, Turist Rehberliği ile Seyahat Acentacılığı ve Turist Rehberliği bölümlerine ait yazarlar tarafından derlenen tablolar incelenecektir. Türkiye'de turist rehberliğine yönelik bölümler, bölümlerin kontenjanları, bu bölümlerde görev yapan akademisyen sayıları ve bilim alanları incelenecektir.

Tablo 1. Türkiye'deki Devlet Üni. Bulunan Turizm/Turist Rehberliği Lisans ve Ön Lisans Programları (Haziran, 2021)

İL	ÜNİVERSİTE	FAKÜKTE / YÜKSEKOKUL / MYO	KONTENJAN N.Ö./İ.Ö.
Adıyaman	Adıyaman Üniversitesi	Turizm Fakültesi	40
Afyon	Kocatepe Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50+40
Ankara	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Antalya	Akdeniz Üniversitesi	Manavgat Turizm Fakültesi	60+50
Antalya	Akdeniz Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Aksaray	Aksaray Üniversitesi	Turizm Fakültesi	40
Aydın	Adnan Menderes Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50+40
Eskişehir	Anadolu Üniversitesi	Turizm Fakültesi	40
Erzurum	Atatürk Üniversitesi	Turizm Fakültesi	30
Balıkesir	Balıkesir Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60+40
Batman	Batman Üniversitesi	Turizm Fakültesi	30
Bolu	Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Turizm Fakültesi	40
Çanakkale	Onsekiz Mart Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Çankırı	Karatekin Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
İzmir	Ege Üniversitesi	Çeşme Turizm Fakültesi	55
Kayseri	Erciyes Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Gümüşhane	Gümüşhane Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Şanlıurfa	Harran Üniversitesi	Turizm ve Otel İşl. YO	40
Isparta	Isparta Uygulamalı Bilimler Üni.	Turizm Fakültesi	40
Hatay	İskenderun Teknik Üniversitesi	Turizm Fakültesi	20
İzmir	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Karabük	Karabük Üniversitesi	Safranbolu Turizm Fakültesi	30
Kastamonu	Kastamonu Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Kırklareli	Kırklareli Üniversitesi	Turizm Fakültesi	40
Mardin	Mardin Artuklu Üniversitesi	Turizm Fakültesi	30
Mersin	Mersin Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Konya	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Nevşehir	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Samsun	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Turizm Fakültesi	50
Denizli	Pamukkale Üniversitesi	Turizm Fakültesi	60
Sakarya	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üni.	Turizm Fakültesi	60+40
Konya	Selçuk Üniversitesi	Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fak.	40
Konya	Selçuk Üniversitesi	Turizm Fakültesi	30
Zonguldak	Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	Turizm Fakültesi	40
Ankara	Ankara Üniversitesi	Beypazarı MYO	65
Antalya	Akdeniz Üniversitesi	Demre Dr Hasan Ünal MYO	55
Bingöl	Bingöl Üniversitesi	Sosyal Bilimler MYO	20
Burdur	Mehmet Akif Ersoy	Yeşilova İsmail Akın MYO	35
Bursa	Uludağ Üniversitesi	İznik MYO	50
Çanakkale	Onsekiz Mart Üniversitesi	Ayvacık MYO	60+40
Erzincan	Binali Yıldırım Üniversitesi	Turizm ve Otelcilik MYO	30
Isparta	Isparta Uygulamalı Bilimler Üni.	Yalvaç MYO	40
Karabük	Karabük Üniversitesi	Safranbolu MYO	30
Kocaeli	Kocaeli Üniversitesi	Kartepe Turizm MYO	60
Kütahya	Dumlupınar Üniversites	Çavdarhisar MYO	30
Kütahya	Dumlupınar Üniversitesi	Sosyal Bilimler MYO	60
Malatya	Turgut Özal Üniversitesi	Kale Turizm ve Otelcilik MYO	35
Nevşehir	Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Ürgüp Sebahat ve Erol Toksöz MYO	35
İstanbul	Marmara Üniversitesi	Sosyal Bilimler MYO	55
Muğla	Sıtkı Koçman Üniversitesi	Turizm MYO	60+55
Muğla	Sıtkı Koçman Üniversitesi	Ortaca MYO	50
Konya	Selçuk Üniversitesi	Akşehir MYO	40
Konya	Selçuk Üniversitesi	Beyşehir MYO	40
Konya	Selçuk Üniversitesi	Silifke MYO	50
Sinop	Sinop Üniversitesi	Tur. İşl. Ve Otelcilik YO.	40+35
Van	Van Üniversitesi	Van MYO	45

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Türkiye'de lisans düzeyinde turist rehberliği ve turizm rehberliği eğitimi, turizm fakülteleri, meslek yüksekokulları, turizm ve otelcilik yüksekokulları ve turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulları bünyesinde verilmektedir. 42 üniversite bünyesinde 33 fakülte, 20 meslek yüksekokulu, 2 turizm ve otelcilik yüksekokulu ve 1 turizm işletmeciliği ve otelcilik yüksekokulu olmak üzere 56 birimde turist rehberliği eğitimi verilmektedir. Program bünyesinde 2555 kişi 1. öğretimde, 240 kişi 2. öğretimde olmak üzere toplam 2795 kontenjan bulunmaktadır.

Tablo 2. Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinde Bulunan Turizm/Turist Rehberliği Lisansüstü Programları (Haziran, 2021)

İL	ÜNİVERSİTE	Tezsiz YL	Tezli YL	Doktora
Eskişehir	Osmangazi Üni.	X		
Konya	Selçuk Üniversitesi		X	
Nevşehir	Hacı Bektaş Veli Üni.		X	X
Ankara	Hacı Bayram Veli Üni.	X		
Afyon	Kocatepe Üni.	X		
Kırklareli	Kırklareli Üni.		X	
Mardin	Artuklu Üni.	X		
Balıkesir	Balıkesir Üni.		X	
İzmir	Ege Üniversitesi		X	
Çanakkale	Onsekiz Mart Üni.		X	

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır

Tablo 2'de incelendiğinde 6 birimde tezli yüksek lisans, 4 birimde ise tezsiz yüksek lisans eğitimi verilmektedir. Ayrıca 3 debirimde doktora düzeyinde turist rehberliği eğitimi verilmektedir.

Tablo 3. Türkiye'deki Devlet Üniversitelerinde Bulunan Turizm/Turist Rehberliği Programlarının Akademik Personel Sayıları (Haziran, 2021)

Üniversite	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üy.	Arş. Gr. Dr.	Arş. Gr.	Öğ. Gr. Dr.	Öğ. Gr.
Adıyaman Üniversitesi	-	-	3	-	-	-	-
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	1	2	-	-	-	-
Akdeniz Üniversitesi Manavgat	-	-	3	-	-	-	-
Antalya Akdeniz Üniversitesi	2	1	2	-	-	-	-
Aksaray Üniversitesi	1	1	2	1	1	-	-
Ankara Üniversitesi Beypazarı	-	-	2	-	-	-	1
Eskişehir Anadolu Üniversitesi	1	2	2	3	1	1	-
Ankara Hacı Bayram Veli	3	3	1	2	-	-	-
Erzurum Atatürk Üniversitesi	-	1	-	3	-	-	-
Aydın Adnan Menderes	1	2	2	-	-	-	1
Balıkesir Üniversitesi	1	3	-	-	2	-	-
Batman Üniversitesi	1	-	3	-	-	-	-
Bingöl Üniversitesi	-	-	1	-	-	-	2
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üni.	-	-	-	-	-	-	4
Bolu Abant İzzet Baysal	-	1	2	-	-	-	-
Çanakkale Onsekiz Mart	-	3	2	-	-	-	2
Çankırı Üniversitesi	-	-	3	-	-	-	-
İzmir Ege Üniversitesi (Çeşme)	-	2	-	1	-	1	-
Kayseri Erciyes Üniversitesi	1	-	3	1	-	-	3
Gümüşhane Üniversitesi	-	1	1	-	-	-	-
Şanlıurfa Harran Üniversitesi	-	-	2	-	1	-	-
Isparta Uygulamalı Bilimler Üni.	-	-	3	1	-	-	1
Hatay İskenderun Teknik Üni.	-	-	4	-	-	2	-
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	1	2	2	2	-	-	-
Karabük Üniversitesi	-	2	3	-	-	-	-
Karabük Üniversitesi	-	-	-	-	-	-	1
Kastamanu Üniversitesi	-	2	1	2	1	-	-
Kırklareli Üniversitesi	-	2	1	2	-	-	-

Kocaeli Üniversitesi	-	1	-	-	-	-	2
Mardin Artuklu Üniversitesi	1	-	2	-	-	-	-
Mersin Üniversitesi	1	2	2	1	-	3	2
Konya Necmettin Erbakan Üni.	-	3	3	-	1	-	-
Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi	1	2	1	4	-	1	1
Samsun Ondokuz Mayıs Üni.	-	1	2	2	1	-	-
Denizli Pamukkale Üniversitesi	-	3	1	1	-	-	-
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üni.	1	1	2	2	-	-	-
Konya Selçuk (Beyşehir)	-	1	2	-	-	-	1
Konya Selçuk Üniversitesi	1	3	2	-	-	3	-
Sinop Üniversitesi	-	2	2	-	-	-	-
Zonguldak Bülent Ecevit Üni.	-	-	3	1	-	-	-
Antalya Akdeniz Üni. MYO	-	-	-	-	-	-	4
Bursa Uludağ Üni. İznik MYO	-	-	-	-	-	-	2
Çanakkale Onsekiz Mart Ayvacık MYO	-	1	1	-	-	1	1
Erzincan Üniversitesi MYO	-	-	-	-	-	-	2
İstanbul Marmara Sosyal Bilimler MYO	-	-	1	-	-	1	-
Isparta Yalvaç MYO	-	-	1	-	-	-	2
Kütahya Çavdarhisar MYO	-	-	-	-	-	-	3
Kütahya Sosyal Bilimler MYO	-	-	-	-	-	-	2
Malatya Kale Turizm ve Otelcilik MYO	-	-	-	-	-	-	2
Muğla Turizm MYO	-	1	-	-	-	1	1
Muğla Ortaca MYO	-	-	-	-	-	2	1
Konya Akşehir MYO	-	-	-	-	-	-	3
Konya Beyşehir MYO	-	-	-	-	-	-	1
Konya Silifke MYO	-	-	-	-	-	2	3
Van MYO	-	-	1	-	-	-	2
Toplam	18	50	75	29	8	18	50

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde devlet üniversitelerinde yer alan turist rehberliği bölümleri kadrolarında 18 Profesör, 50 Doçent, 75 Doktor Öğretim Üyesi, 29 doktorasını tamamlamış araştırma görevlisi, 8 araştırma görevlisi, 18 doktorasını tamamlamış öğretim görevlisi ve 50 öğretim görevlisi bulunmaktadır. Turist rehberliği bölümlerinde yer alan toplam akademisyen sayısı 248'dir.

Tablo 4. Akademik Personelin Lisans Mezuniyet Alanları (Haziran, 2021)

BÖLÜM	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üy.	Arş. Gr. Dr.	Arş. Gr.	Öğ. Gr. Dr.	Öğ. Gr.
Alman Dili Edebiyatı	-	-	1	-	-	1	1
Almanca Öğretmenliği	-	-	-	-	-	1	-
Arkeoloji ve Sanat Tarihi	-	1	-	-	-	-	1
Arkeoloji	1	2	3	1	-	2	4
Batı Dilleri ve Edebiyatı	1	-	-	-	-	-	1
Biyoloji	-	-	1	-	-	-	-
Coğrafya	1	1	-	-	-	-	1
Çevre Bilimi	-	-	1	-	-	-	-
Doğu Dilleri ve Edebiyatları							1
Endüstri Mühendisliği	-	-	-	-	-	1	-
Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri	-	-	-	-	-	-	1
Fransız Dili ve Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	-	-	-	-	-	-	1
İktisat	1	-	3	-	-	-	-
İngilizce Öğretmenliği	1	2	1	-	-	-	2
İngiliz Dili Edebiyatı	-	-	-	-	-	-	1
İşletme	2	6	4		1	1	3
Kamu Yönetimi	-		1	-	-	-	-
Konaklama İşletmeciliği	-	3	4	1	-	1	4
Maliye	-	1	-	-	-	-	-
Muhasebe	1	1	-	-	-	-	-
Muhasebe Eğitimi	-	-	-	-	-	-	1
Peyzaj Mimarlığı	-	-	1	-	-	-	-

Psikoloji	-	-	1	-	-	-	-
Sanat Tarihi	-	2	1	-	-	-	2
Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği	-	1	4	8	1	-	4
Seyahat İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği Öğretmenliği	-	-	-	-	-	-	1
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	-	1	-	-	-	-
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	-	-	-	-	-	-	1
Sosyal Alanlar Eğitimi	-	1	-	-	-	-	-
Tarih	-	1	1	-	-	1	-
Ticaret Eğitimi	1	-	-	-	-	-	-
Ticaret ve Turizm Eğitimi	-	-	1	1	-	-	-
Turizm İşletmeciliği	3	6	11	1	3	-	1
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	-	2	5	1	-	-	3
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	5	11	9	-	-	1	2
Turizm ve Eğlence Hizmetleri	-	-	1	-	-	-	-
Turizm ve Otel İşletmeciliği	-	1	7	-	-	-	4
Turist Rehberliği	1	3	4	8	3	1	3
Turizm Rehberliği	-	2	3	8	3	2	3
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi	-	1	1	-	-	-	1
Türk Dili ve Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Ulaştırma İşletme Mühendisliği	-	1	-	-	-	-	-
Yabancı Diller Eğitimi	-	1	1	-	-	-	3
Toplam	18	50	75	29	8	18	50

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Akademik personelin lisans mezuniyetleri incelendiğinde toplamda 248 akademisyenin 138'inin (%55) lisans eğitimleri turizm üzerine olduğu tespit edilmiştir. 61 (%24) akademisyenin ise doğrudan rehberlik üzerine eğitim aldığı görülmektedir. Turizmden sonra en fazla alınan lisans eğitim alanlarının işletme (16 kişi) ve arkeoloji (14 kişi) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Akademik Personelin Yüksek Lisans Mezuniyet/Devam Eden Eğitim Alanları (Haziran, 2021)

BÖLÜM	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üy.	Arş. Gr. Dr.	Arş. Gr.	Öğ. Gr. Dr.	Öğ. Gr.
Alman Dili Eğitimi	1	-	1	-	-	-	-
Arkeoloji	-	1	2	-	-	1	3
Batı Dilleri Edebiyatı	-	-	-	-	-	-	1
Batı Sanatı ve Çağdaş Sanat	-	1	-	-	-	-	-
Beşeri ve İktisadi Coğrafya	-	1	-	-	-	-	-
Biyoloji	-	-	1	-	-	-	-
Bilişim Sistemleri	-	-	1	-	-	-	-
Coğrafya	1	-	1	-	-	-	-
Coğrafya Eğitimi	-	1	-	-	-	-	-
Coğrafya Öğretmenliği	-	1	-	-	-	-	-
Çeviri ve Kültürel Çalışmalar	-	-	-	-	-	-	1
Çevre Bilimleri	-	-	1	-	-	-	-
Dinler Tarihi	1	-	1	-	-	-	-
Eğitim Bilimleri	-	-	1	-	-	-	-
Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri	-	-	1	-	-	-	-
Eski Çağ Tarihi	-	1	-	1	-	-	-
Fransız Dili ve Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Gıda Ekonomisi	-	-	1	-	-	-	-
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	-	2	-	-	-	-	2
İktisat	-	1	-	-	-	-	-
İktisadi ve Sosyal Coğrafya	-	-	-	-	-	-	1
İnsan İlişkileri	-	-	-	-	-	-	1
İşletme	2	4	10	-	1	-	4
Kalkınma Politikaları	-	1	-	-	-	-	-
Kamu Yönetimi	-	-	-	-	-	-	1

Klasik Arkeoloji	1	1	1	-	-	-	-
Muhasebe	-	1	-	-	-	-	-
Muhasebe Finansman	-	1	-	-	-	-	-
Otel İşletmeciliği	-	-	1	-	-	-	-
Peyzaj Mimarlığı	-	1	1	-	-	-	-
Radyo Tv ve Sinema	-	-	1	-	-	-	-
Rekreasyon ve Turist Rehberliği	-	-	-	3	-	-	-
Sanat Tarihi	-	2	1	-	-	-	3
Seyahat İşlet. ve Turizm Rehberliği	-	-	-	4	1	-	-
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	-	2	-	-	-	-
Sosyal Bilimler Eğitimi	-	-	-	-	-	-	1
Sosyal Psikoloji	-	-	1	-	-	-	-
Tarih	-	-	-	-	-	-	1
Toplam Kalite Yönetimi	-	1	-	-	-	-	-
Turizm	1	1	1	-	-	-	-
Turizm İşletmeciliği	5	17	28	16	6	4	12
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	1	3	4	1	-	-	1
Turizm İşletmeciliği Uzmanlığı	1	-	-	-	-	-	-
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	2	5	5	1	1	-	5
Turizm ve Otel İşletmeciliği	-	2	1	-	-	1	-
Turist Rehberliği	1	-	-	1	1	-	-
Turizm Rehberliği	-	-	-	1	-	-	-
Türk Dili ve Edebiyatı	-	-	-	-	-	-	1
Türk Halk Bilimleri	-	-	1	1	-	-	-
Türk Halk Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Uluslararası Turizm	-	-	-	1	-	-	-
Üretim Yönetimi ve Pazarlama	-	1	-	-	-	-	1
Yabancı Dilleri Eğitimi	-	-	-	-	-	-	2
Yeni Çağ Tarihi	-	-	-	-	-	1	-
Yönetim ve Organizasyon	1	-	-	-	-	-	-
Toplam	18	50	69	30	10	7	40

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Devlet üniversiteleri turist rehberliği bölümündeki toplam akademisyen sayısı 248 iken yüksek lisans eğitimini tamamlayan veya devam edenlerin sayısının 224 olduğu tespit edilmiştir. Bu akademisyenlerin 137'si turizm bilim dalında eğitimlerini tamamladıkları ya da devam ettirdikleri görülmektedir. Turist rehberliği alanında yüksek lisans yapan/devam eden akademisyen sayısı 13'dür. Turizm bilim dalından sonra en fazla tercih edilen alan ise 21 ile işletme bilim dalı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Akademik Personelin Doktora Mezuniyet/Devam Eden Eğitim Alanları (Haziran, 2021).

BÖLÜM	Prof Dr.	Doç. Dr	Dr. Öğr. Üy.	Arş. Gr. Dr.	Arş. Gr.	Öğ. Gr. Dr.	Öğ. Gr.
Alman Dili Eğitimi	1	-	-	-	-	-	-
Alman Dili ve Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Arkeoloji	-	1	2	-	-	1	1
Beşeri ve İktisadi Coğrafya	-	1	-	-	-	-	-
Biyoloji	-	-	1	-	-	-	-
Bölgesel Coğrafya	1	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	-	-	1	-	-	-	-
Coğrafya Eğitimi	-	2	-	-	-	-	-
Çevre Bilimleri	-	-	2	-	-	-	-
Diller ve Kültürlerarası Çeviribilim	-	-	-	-	-	-	1
Dinler Tarihi	1	-	1	-	-	-	-
Eski Çağ Tarihi	-	3	-	-	-	-	-
Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri	-	-	1	-	-	-	-
Fransız Dili ve Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
İktisat	-	-	1	-	-	-	-
İktisat Teorisi	-	1	-	-	-	-	-

İslam Tarihi ve Sanatları	-	1	-	-	-	-	-
İşletme	2	10	4	-	-	2	2
Klasik Arkeoloji	1	1	1	-	-	-	-
Muhasebe Finansman	-	1	-	-	-	-	-
Pazarlama	-	-	1	-	-	-	-
Peyzaj Mimarlığı	-	1	1	-	-	-	-
Radyo TV ve Sinema	-	-	1	-	-	-	-
Rekreasyon	-	-	2	-	-	-	2
Sanat Tarihi	-	3	1	-	-	-	-
Sosyal Psikoloji	-	-	1	-	-	-	-
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	-	1	-	-	-	-
Tarih	-	-	-	1	-	-	-
Turizm	1	-	1	-	-	-	-
Turizm ve Coğrafya	-	-	-	1	-	-	-
Turizm ve Otel İşletmeciliği	1	1	1	-	-	-	-
Turizm İşletmeciliği	6	15	29	23	-	5	9
Turizm İşletmeciliği Eğitimi	2	2	1	-	-	-	-
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik	1	6	10	3	-	-	2
Turizm Rehberliği	-	-	-	1	-	-	-
Türk Dili ve Edebiyatı	-	-	-	-	-	-	1
Türk Halk Bilimleri	-	-	1	1	-	-	-
Türk Halk Edebiyatı	-	-	1	-	-	-	-
Üretim Yönetimi ve Pazarlama	-	1	1	-	-	-	-
Yakın Çağ Tarihi	-	-	-	-	-	1	-
Yönetim ve Organizasyon	1	-	1	-	-	-	-
Toplam	18	50	70	30	-	9	18

Kaynak: Yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6'ya göre, 195 akademisyen doktora eğitimini tamamlamış veya devam etmektedir. Doktorasına turizm ile ilgili devam eden akademisyenlerin sayısı 195, doğrudan rehberlik üzerine eğitimine devam edenleri sayısı ise 1 akademisyen olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Turist rehberliği mesleği Türkiye'nin tanıtımı ve imajı açısından turizm sektörünün önemli mesleklerinden birisidir. Turistlerin Türkiye'yi ziyaretleri sırasında paket turlar en çok vakit geçirdikleri ve farklı bir ülkede tatil yaparken en çok güvendikleri kişilerdir. Bu nedenle turist rehberliği eğitiminde nitelik oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Turist rehberi adaylarının eğitimleri süresince nitelik kazanmaları programlar içerisindeki akademisyenlerin nitelikleriyle de doğru orantılı olacaktır. Turist rehberliği alanında yetişmiş veya uzun yıllar turist rehberliği yapmış kişilerin bölümlerde istihdam edilmesi bu niteliğin kazanılmasında önemli bir unsur olacaktır. Yapılan bu araştırmada, devlet üniversiteleri bünyesinde yer alan turist/turizm rehberliği bölümlerindeki akademisyenlerin mezuniyet alanları incelenmiştir. Turist rehberliği bölümlerinde görev alan 248 akademisyen olduğu tespit edilmiştir. Bu akademisyenlerin %7'si Profesör Doktor, %20'si Doçent Doktor, %30'u Doktor Öğretim Üyesi, %12'si Araştırma Görevlisi Doktor, %3'ü Araştırma Görevlisi, %8'i Öğretim Görevlisi Doktor ve %20'sinin Öğretim Görevlisi olduğu bulunmuştur.

Araştırma kapsamında akademisyenlerin eğitim alanları incelendiğinde, lisans eğitimini turizm ile ilgili bölümlerden tamamlayan akademisyen sayısı 151 (%60) kişidir. Sadece turist rehberliği üzerine lisans eğitimini tamamlayanların sayısı ise 61'dir (%24). Yüksek lisans eğitimini tamamlayan veya devam edenlerin sayısı 224'dür. Turizm ile ilgili eğitimine devam edenlerin sayısı 142'dir (%63). Doğrudan turist rehberliği üzerine eğitimine devam edenlerin sayısı ise sadece 12 kişi (%5) olduğu tespit edilmiştir. Doktora

eğitimine devam eden veya mezun olanların sayısı ise 195 olduğu bulunmuştur. Turizm üzerine doktora eğitimine devam edenlerin sayısı 121 kişi (%62) olarak saptanmıştır fakat sadece turist rehberliği ve turizm rehberliği üzerine eğitimine devam edenlerin sayısı ise 1 (%0.5) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, tuizm alanında yeterli derecede akademisyen eğitimine devam etmekte ya da eğitimini tamamlamıştır. Turist rehberliği bölümü açısından sayının düşük olma sebebi ise doktora programlarının halen yeterli seviyede olmaması ve doçentlik alanı olarak tanınmamış olmasıdır. İleride doktora programlarının artması ve doçentlik alanı olarak tanınmasıyla birlikte akademisyenler içerisindeki turist rehberlerinin sayısının da artacağı düşünülmektedir.

Turist/Turizm rehberliği programlarında görev alan akademisyenlerin eğitim alanlarında turizm dışında 36 farklı farklı alanda olduğu araştırma bulgularından bir diğeridir. Turizm alanı dışı mezuniyet alanlarında en fazla mezuniyet oranına sahip olan bölüm 17 (%6) kişi ile işletme bölümüdür. Daha sonra ise 13 (%5) kişi ile arkeoloji bölümü olduğu tespit edilmiştir. Yüksek lisans eğitim alanları incelendiğinde, 44 farklı mezuniyet alanı olduğu bulunmuştur. %9'luk bir oranla 21 akademisyen yüksek lisans eğitimini işletme üzerine tamamlamış veya devam etmektedir. Doktora alanlarında ise 30 farklı alan tespit edilmiştir. Turizm rehberliğine yardım edebileceği düşünülen, Coğrafya, Arkeoloji, Beşeri ve İktisadi Coğrafya, Eski Çağ Tarihi, Sanat Tarihi gibi turizmi yakından ilgilendiren birçok eğitim alanının mevcut olduğu görülmüştür. Araştırmanın bu sonuçları daha önce müfredat ve eğitim sistemi üzerine yapılmış çalışmalarla da (İstanbullu Dinçer ve Çakmak, 2018: İşçeli ve Kılıç, 2018: Güven ve Ceylan, 2014, Türker, Güzel ve Özaltın Türker, 2012: Köroğlu, Köroğlu ve Asmadilli, 2019: Akdu, Karakaş, Zurnacı ve Tabu, 2018: Akyurt Kurnaz ve Kurnaz, 2018) desteklenmektedir. Bu çalışmalarda da müfredat ve turist rehberliği eğitimi üzerine incelemeler yapılmış, programlar arası müfredat farklılıkları, turist rehberliği alanı dışı derslerin müfredatlarda yer alması, eğitimlerin alan dışı akademisyenler tarafından verilmesi gibi konular üzerinde yoğunlukla durulmuştur. Araştırma sonuçlarında turist rehberliği programı ile ilgili olmayan veya çok az ilgili alanlarda (peyzaj mimarlığı, biyoloji vb.) akademisyenlerin programlarda görev aldığı tespit edilmiştir. Müfredat içerisinde en fazla bir ya da iki derse girecek olan akademisyenlerin programlar içerisinde istihdam edilmeleri çok doğru olmayacaktır. Turist rehberi olan akademisyenlerin istihdamı sonrasında özellikle tarih, coğrafya gibi program içerisinde daha fazla görev alacak olan akademisyenlerin tercih edilmesi daha doğru olacaktır. Bu noktada YÖK, fakülteler ve yüksekokullar akademisyen istihdamını bu doğrultuda yapmaları, turizm rehberliği bölümlerine nitelik kazandıracaktır.

Turizm rehberliği bölümlerine doğrudan bu alandan mezun olanların istihdam edilme oranı oldukça düşüktür. Bazı fakülte ve yüksekokullarda alandan mezun akademisyenlerin de olmadığı görülmektedir. Özellikle üniversiteler içerisinde turist rehberliği gibi uzmanlık alanı gerektiren bölümlerde alanında uzman akademisyenlerin bulunması zorunlu olduğu düşünülmektedir. Fakülteler ve yüksekokullar kadrolarını bu doğrultuda programlamalıdırlar. YÖK'ten onaylanan turist/turizm rehberliği programlarında alanda uzman en az bir turizm rehberliği bölümü mezunu veya belli bir yıl turist rehberliği yapmış turist rehberi bulundurlması zorunlu hale getirilmelidir. Diğer akademisyenler de bölümün ihtiyaçları doğrultusunda planlanmalıdır. Üniversitelerin içerisindeki kadro planlamalarından turist/turizm rehberliği bölümleri en az düzeyde etkilenmelidir. Sadece kadro doldurmak amacıyla ilgisi olmayan farklı alanlardan akademisyenler turist rehberliği programlarında görevlendirilmemelidir.

İleriki yıllarda turist rehberliği bölümlerinde görev yapan akademisyenlerin bilim alanları yeniden incelenerek, alandan ya da sahadan gelen akademisyenlerin sayısındaki artışlar ya da azalışlar incelenebilir. Turist rehberliği eğitiminin kalitesi içerisinde akademisyenlerin turist rehberliği alanından mezun olmalarının etkisi incelenebilir. Benzer şekilde farklı olanlardan turist rehberliği bölümlerinde yer alan akademisyenlerin turist rehberliği eğitimine katkısı araştırılabilir. Özellikle sektör ve üniversiteler arasında yapılan çalışmalarda turist rehberliği bölümlerinde ağırlıklı olarak turist rehberlerinin eğitim verdiği bölümlerin sektör içerisindeki başarı durumları incelenebilir. Sektör içerisinde yer alan seyahat acentaları ve tur operatörleri, turist rehberliğinden gelen akademisyenlerin yoğun olduğu bölümlerden stajyer ya da personel seçimi yaparak, personel uyum süreçlerini kısaltabilir.

KAYNAKÇA

Ahipaşaoğlu, S. (2006). *Turizmde Rehberlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Akdu, U., Karakaş, D., Zurnacı, J. ve Tabu Ö. (2018). Turizm Rehberliğinde Alan Uzmanlığı Önerisi: Sağlık Turizmi Rehberliği. *Turist Rehberliği Dergisi*, 1(2), 124-138.

Akyurt Kurnaz, H. ve Kurnaz, A. (2018). Önlisans Turist Rehberliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Geleceğe Ait Düşüncelerinin Belirlenmesi: Marmaris Turizm Meslek Yüksekokulu Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(8), 237-247.

Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 6, 1-18.

Çimrin, H. (1995). *Turizm ve Turist Rehberliğinin ABC'si.* Antalya: Akdeniz Kitabevi.

Çokişler, N. (2021). Turist Rehberliği Mevzuatının Tarihsel Değişimi. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(1), 17-28.

Çokişler N. ve Öter Z. (2014). Türkiye de Turist Rehberliği Eğitimi Veren Eğitim Kurumlarına Yönelik Bir Araştırma. 15. Ulusal Turizm Kongresi,13-16 Kasım 2014, Ankara.

Çolakoğlu, O.E., Epik, F. ve Efendi, E. (2007). *Tur Yönetimi ve Turist Rehberliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Değirmencioğlu, A. Ö. (2001). Türkiye' de Turizm Rehberliği Eğitimi Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmalan Dergisi*, 12(2), 189-196.

Deveci, B., Deveci, B., Aymankuy, Y. ve Aymankuy, Ş. (2020). Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Akademik Personelinin Eğitim Profili: Devlet Üniversiteleri Üzerine Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3): 2506-252.

Eker, N. ve Zengin, B. (2016). Turist Rehberliği Eğitiminin Değerlendirilmesi: Profesyonel Turist Rehberleri Üzerine Bir Uygulama. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 65-74.

Güven, Ö. Z. ve Ceylan, U. (2014). *Lisans ve Ön Lisans Düzeyinde Turizm Rehberliği Eğitimi Veren Okullardaki Müfredatlarin Turizm Rehberliği Meslek Yönetmeliğine Uygunluğunun İncelenmesi*. 15. Ulusal Turizm Kongresi: Engelsiz Turizm, 13-16 Kasım 2014, Ankara.

Güzel, F. Ö. (2007). *Türkiye İmajının Geliştirilmesinde Profesyonel Turist Rehberlerinin Rolü: Alman Turistler Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

İstanbullu Dinçer, F. ve Çakmak, T. F. (2018). Turizm Alanında Çıkan Akademik Kadrolar Üzerine Bir Araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(2), 2018, 263-272.

Çakmak, T. F. ve İstanbullu Dinçer, F. (2018). Turist Rehberliği Bölümleri Ders Programlarının "Türk Kimliği" Açısından İncelenmesi. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2, 67-75.

İşçeli, Z. ve Kılıç, G. (2018). Lisans Düzeyinde Turizm Rehberliği Eğitimi Veren Fakültelerin Müfredatlarının İncelenmesi. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 1(1), 41-56.

Karaman, S., Köroğlu, Ö. ve Köroğlu, A. (2012). *Turizm Rehberliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Rehberlik Eğitimine Yönelik Düşüncelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Turizm Eğitimi Konferansı- Workshop. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, 351-362.

Köroğlu, A., Köroğlu, Ö. ve Asmadili, İ. (2019). Turizm Rehberliği Eğitimi Alan Öğrencilerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Belirlenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 559- 574.

Köroğlu, Ö., Köroğlu, A., ve Alper, B. (2012). Doğaya Dayalı gerçekleştirilen Turizm Faaliyetleri İçerisinde Turist Rehberlerinin Rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 131-139.

Leclerc, D. ve Martin, J. N. (2004). Tour Guide Communication Competence: French, German and American Tourists "Perceptions. *International Journal of Intercultural Relations*, 28, 181-200.

Resmi Gazete (2012). https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120622-2.htm (Erişim Tarihi: 24.02.2022).

Salazar, N. B. (2006). Touristifying Tanzania Local Guides, Global Discourse. *Annals of Tourism Research,* 33(3), 833-852.

Sezgin, O. M. (2001). *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Tangüler, A. (2002). *Profesyonel Turist Rehberliği ve Profesyonel Turist Rehberlerinin Seyahat Acentası ve Müşteri İlişkileri: Kapadokya Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Temizkan, S. P. (2010). *Profesyonel Turist Rehberlerinin Turizm Pazarlamasındaki Rolüne Etkisi Açısından Hizmet İçi Eğitim Seminerleri.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Temizkan, S. P ve Ergün, B. (2018). Türkiye'de Turist Rehberliği Öğretiminin Değerlendirilmesi. *Turist Rehberliği Dergisi.* 1(2), 95-104.

Türker A., Güzel F. Ö. ve Özaltın Türker G. (2012). *Turizm Aktörü Olarak Profesyonel Turist Rehberlerinin Türkiye'deki Rehberlik Eğitim Sistemine Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Bir Odak Grup Çalışması*. Turizm Eğitimi Konferans/Workshop, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, Türkiye, 17-19 Ekim 2012.

UNWTO. (2020). World Tourism Barometer N18 January 2020. https://www.unwto.org/world-tourism-barometer-n18-january-2020. (Erişim Tarihi: 11.10.2021).

UNWTO. (2021). https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2021. (Erişim Tarihi: 21.09.2021).

Yenen, Ş. (2002). *Turist Rehberliği Eğitiminde Niteliksel ve Niceliksel Planlamada Turizm Bakanlığı Yükseköğretim Kurumu ve Meslek Kuruluşları Arasındaki İşbirliğinin Önemi.* Turizm Eğitimi Konferans- Workshop. Ankara: Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü Yayını, 257-274.

Yıldız, R., Kuşluvan, S. ve Şenyurt, S.Y. (1997). *Turist Rehberliği Öğretiminde Yeni Bir Model: Nevşehir Turist Rehberliği Bölümü Programı ve Değerlendirilmesi. Hafta Sonu Semineri IV: Türkiye'de Turizmin Gelişmesinde Turist Rehberlerinin Rolü*. Erciyes Üniversitesi Nevşehir Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, 7-36.

Yükseköğretim Akademik Arama Motoru (2021). https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/ (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Yükseköğretim Program Atlası (2021). https://yokatlas.yok.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 09.03.2021).

Yükseköğretim Kurulu (2021). https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz [Erişim Tarihi: 09.03.2021].

WHO (2020). https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66494/pandemi.html (Erişim Tarihi: 17.12.2021).

TUREB (2022) http://tureb.org.tr/tr/RehberIstatistik/ (Erişim Tarihi: 11.01.2022).

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 858-869.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1032
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Karekod (Qr Kod) Menü Kullanan Restoran İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Amasya Örneği

Öğr. Gör. Dr. Melahat AVŞAR, Amasya Üniversitesi, Taşova Yüksel Akın MYO, Amasya, e-posta: melahat.avsar@amasya.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5700-2061

Doç. Dr. Gülnur KARAKAŞ TANDOĞAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Aydın, e-posta: gulnur.tandogan@adu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1283-3910

Öz

Son zamanlarda restoran işletmeleri klasik menü kullanımından uzaklaşıp karekod menü, diğer bir ismiyle sanal menü kullanmaya başlamışlardır. Özellikle Covid-19 pandemisinden dolayı birçok restoran işletmesi, teması azaltması ve hijyenik olması gibi nedenlerden dolayı karekod menü kullanmaya başlamıştır. Bu çalışma ile Amasya'da faaliyet gösteren ve karekod menü kullanan restoran işletmelerinden görüşme yolu ile veri elde edilerek karekod menü kullanımının işletmelere sağladığı avantajların ve dezavantajların neler olduğunun, müşterilerden gelen geri bildirimin ne yönde olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda karekod menü kullanımının; hijyenik olması, teması azaltması, zamandan tasarruf sağlaması, müşteri memnuniyetini artırması, maliyeti azaltması, hızlı olması, görselin zenginliği, ürün çeşitliliği, menü değişikliklerinde ve güncellemelerinde kolaylık sağlaması gibi avantajlarının olduğu fakat ileri yaş grubunun teknolojiye uyum sağlayamaması, karekod okuma özelliği olmayan telefonların kullanılması, müşterilerin alışkanlıklarından dolayı karekod menü istememeleri gibi dezavantajlarının da olduğu çıkan sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Karekod Menü, Restoran İşletmeleri, Amasya
Makale Gönderme Tarihi: 05.05.2022
Makale Kabul Tarihi: 01.07.2022

Önerilen Atıf:
Avşar, M. ve Karakaş Tandoğan, G. (2022). Karekod (Qr Kod) Menü Kullanan Restoran İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma: Amasya Örneği, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 858-869.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 858-869. DOI:10.26677/TR1010.2022.1032
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

A Research on Restaurant Businesses Using QR Code Menu: The Case of Amasya

Dr. Melahat AVŞAR, Amasya University, Taşova Yüksel Akın Vocational School, Amasya, e-mail: melahat.avsar@amasya.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5700-2061

Associate Prof. Dr. Gülnur KARAKAŞ TANDOĞAN, Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Tourism, Aydın, e-mail: gulnur.tandogan@adu.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1283-3910

Abstract

Recently, restaurant businesses have moved away from the use of classical menus and started to use QR code menu, in other words virtual menu. Especially due to the Covid-19 pandemic, many restaurant businesses have started to use QR code menus for reasons such as reducing contact and being hygienic. With this study, it is aimed to determine the advantages and disadvantages of using QR code menus for businesses by obtaining data from restaurant businesses operating in Amasya and using QR code menus, and what the feedback from customers is. As a result of the research, the use of the QR code menu; It has advantages such as being hygienic, reducing contact, saving time, increasing customer satisfaction, reducing costs, being fast, rich in visuals, product variety, facilitating menu changes and updates, but the advanced age group cannot adapt to technology, using phones which do not have QR code reading feature and due to their habits customers do not want to use a QR code menu are disadvantages.

Keywords: Covid-19, QR Code Menu, Restaurant Businesses, Amasya.
Received: 05.05.2022
Accepted: 01.07.2022

Suggested Citation:
Avşar, M. and Karakaş Tandoğan, G. (2022). A Research on Restaurant Businesses Using QR Code Menu: The Case of Amasya, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 858-869.

GİRİŞ

Oldukça dinamik bir özelliğe sahip olan yiyecek içecek pazarında meydana gelen yenilik ve gelişmeler, işletmeleri rekabet avantajını ellerinde tutmak adına daha inovatif olmaya teşvik etmektedir. Ekonomik kriz, pandemi gibi olumsuz koşullardan oldukça fazla etkilenebilen bu sektör, teknolojik birtakım gelişmelere de ayak uydurmaya çalışmaktadır. Daha proaktif ve pazar odaklı işletmeler, uygulanabilir gelişmelerden ve iyi zamanlanmış iş kararlarından yararlanabilirler. Ayrıca daha önce yapılan yatırımlarla karşılaştırıldığında önemli ölçüde yüksek olmayan yatırımlar sayesinde piyasadaki konumlarını koruyup geliştirebilirler (Ivkov vd., 2016: 1170).

Akıllı telefonların yaygınlaşması ile birlikte, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarında da mobil uygulamaların etkisi hissedilir düzeye gelmiştir. Bu değişimin en yoğun yaşandığı sektörlerden biri de yiyecek içecek sektörü olmuştur. Örneğin, 2021 yılında ABD ve Birleşik Krallık dahil olmak üzere çeşitli ülkelerden 4.157 tüketiciyle yapılan ankete göre, restoranların veya barların QR kodlarıyla ödeme yapılan en yaygın yerler olduğu tespit edilmiştir (Statista, 2021).

Günlük hayatımızı akıllı telefonlar ve QR (hızlı yanıt) kodları gibi yenilikçi teknolojiler büyük ölçüde değiştirmiştir (Lou vd., 2017:1). Yıllık çevrimiçi tüketimin artmasıyla birlikte daha fazla endüstri dijital dünyaya katılmaktadır. Covid-19 küresel salgınının, küresel olarak e-ticaretin büyümesini hızlandırdığı göz önüne alındığında restoran sektörü de bu değişimlerden etkilenmiştir. Birçok ülkede restoranlar, müşterilerin cep telefonları, linkleri veya uygulamayı indirerek QR kod taranarak erişilebilen dijital menüleri kullanmaya başlamıştır. Bu hizmet, restoran ve bar müşterilerinin fiziksel bir kâğıt menü kullanımından kaçınmasını sağlamıştır ve buna ek olarak, dijital menü restoranlara fayda sağlamakta, satışları artırmakta, operasyonları geliştirmekte ve yenilikçi özellikler için bir platform sağlamaktadır (Tan, 2021). Ekonomiyi ve sosyal hayatı oluşturan birçok sektör üzerinde yıkıcı bir etki oluşturan Covid-19 salgınından, yiyecek-içecek sektörü de en fazla etkilenen sektörler arasındadır (İflazoğlu ve Aksoy, 2020:3362). Literatürde özellikle Covid-19 pandemisinden dolayı QR menü kullanımının yaygınlaştığını gösteren çalışmalarda artış gözlenmektedir (Gunathilake ve Dassanayake, 2021; Karamustafa vd., 2021; Okat vd., 2020). Ayrıca Covid-19 pandemisinden önce QR kod uygulamasına ilişkin restoranlarda yenilik ve inovasyon için QR kod kullanımı ile ilgili çalışmaların olduğu fakat henüz yaygın olarak kullanılmadığını belirten çalışmaların olduğu da görülmektedir (Cankül, 2019; Şimşek ve Kızıldemir, 2019; Cinnioğlu ve Demirdelen, 2018).

İflazoğlu ve Aksoy, (2020), restoranların yeniden açılmalarıyla birlikte salgının, yiyecek-içecek hizmetleri talebine etkileri ve tüketicilerin işletmelerden bekledikleri hizmetin niteliğini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda katılımcıların salgın nedeniyle restoranda yemek yeme ile ilgili en büyük endişelerinin hijyen konusunda olduğu ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında restoranlarda teması azaltmak amacıyla karekod menü kullanmanın önemi artmaktadır. Bu çalışma ile pandemi dönemiyle beraber karekod menü kullanımının işletmelere sağladığı avantajların ve dezavantajların neler olduğunun, karşılaşılan sorunların neler olduğunun ve müşterilerden gelen geri bildirimin nasıl olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

TEORİK ARKAPLAN

Yenilikçi teknolojilerin bir aracı olan QR kodlar, müşterilerin deneyimlerini değiştirmek ve geliştirmek için kullanılmaktadır. QR kodlar turizm sektöründe konaklama, ulaşım, yeme-içme alanlarında olduğu gibi, müze ve galeri gibi kültür kurumlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır (Vuksanović vd., 2020). QR kodlar ilk olarak 1994 yılında Japonya'da, bir Toyota

yan kuruluşu olan Denso Wave tarafından kullanılmış ve otomotiv endüstrisinde üretim sürecinde araçların takibi için hızlı ve kolay bir yaklaşım sağlamıştır (Cata vd., 2013).

QR kodları, tipik olarak siyah veya renkli geometrik şekillere sahip küçük beyaz kareler olarak görünen ve QR okuyucu uygulaması olan akıllı telefonlar tarafından okunabilen bir barkod türüdür (Bashir vd., 2013). Bilgiyi iki boyutlu geometrik bir yüzeye şifreleyerek yazma teknolojisi olan QR kod, bu bilgiyi yatay ve dikey şifreleyebilmekte ve büyük miktardaki veriyi saklayabilmektedir. Türkçe karşılığı "hızlı yanıt kodu" anlamına gelen QR kod, "quick response code" ifadesinin kısaltmasıdır (Bayrak ve Daşpınar, 2021:878). QR kodlarının; 360° okunabilirlik, yüksek hız yeteneği, genişletilmiş veri kapasitesi (sembol boyutuna ve bilgi türüne bağlı olarak), farklı bilgi türlerinin desteklenmesi, doğrusal olmayan görünüme direnç (örneğin düz olmayan yüzey nedeniyle), yüksek derecede standardizasyon, uygulanan hata kontrol ve düzeltme algoritması gibi özellikleri vardır (Canadi vd., 2010). Verilerden kod oluşturabilen birçok ücretsiz QR kod uygulaması bulunmaktadır. Kullanıcı, kodun içine gömülecek verileri önceden girmekte ve ardından uygulama, dijital veya basılı olarak kullanılabilecek QR kodunu oluşturmaktadır. Kodun içine gömülü olan verileri deşifre etmek için QR kod tarama uygulaması içeren akıllı telefon veya tablet, bilgisayar gibi herhangi bir mobil cihazın kamerası kullanılabilir. Kullanıcı kodu taradıktan sonra uygulama, kodu çözmektedir (Özyazgan vd., 2016: 128-129).

Teknoloji, özellikle uygun ve hızlı hizmet sunmaya yardımcı olduğu için çoğu zaman geleneksel sistemlere göre tercih edilmektedir (Ragila vd., 2017). Restoranlarda da dijital çağın gereği olarak teknolojik yaklaşımlar daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Bu gelişmelerden biri de dijital menülerdir. Dijital menü, elektronik bir ekran aracılığıyla yiyecek ve içecekler hakkında bilgi sağlayan işletme menülerini sunar. Dijital menü çeşitlerinden biri olan karekod menü ise, QR kod ile erişilebilen dijital bir menüdür. Bağlantı, bir PDF dosyası içeren web sayfasına veya basit bir web sayfasına yönlendirmektedir. Her ikisi de etkileşimli UX/UI tasarımına sahip bulut tabanlı bir web uygulamasıdır ve QR kodu, tarama teknolojisine sahip cihazlar tarafından tanınabilen bir dizi siyah beyaz karedir (Tan, 2021:12-13).

QR kodlarının ana değeri etkileşimli güçleridir ve hızlı yanıt vermelerinin nedeni, çevrimdışı dünyayı çevrimiçi içeriğe kolaylıkla bağlamalarıdır. Fiziksel ve dijital dünyalar arasında bir köprü görevi görür. Kullanıcı QR kodu okuduktan sonra çevrimdışı ortamdan sınırsız çevrimiçi içeriğe geçecek ve tasarlanan her türlü dosyayı elde edebilecektir (Fahmy ve Al-Azab, 2016: 51). QR kodları yüksek veri kodlamasına, küçük çıktı boyutuna, kire ve hasara karşı dayanıklılığa, okunabilir esnekliğe, yapılandırılmış eklemeye ve yüksek düzeyde yaratıcılığa sahiptir (Asare ve Asare, 2015: 68).

Bununla birlikte, QR kodlarla ilgili bazı olumsuzluklar da yaşanabilmektedir. Örneğin, herkes QR kod kullanımından haberdar olmayabilir ya da kameralı bir cep telefonuna sahip olmayabilir. Ayrıca kullanıcılar, bir cep telefonunda düzgün görüntülenemeyen bir web adresine yönlendirilebilir. Ürün üzerinde yazılı olan kod zarar görürse kod taranamayabilir (Singh, 2016: 91).

Okat vd., (2020) Covid-19 salgınının neden olduğu krizin yiyecek içecek işletmeleri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda işletmelerin genel anlamda olası krizlere yeterince hazırlıklı olmadıkları tespit edilmiş, büyük ve kurumsal işletmelerin küçük işletmelere göre krizlere daha hazır oldukları ve kriz senaryoları üzerinde çalıştıkları belirlenmiştir. Ayrıca işletmelerin yeni normal döneminde menü politikaları ile ilgili görüşülen yöneticilerin çoğu masalara eskiden olduğu gibi basılı menü kartları getirmeyeceklerini, bunun yerine QR kod gibi dijital menü ya da kullan at menüler kullanmayı tercih edeceklerini belirttikleri ortaya çıkmıştır.

Vuksanovič vd., (2020) Sırbistan'ın en çok turist çeken iki destinasyonunda, QR kodu uygulamasının, restoranların sunduğu bilgilerle ilgili olarak destinasyon memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar, turistlerin destinasyonda QR kodu kullanmaya yönelik olumlu tutum sergilediklerini ve bu kodları tekrar ve diğer destinasyonlarda kullanmaya devam edeceklerinin beklenebileceğini göstermiştir. Bununla birlikte çalışma, QR kodlarının destinasyondaki genel memnuniyeti tamamen etkilemediğini ortaya koymuştur.

Cankül (2019), işletmelerde yenilik uygulamalarını restoran işletmeleri örneği üzerinden restoran işletmelerinin yenilikçi uygulamalarının neler olduğunu tespit etmeyi ve bu yenilikçi uygulamaların da hangi boyutlarda gerçekleştiğini ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışmanın sonucunda restoran işletmelerinin yenilikçi uygulamaları büyük ölçüde hayata geçirdiklerini, fakat yenilikçi boyutların içerisindeki "menü kalemlerinin kalorisinin belirtilmesi", "paket servis", "QR kod uygulaması", "E-Tablet menülerin kullanımı" ve "online sipariş verme" uygulamalarını ise çok fazla gerçekleştiremediği ortaya çıkmıştır.

Şimşek ve Kızıldemir (2019), restoranlarda karekod kullanımının işletmeler ve tüketiciler açısından sağladığı faydaları ortaya koymak amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda karekod kullanımının henüz yaygın olmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca karekod kullanımının en büyük avantajının hızlı ve güvenilir işlem yapılması, reklam ve tanıtım olması, dezavantajının ise altyapı ve maliyet sorunu olduğu belirlenmiştir.

Cinnioğlu ve Demirdelen (2018), kare kodların restoran işletmelerinde kullanılabilirliğini belirlemek ve restoran işletmeleri için avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymak amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucuna göre restoran işletmelerinin etkin bir şekilde olmasa da karekod uygulamasına son dönemlerde başladıkları tespit edilmiştir. Karekod uygulamasının kullanılmasının en büyük nedeninin ve avantajının müşteri memnuniyetini sağlamak olduğu ortaya konulmuş olup, uygulamanın en fazla menülerde ve web sitelerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Herkesin bu uygulamadan haberdar olmaması, zaman alması ve az da olsa maliyetli olması ise dezavantaj olarak belirlenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırma, restoranlarda giderek yaygınlaşan karekod uygulamalarının hangi durumda olduğunu ortaya koymak üzerine yoğunlaşmıştır. Amasya'da faaliyet gösteren ve halihazırda karekod menü kullanan restoran işletmelerinden veri elde edilerek aşağıdaki sorulara cevap bulunması amaçlanmıştır.

1. Karekod menü kullanımının restoranlara sağladığı avantajlar ve dezavantajlar nelerdir?
2. Karekod menü kullanımında karşılaşılan sorunlar nelerdir?
3. Karekod menü kullanımına müşterilerden gelen geri bildirimler nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan soruları yanıtlamaya en uygun yöntem olduğu için bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çünkü nitel veri toplama yönteminin kullanıldığı araştırmalarda algıların ve olayların, doğal ortamda bütüncül ve gerçekçi bir biçimde ortaya konulmasına yönelik nitel bir süreç izlenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017:407).

Amasya, tarihi ve kültürel değerleri ve doğal güzellikleri ile son zamanlarda adından sıkça söz ettiren ve marka kent olma yolunda ilerleyen bir şehir olduğu için araştırmanın evrenini

Amasya'da faaliyet gösteren restoran işletmeleri oluşturmaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmada kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Gürbüz ve Şahin (2017:131-132)'e göre kazara ya da uygun örneklem olarak da bilinen kolayda örnekleme tekniğinde, araştırmacının çalışması için ihtiyaç duyduğu büyüklükteki örnekleme ulaşıncaya kadar en kolay ve ulaşılabilir deneklerden veri toplamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Ekim 2021 tarihinde, Amasya'da faaliyet gösteren ve araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden 5 restoran işletmesinde yönetici pozisyonunda çalışan katılımcılar ile görüşülmüştür. Araştırmacı tarafından bizzat yüz yüze görüşme ile yapılan veri toplama sürecinde turizm paydaşlarına öncelikle çalışmanın amacı ve önemi hakkında bilgi verilmiştir ve aynı zamanda veri toplama formuna da çalışma ile ilgili bilgilerin verildiği kısa bir paragraf eklenmiştir. Görüşmeler araştırmaya gönüllü olarak katılan restoran işletmelerinde gerçekleşmiştir. Görüşmeler pandeminin devam ettiği dönemde ve çalışanların mesai saatlerinde yapıldığı için görüşmelerin süresi ortalama 30 dakika sürmüştür.

Yarı-yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanıldığı bu araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan soru formunda, katılımcıların demografik özelliklerine ait sorular (yaş, eğitim durumu, turizm eğitimi ve mevcut işletmede çalışma süresi) ve araştırmacılar tarafından hazırlanan 7 yarı-yapılandırılmış açık uçlu soru yer almaktadır. Araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

1. İşletmenizde ne zaman karekod menü kullanmaya başladınız?
2. Karekod menü kullanmanızın nedenleri nelerdir?
3. Karekod menü kullanmanızın müşterilere sağladığı faydalar nelerdir?
4. Karekod menü kullanmanızın işletmenize sağladığı avantajlar nelerdir?
5. Karekod menü kullanımının ortaya çıkardığı dezavantajlar nelerdir?
6. Müşterilerinizin karekod menü kullanımı ile ilgili geri dönüşleri nasıldır?
7. Karekod menü kullanımında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

Araştırmanın bulgular kısmında araştırmaya katılan katılımcılar; K1, K2, K3, K4 ve K5 şeklinde kodlanmıştır ve araştırma sorularına verdikleri cevaplar yorumlanarak çıkarımda bulunulmuştur. Verilerin analizinde ve yorumlanmasında, verilerin gerçeği yansıtması için doğrudan alıntılar yapılarak araştırmanın geçerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma verilerinden elde edilen sonuçlar değerlendirilirken de içerik analizi tekniğinden faydalanılmıştır. Krippendorff (1980: 25) e göre içerik analizi, "veriden onun içeriğine ilişkin tekrarlanabilir ve geçerli sonuçlar çıkarmak üzere kullanılan bir araştırma tekniğidir." (akt. Koçak ve Arun, 2006:22). Bu doğrultuda elde edilen verilere içerik analizi yapılarak, veriler temalara ayrılıp kodlanmıştır ve frekansları hesaplanmıştır.

BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmında araştırmaya katılan katılımcıların sorulara vermiş oldukları cevaplara yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik verileri incelendiğinde 30-40 yaş aralığına sahip oldukları, lise ve lisans düzeyinde eğitime sahip oldukları, ağırlıklı olarak mevcut işletmede çalışma sürelerinin 7 yıl ve üzerinde olduğu ve çoğunlukla turizm eğitimi almadıkları görülmektedir.

"İşletmenizde ne zaman karekod menü kullanmaya başladınız?" sorusuna 3 tane işletme (K1, K2 ve K4) pandemi başladıktan sonra yani 2020 yılında, 2 tanesinin (K3 ve K5) ise pandemiden önce de karekod menü kullanmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Özellikle karekodu işletmeler

pandemiden önce müşterilerin istek ve şikayetleri için kullandıklarını fakat Covid-19 pandemisinden dolayı menü olarak da kullanmaya başladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler				
Katılımcı	**Yaş**	**Eğitim Durumu**	**Turizm Eğitimi**	**Mevcut İşletmede Çalışma Süresi**
K1	33	Lise	Yok	7 yıl
K2	30	Lisans	Yok	10 yıl
K3	36	Lisans	Yok	9 yıl
K4	33	Lise	Var	8 yıl
K5	40	Ön lisans	Var	8 yıl

"Karekod menü kullanmanızın nedenleri nelerdir?" sorusuna katılımcılar ağırlıklı olarak pandemiden dolayı "*hijyenik olması*" ve "*teması azaltması*" gibi nedenlerden dolayı kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca K1 ve K2 "*menü güncellemesi kolaylığı (aylık ürün ve fiyat konusunda) sağladığını ve klasik menü kullanımına göre menü değişikliği ve fiyat güncellemesi gibi konularda maliyetleri azaltmasından dolayı kullandıklarını*" ve K3 ise "*müşteri memnuniyetini artırmak*" için kullandığını belirtmiştir. Ayrıca klasik menülerde menü bastırıldıktan sonra belli bir maliyeti olmaktadır. Belli bir süre sonra menüler yıprandığından dolayı ya da ürün ve fiyat değişikliği olduğunda da basılmış olan menülerin tamamının değiştirilmesi gerektiğinden işletmelere bir maliyet oluşturmaktadır. Bununla birlikte karekod menüler dijital ortamda olduğundan düzenleme ve güncelleme yapılması daha kolay ve daha az maliyetlidir. Tablo 2'de karekod menü kullanmalarının nedenleri kategorisine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları bilgilerin temaları, kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 2. "Karekod Menü Kullanmalarının Nedenleri" Kategorisine İlişkin Bulgular

Temalar	**Kodlar**	**Frekans**
Hijyen	Teması azaltması	3
	Hijyenik olması	2
Salgın hastalıklar	Covid-19 pandemisi	3
Kolaylık	Menü güncellemesi (aylık, ürün, fiyat vb.)	2
Fiyat	Klasik menüye göre maliyetleri azaltması	1
Memnuniyet	Müşteri memnuniyetini artırması	1

"Karekod menü kullanmanızın müşterilere sağladığı faydalar nelerdir?" sorusuna katılımcılar; K1 "*güncel menüye hızlı erişim*", K2 "*daha hızlı, görselin daha iyi ve canlı olması ve müşteri memnuniyetini sağlaması*", K3 "*hijyenik olması, ayrıntılı ve detaylı inceleme*", K4 "*….teması azaltması en az seviyeye indirmesi ve hijyenik olması*" ve K5 "*müşterilerin istek ve önerilerini istedikleri dakikada yetkililere ulaştırabilmesi*" şeklindedir. Müşterilere karekod menülerin sağladığı faydaların ise özellikle dijital ortamda görsellerin daha iyi ve canlı olarak yer alması, menüyü daha detaylı ve ayrıntılı inceleme olanağı sunması, müşteri memnuniyetini artırması şeklinde olduğu görülmektedir. Ayrıca müşterilerin istek, öneri ve şikayetlerini karekod menüler aracılığı ile doğrudan yetkili kişi ve yöneticilere ulaştırabilmesi de müşterilere sağladığı faydalardan biridir. Tablo 3'te karekod menü kullanmanın müşterilere sağladığı faydalar kategorisine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları bilgilerin temaları, kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 3. Karekod Menü Kullanmanın Müşterilere Sağladığı Faydalar Kategorisine İlişkin Bulgular

Temalar	Kodlar	Frekans
Hijyen	Hijyenik olması	2
	Teması azaltması	1
Erişim kolaylığı	Güncel menüye hızlı erişim	1
	QR kodun daha hızlı olması	1
	Menüyü ayrıntılı ve detaylı inceleme	1
Memnuniyet	Müşteri memnuniyetini sağlaması	1
	Müşteri istek ve önerilerini yetkililere hızlı ulaştırması	1

"Karekod menü kullanmanızın işletmenize sağladığı avantajlar nelerdir?" sorusuna katılımcılar; K1 "*büyük rezervasyon gruplarına önceden menünün linkini QR kodu gönderip, müşteri gelmeden önce yemeklerin seçilmesi kolaylığı*", K2 "*kağıt kullanımını azalttığı için daha çevreci olması ve menülerde maliyet düşürmesi (QR menüde fiyat, görsellik ve ürün çeşitliliği üstünde kolay değişiklik ve güncelleme yapılması)*", K3 " *menü değişimindeki finansal tasarruf*", K4 "*menülerin yıprandıktan sonra yenilenme maliyetini en aza indirmesi….*" ve K5 "*menü masrafından kurtarması*" şeklindedir. Karekod menü kullanmanın işletmelere sağladığı faydalar değerlendirildiğinde de özellikle menü maliyetlerini azalttığı ve kâğıt kullanımını azaltmasından dolayı daha etkin şekilde çevreyi ve doğal kaynakları koruyan bir uygulama olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca restoran işletmelerine, önceden sipariş alma kolaylığı sağladığından zaman ve müşteri memnuniyeti açısından da avantajlar sağladığı söylenebilir. Tablo 4'te karekod menü kullanmanın işletmeye sağladığı avantajların neler olduğu kategorisine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları bilgilerin temaları, kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 4. "Karekod Menü Kullanmanın İşletmeye Sağladığı Avantajlar" Kategorisine İlişkin Bulgular

Temalar	Kodlar	Frekans
Fiyat	Menü değişikliğinde finansal tasarruf	3
	Maliyeti düşürmesi	1
Kolaylık	Görsel ve çeşitlilik üstünde kolay değişiklik	1
	Menü güncelleme kolaylığı	1
	Büyük rezervasyon gruplarında yemeklerin önceden seçilmesi kolaylığı	1
Diğer	Kâğıt kullanımını azalttığı için daha çevreci olması	1

"Karekod menü kullanımının ortaya çıkardığı dezavantajlar nelerdir?" sorusuna katılımcılar; K1 "*teknolojiye uyum sağlayamayan, alışamayan müşterilerin kaybı*", K2 "*özellikle ileri yaş grubunun teknolojiye adapte olamaması*", K3 "*genç grubun az olması ileri yaş grubunun da teknolojiyi kullanamaması*" ve K4 "*yaş grubu olarak yaşlı müşterilerin zorluk çekmesi*" şeklindedir. Genel olarak bütün katılımcılar, müşterilerin uygulamayı kullanmada özellikle ileri yaştaki müşterilerin zorluk çekmesinden ve teknolojiye ayak uyduramamasından dolayı karekod menü kullanmanın dezavantajlı olduğunu belirtmişlerdir. Tablo 5'te karekod menü kullanmanın dezavantajlarının neler olduğu kategorisine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları bilgilerin temaları, kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 5. "Karekod Menü Kullanmanın Ortaya Çıkardığı Dezavantajlar" Kategorisine İlişkin Bulgular

Temalar	Kodlar	Frekans
Teknoloji	İleri yaş grubu müşterilerin teknolojiye adapte olamaması	4
	Teknolojiye alışamayan müşterilerin kaybı	1
Diğer	Genç yaş grubunun az olması	1

"Müşterilerinizin karekod menü kullanımı ile ilgili geri dönüşleri nasıldır?" sorusuna katılımcılar; K1 "*karekod menü kullanan müşteriler hızlı sipariş verebilmelerinden dolayı memnun*", K2 "*erişilebilirlik kolaylığı olması açısından gayet olumlu*", K3 "*fazla ilgi olmamasından dolayı geri dönüş olmuyor*", K4 "*hijyenik ve daha kullanışlı olması açısından geri dönüşler olumludur*" ve K5 "*olumsuz*" şeklindedir. Genel olarak katılımcılar, karekod menü kullanımına müşterilerden gelen geri dönüşlerin olumlu olduğunu söylemişlerdir. İşletmelerde karekod menü kullanamayan müşterilerin geri dönüşlerinin "*olumsuz*" olduğunu belirtmişlerdir.

"Karekod menü kullanımında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?" sorusuna katılımcılar; K1: *"eski telefonların QR kodu açmaması"*, K2: *"alışkanlıklar gereği klasik menü beklenilmesi ve masadaki QR kodun görülmemesi"*, K3: *"...hitap edilen genç grubun fazla olmaması…"*, K4: *"müşterilerin bağlantı sırasında zorluk çekmesi ve yaşlı müşterilerin bağlanamaması"* ve K5: *"…müşterilerin QR menüye girdikten sonra ürünlere ulaşmakta zorluk çekmesi"* şeklindedir. Karekod menü kullanımında karşılaşılan sorunlar özellikle alışkanlıklardan kaynaklı ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca bağlantı sorununun yaşanması ve ileri yaş grubundaki müşterilerin uygulamayı kullanamamalarından kaynaklı sorunların olduğu tespit edilmiştir. Tablo 6'da karekod menü kullanımında karşılaşılan sorunlar kategorisine ilişkin katılımcıların vermiş oldukları bilgilerin temaları, kodları ve frekansları yer almaktadır.

Tablo 6. "Karekod Menü Kullanımında Karşılaşılan Sorunlar" Kategorisine İlişkin Bulgular

Temalar	Kodlar	Frekans
Teknoloji	Eski telefonların QR kodu açmaması	1
	Bağlantı sırasında zorluk yaşanması	1
	İleri yaş grubu müşterilerin QR kodu kullanamaması	1
Diğer	Alışkanlıklar gereği klasik menü beklenilmesi	1
	Masadaki QR kodun görülmemesi	1
	Hitap edilen genç yaş grubun az olması	1
	Ürünlere ulaşmakta zorluk yaşanması	1

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Günümüzde teknolojik alanlarda yaşanan gelişmeler gündelik hayatın her alanını etkilediği gibi işletmeleri de yakından ilgilendirmekte, değişime ve gelişime açık hale getirmektedir. Çekirdek ürünü *"hizmet"* olan turizm endüstrisi de dijitalleşen dünyadan etkilenmekte ve hızla bu değişime uyum sağlamak durumundadır. Teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, akıllı telefonların yaygınlaşması, bu tarz teknolojilere erişimin daha kolay hale gelmesi gibi nedenlerden dolayı restoran işletmelerinin uzun zamandır dijital menü ile ilgili çalışmalarının ve uygulamalarının olduğu görülmektedir. Covid-19 pandemisinden önce özellikle istek, şikâyet ve önerilerin doğrudan ilgililere iletilmesi amacıyla kullanılan karekod menüler, pandemiyle

birlikte teması azaltmaları ve hijyenik olmaları gibi avantajlarından ötürü daha yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunun öncesinde karekod menülerin restoran işletmeleri tarafından pandeminin yaşandığı ilk günlerdeki gibi ve normalleşmeye geçildiği zamanlardaki gibi yaygın olarak kullanılmadığı dikkat çeken bir husustur. Bu nedenle pandeminin karekod menülerin yaygınlığını hızlandırdığı ve arttırdığı söylenebilir. Karamustafa vd., (2021) ve Okat vd., (2020) yapmış olduğu çalışmalarda da özellikle pandemiden dolayı karekod menü kullanımının öneminin arttığını belirtmişlerdir.

Özellikle pandemi koşulları göz önüne alındığında karekod menü kullanmanın en önemli nedenlerinden biri hijyenik olması ve teması azaltmasıdır (Bonfati, vd., 2021). Araştırmaya katılan restoran işletmelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda da karekod menü kullanımının; hijyenik olması, teması azaltması, zamandan tasarruf sağlaması, müşteri memnuniyetini artırması, maliyeti azaltması, hızlı olması, görselin zenginliği, ürün çeşitliliği, menü değişikliklerinde ve güncellemelerinde kolaylık sağlaması gibi birtakım avantajlar sağladığı görülmektedir. Şimşek ve Kızıldemir'in (2019) yaptıkları çalışmanın sonucunda karekod menülerin en büyük avantajının hızlı ve güvenilir olmaları, Cinnioğlu ve Demirdelen (2018) yaptıkları çalışmanın sonucunda da müşteri memnuniyetini sağlamaları olduğu ortaya konulmuştur. Görüldüğü gibi karekod menüler hem işletmelere hem de müşterilere yönelik ciddi kolaylıklar sunmaktadır. Bu nedenle, henüz bu teknolojiyi kullanmayan restoran işletmelerine karekod menüler hakkında yeterli bilgilendirme yapılması ve kolaylaştırıcı eğitimler verilmesi önerilebilir.

Bununla birlikte ileri yaş grubunun teknolojiye uyum sağlayamaması, karekod okuma özelliği olmayan telefonların kullanılması, müşterilerin alışkanlıklarından dolayı karekod menü istememeleri gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Ayrıca işletmelerin karekod menü kullanan müşterilerden olumlu, kullanamayanlardan ise olumsuz yönde geri bildirimler aldıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle bu geri bildirimler, karekod menülerin geliştirilmesinde dikkate alınmalı, kullanım kolaylığı sağlanarak müşterilerin bu teknolojiye uyum göstermelerine yardımcı olunmalıdır. Bu noktada, bu tür menülerin oluşturulması profesyoneller tarafından yapılmalı ve takibi gerçekleştirilmelidir. Gelecekte birçok şeyin dijital ortama kayması beklense de bu geçişin geleneksel uygulamaların hızlı bir şekilde terk edilerek yapılması, müşterilerin karekod menülere olan adaptasyonunu zorlaştıracaktır.

Araştırma restoran işletmecilerinin ve yöneticilerinin karekod menülere bakış açısını ortaya koymak amacı ile yapılmıştır. Bu uygulamaların önemli bir paydaşı olan müşterilerle de yapılacak bir araştırma, söz konusu avantaj ve dezavantajların daha net biçimde sergilenmesine yardımcı olacaktır. Farklı bölge ve dönemlerde de yapılacak araştırmalarla daha genel sonuçlara da ulaşılabileceği düşünülebilir.

Bu araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise sadece Amasya'da faaliyet gösteren ve araştırmaya gönüllü olarak katılan ve karekod menü kullanan sınırlı sayıda restoran işletmesi ile gerçekleştirilmesidir. Pandemiden önce müşteri memnuniyeti gibi nedenlerden dolayı kullanılmaya başlayan karekod menü kullanımı özellikle pandemi döneminde teması azaltması ve hijyenik olması gibi nedenlerden dolayı kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır ve birçok işletme tarafından zorunlu olarak kullanılmıştır. Fakat pandemiden sonraki dönemlerde karekod menü kullanımının gözle görülür derecede azaldığı dikkat çekmektedir. Teknolojinin hayatımızı kolaylaştırdığı ve karekod menü kullanımının hem restoran işletmelerine hem de müşterilere sağladığı faydaları göz önüne alındığında bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda bu durumun nedenleri araştırılabilir.

KAYNAKÇA

Asare, I. T. and Asare, D. (2015). The Effective Use of Quick Response (QR) Code as a Marketing Tool, *International Journal of Education and Social Science.* 2(12): 67-73.

Bashir, I., Naik, J. and Madhavaiah, C. (2013). Potential Business Applications of Quick Response (QR) Codes, *Prajnan,* 41(4): 353-366.

Bayrak, T. ve Daşpınar, S. (2021). Pandemi Döneminde Temassız Teknolojilerin Kullanılması Üzerine Bir Araştırma: QR Kod Örneği, Communication and Technology Congress – CTC 2021, April 12th-14th, 2021 – Turkey, Istanbul. ss: 877-888.

Bonfati, A., Vigolo, V. and Yfantidou, G. (2021). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Customer Experience Design: The Hotel Manager's Perspective, *International Journal of Hospitality Management,* 94: 102871.

Canadi, M., Höpken, W. and Fuchs, M. (2010). Application of QR Codes in Online Travel Distribution, *In ENTER*, 10: 978-3.

Cankül, D. (2019). İşletmelerde Yenilik Uygulamaları: Restoran İşletmeleri Örneği, *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research*, 3(2): 225-240.

Cata, T., Patel, P.S. and Sakaguchi, T. (2013). QR Code: A New Opportunity for Effective Mobile Marketing, *Journal of Mobile Technologies, Knowledge and Society*, 2013: 1-7.

Cinnioğlu, H. ve Demirdelen, D. (2018). Kare Kodların (QR Code) Restoran İşletmelerinde Kullanımının Belirlenmesi: İstanbul Örneği, VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu, Mersin Üniversitesi. Mersin ss: 100-109.

Fahmy, T. M. and Al-Azab, M. R. (2016). Evaluation of the Tourist Acceptance of Quick Response (QR) Code: Using Technology Acceptance Model, *Minia Journal of Tourism and Hospitality Research MJTHR,* 1(2): 49-74.

Gunathilake, A. G. K. S. and Dassanayake, D. M. C. (2021). Innovative Changes in Restaurant Operations to Cope with COVID-19: A Study of Upscale Restaurants in Colombo, Sri Lanka. http://repository.rjt.ac.lk:8080/bitstream/handle/123456789/3221/148.pg.pdf?sequence=1&isAllowed=y Erişim Tarihi: 17.10.2021.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe- Yöntem- Analiz*. (4. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ivkov, M., Blešic, I., Simat, K., Demirovic, D., Božic, S. and Stefanovič, V. (2016). Innovations in the Restaurant Industry -an Exploratory Study, *Economics of Agriculture,* 63(4): 1169-1186.

İflazoğlu, N. ve Aksoy, M. (2020). Tüketicilerin COVID-19 Salgını Sürecinde Yiyecek-İçecek İşletmelerinden Bekledikleri Hizmetin Niteliğine İlişkin Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 8(4): 3362-3377.

Karamustafa, K., Ülker, M. ve Akçay, S. (2021). Covid-19 Salgınına Bağlı Olarak Yiyecek ve İçecek Hizmet Süreçlerindeki Değişimler Üzerine Nitel Bir Araştırma, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi,* 13(1): 33-69.

Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu, *Selçuk İletişim,* 4(3): 21-28.

Lou, L., Tian, Z. and Koh, J. (2017). Tourist Satisfaction Enhancement Using Mobile QR Code Payment: An Empirical Investigation, *Sustainability*, 9(7): 1186, 1-14.

Okat, Ç., Bahçeci, V. ve Ocak, E. (2020). Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Salgınının Neden Olduğu Krizin Yiyecek İçecek İşletmeleri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 4(2): 201-218.

Özyazgan, V., Uzun, V. ve Bilgin, S. (2016). Evaluation of the QR Code Fabric Tag System for Textile Companies in Turkey, *Tekstil ve Mühendis,* 23(102): 126-139.

Ragila, V. V., Varghese, R., Soorya, R. K. and Shimna, P. K. (2017). Advanced Menu Ordering System in Restaurants, *International Research Journal of Innovations in Engineering and Technology*, 1(1): 24.

Singh, S. (2016). QR Code Analysis, *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering,* 6(5): 89-92.

Statista (2021). At Which of These Places Would You Use a QR Code as Payment. https://www.statista.com/statistics/374671/mobile-payment-non-digital-services, Erişim Tarihi: 15.02.2022.

Şimşek, E. ve Kızıldemir, Ö. (2019). Restoranlarda Karekod Kullanımı: Beyoğlu Üzerine Bir Araştırma, *Ulusal-Uluslararası Turizm Kongresi*, 874-880.

Tan, T. (2021). Digital Menu for Restaurants in Finland as a Saas Web Application: Definition, Functionality, Feasibility. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/500243/TimurTan2021.pdf?sequence=2&isAllowed=y Erişim Tarihi: 17.10 2021.

Vuksanović, N., Bajrami, D. D., Petrović, M. D. and Grigorieva, E. M. (2020). QR Codes as a Tool for Receiving Feedback about Guests' Satisfaction at Destinations, *Journal of Place Management and Development*, 14(1): 19-31.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 870-896.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1033
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Toplam Kalite ve Stratejik Kalite Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Motivasyon Araçlarının İşletme Performansı Üzerine Etkisinin İncelenmesi: İlaç Sektöründe Bir Araştırma

Sibel KOÇ TAZICI Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, e-posta: sibelkoctazici@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2045-5574

Dr. Öğr. Üyesi Esin BENHÜR AKTÜRK, İstanbul Aydın Üniversitesi, Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu, İstanbul, e-posta: esinakturk@aydin.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5756-1042

Öz

Bu araştırma, ilaç sektöründeki işletmelerde toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında motivasyon araçlarının, işletmelerin performansları üzerine ne derecede etkisinin bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma esnasında değişkenlerin ve alt boyutlarının düzeyleri ile bireylerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi ve çalıştıkları kurumdaki iş tecrübeleri değişkenleri bakımından anlamlı derecede bir farklılaşma olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma kapsamında yüz yüze ve çevrimiçi olacak şekilde anket yöntemi ile veriler elde edilmiş, anket çalışması kapsamında "Motivasyon Araçları Ölçeği" ve "Performans Ölçeği" kullanılmıştır. Veriler incelendiğinde, ilaç sektöründe çalışan personellerin genel ve içsel motivasyonlarının cinsiyet, yaş ve eğitim değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte oldukları, ayrıca çalışan personellerin dışsal motivasyonlarının yaş ve eğitim değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte oldukları görülmüştür. Genel işletme performansının cinsiyet ve eğitim değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte oldukları, işletmenin finansal performansının ise cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim ve çalışanların kurumdaki iş tecrübesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu görülmüştür. İşletmenin firma içi performansının sadece eğitim değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu, işletmenin müşteri performansının eğitim ve çalışanların kurumdaki iş tecrübesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu, işletmenin yenilik ve öğrenme performansının ise yaş ve çalışanların kurumdaki iş tecrübesi değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu görülmüştür. Araştırmanın sonucunda çalışanların genel motivasyonun genel işletme performansına anlamlı bir etkisinin bulunmadığı, fakat motivasyon boyutlarından biri olan çalışanların içsel motivasyonunun işletme performansının boyutlarından olan finansal performansına ve müşteri performansına pozitif yönde anlamlı bir etkisinin bulunduğu, firma içi performansa, yenilik ve öğrenme performansına anlamlı bir etkisinin bulunmadığı görülmüştür.

*'Toplam Kalite ve Stratejik Kalite Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Motivasyon Araçlarının İşletme Performansı Üzerine Etkisinin İncelenmesi: İlaç Sektöründe Bir Araştırma' isimli tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, Stratejik Kalite Yönetimi Uygulamaları, Motivasyon Araçları, İşletme Performansı, İlaç Sektörü.
Makale Gönderme Tarihi: 28.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 02.07.2022

Önerilen Atıf:
Koç Tazıcı, S. ve Benhür Aktürk, E. (2022). Toplam Kalite ve Stratejik Kalite Yönetimi Uygulamaları Bağlamında Motivasyon Araçlarının İşletme Performansı Üzerine Etkisinin İncelenmesi: İlaç Sektöründe Bir Araştırma, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 870-896.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 870-896. DOI:10.26677/TR1010.2022.1033
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Investigation of The Effect of Motivation Tools on Business Performance in The Context of Total Quality and Strategic Quality Management Practices: A Research in The Pharmaceutical Industry

Sibel KOÇ TAZICI MSc. Student, İstanbul Aydın University, Graduate Education Institute, İstanbul, e-mail: sibelkoctazici@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2045-5574

Assistant Prof. Dr. Esin BENHÜR AKTÜRK, İstanbul Aydın University, Anadolu Bil Vocational School, İstanbul, e-mail: esinakturk@aydin.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5756-1042

Abstract
This research was carried out to determine whether motivation tools have an effect on the performance of company in the context of total quality and strategic quality management practices in company in the pharmaceutical industry. During the research, it was investigated whether there was a significant difference in terms of the levels of the variables and their sub-dimensions, and the variables of gender, age, marital status, education level and work experience in the institution they work for. Within the scope of the research, data were obtained by face-to-face and online survey method, and "Motivational Tools Scale" and "Performance Scale" were used within the scope of the survey study. When the data were examined, it was seen that the general and internal motivations of the personnel working in the pharmaceutical industry showed a statistically significant difference according to the variables of gender, age and education, and that the extrinsic motivation of the personnel working in the pharmaceutical industry showed a statistically significant difference according to the age and education variables. It is seen that the internal performance of the enterprise differs statistically only according to the education variable, the customer performance of the enterprise shows a statistically significant difference according to the education and the work experience of the employees in the institution was found to differ significantly. As a result of the research, it has been seen that the general motivation of the employees does not have a significant effect on the general business performance, but the internal motivation of the employees, which is one of the motivation dimensions, has a positive and significant effect on the financial performance and customer performance, which is one of the motivation dimensions, and does not have a significant effect on the internal performance, innovation and learning performance.

Keywords:Total Quality Management, Strategic Quality Management Practices, Motivation Tools, Business Performance, Pharmaceutical Industry.
Received: 28.04.2022
Accepted: 02.07.2022

Suggested Citation:
Koç Tazıcı, S. and Benhür Aktürk, E. (2022). Investigation of The Effect of Motivation Tools on Business Performance in The Context of Total Quality and Strategic Quality Management Practices: A Research in The Pharmaceutical Industry, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 870-896.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze globalleşen dünya, sürekli yenilenen teknolojiler ile birlikte süratli bir gelişim ve değişim sürecine dahil olmuştur. Bu değişim ve gelişim serüveninde bütün rakiplerinden önde olabilme amacı içerisinde olan şirketler devamlı iyileştirme yöntemi ile şirket içindeki ve dışındaki müşterilerinin memnuniyetlerini arttırmayı sağlayan toplam kalite yönetimi ve stratejik kalite yönetimi yaklaşımlarını benimsemeye başlamışlardır.

Değişen ve gelişen süreçlerle birlikte, kalite yönetimi uygulamalarının firmalarda etkin ve verimli bir şekilde uygulanabilmesi için sorumluluk paylaşımının tepe yönetimden en alt kademedeki çalışana kadar dalga dalga yayılması ile mümkün olabileceği anlaşılmıştır. Günümüzde şirketlerin stratejik kalite yönetimi uygulamaları kapsamında kalite bakış açılarını tekrar gözden geçirdikleri görülmektedir.

Firmalar, stratejik hedeflerini ve stratejik faaliyetlerini yerine getirebilmek adına çalışanların bireysel hedefleri ile şirket hedeflerini uyumlu hale getirerek ve tam katılımı sağlayarak hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu süreçte firmaların rekabetçi üstünlük elde etmedeki en önemli faktörlerinin ve en önemli kaynaklarının çalışanları olduğu düşünülmektedir. Çalışanların kalite uygulamalarını özümseyerek şirketlerin stratejik hedeflerini gerçekleştirebilmek adına performanslarını tam ve hedeflere uygun olarak yerine getirebilmeleri için, içsel ve dışsal motivasyon araçları ile memnuniyetlerinin sağlanmasının gerektiği görülmektedir. Motivasyonun, insanların çalışma performansları ve davranışları üzerindeki etkisi kapsamında işletme performansını etkilediği düşünülmektedir.

Motivasyonu artan işletmelerin, çalışanların ve yönetim ekiplerinin, bireysel menfaatlerinin gerçekleştirmesi ile başlayan kendi potansiyellerini ortaya çıkarma yolculuklarını tüm paydaşların yararlanabileceği örgütsel bir yolculuğa dönüştürmekte oldukları ve bu sebeple işletme performansı üzerine hayati önemde etkilerinin olduğu düşünülmektedir. Dolayısı ile küresel bazda gerçekleşen değişimler akabinde rekabet edebilme gücü ve devamlı iyileştirme faaliyetleri ile faaliyetlerine devam etmeye çalışan bütün işletmeler için mühim bir etken olan işletme performansı üzerine, kalite yönetimi uygulamaları ile desteklenen motivasyon araçlarının etkilerinin belirlenmesinin son derece önemli olacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ LİTERATÜR TARAMASI

İlaç Sektörü ve Temel Boyutları

Sağlık sektörünün başlıca tamamlayıcısı konumundaki ilaç sektörü, her geçen gün önemini ve büyüklüğünü arttırmaktadır. Tüm sektörler içerisinde en büyük üçüncü sektör olarak kabul gören ilaç sektörü gerek üretim gerekse de tedarik olarak kritik bir role sahiptir (Tıraş, 2020: 649). Sağlık sektöründe yaşanan sürekli gelişmeler, artan teknoloji ve bilim ile birlikte ilaç sektörü de her geçen gün çeşitlenmekte ve büyümektedir (Atasever, 2019: 47).

Sağlık sektöründe yaşanan gelişmeler ve geçmişte ölümcül olan birçok hastalığa bugün tedavi geliştirilmiş olması ortalama insan ömrünün uzamasını sağlarken, hastalıklarla mücadelede ilaçların rolünü de güçlendirmiştir. Bugün hem bireysel hem de toplumsal olarak ilaca duyulan ihtiyaçta geçmiş yıllara göre önemli artışlar gözlemlenmektedir. Bu durum arz talep dengesinde değişime neden olduğu gibi sektör içerisinde de değişimleri ve gelişimleri kaçınılmaz kılmaktadır (Tıraş, 2020: 646).

İlaç sektörünün Türkiye'deki geçmişine bakıldığında ise Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulan sektörlerin başında geldiği görülmektedir (Özden ve Ersan, 2019: 9). İlaç ürünlerinin kalite regülasyonları doğrultusunda üretimlerinin ve kontrollerinin sağlanması adına oluşturulan

uluslararası kurallar olarak belirtilen İyi Üretim Uygulamalarına (GMP) ülkemiz 1984 yılında geçmiştir. Günümüzden yaklaşık 100 yıl önce atılan temeller eşliğinde ilaç sektörünün Türkiye'de hala gelişmiş ülkeler ile rekabet edebilir bir kalite düzeyine sahip olduğu görülmektedir (Kaya, 2016: 15).

Kalite Kavramı ve Toplam Kalite Yönetiminin Değişim ve Gelişimi

Kalite kavramını en yalın hali ile açıklamak gerekirse ihtiyaçların karşılanmasında sahip olunan niteliklerin düzeyi şeklinde bir tanımda bulunmak mümkündür. 1990'lı senelerde üretici miktarının az olduğu, tüketici miktarının çok olduğu piyasa şartlarında firmalar, tüketicilerin seçeneklerinin fazla sayıda olmamasından yararlanarak kalite kaygısı içerisinde olmadan sadece temel gereksinimleri karşılamak amacı ile ürün ve hizmet sağlamaktaydı. Üretici sayısındaki artışlar ile pazardaki şartlarda değişim göstermiş, tüketiciler için seçim yapabilme olanakları gündeme gelmiştir. Böylelikle tüketiciler tarafında talep edilen ürün veya hizmetin kaliteline bakılarak seçimlerini yapabilme süreci başlamıştır. Bu süreç çerçevesinde kuruluşların kalitesel anlamda kaygıları oluşmaya başlamış ve kalite faaliyetleri en önemli süreç basamaklarından biri haline gelmiştir (Akın vd., 2002: 59).

1970'li yıllar itibari ile Japonya'nın kalite olgusuna olan yaklaşımları tüm pazarları alt üst etmiş ve bu gelişme hızla diğer ülkelere de yayılarak bugünkü ehemmiyetine ulaşmıştır. Japonya, kalite olgusunu bir bütün olarak ele almış, müşteri memnuniyetini temel öncelik haline getirmiş ve müşteri taleplerini en üst düzeyde karşılamaya dayalı üretim stratejilerini benimsemiştir. Japonya'da oluşan bu zihniyet, Japonya'nın hızlı yükselişinin temelini oluştururken dünya genelinde de zihinsel değişimin öncüsü olmuştur (Gökmen, 2015: 32).

Üretim odaklı anlayış yıkılırken yerini toplam kalite kapsamında müşteri odaklı anlayış almış ve bu anlayış üretim faaliyetlerinden pazarlama faaliyetlerine kadar bütünü oluşturan her bir unsura karşı tutumun değişmesini sağlamıştır (Balcı, 2002: 198).

Toplam kalite kavramı, kalite olgusunu bir bütün olarak ele alıp işletmenin kuruluş aşamasından ürün ya da hizmetin tüketiciye sunulduktan sonraki tüketici geri dönüşüne kadar var olan tüm süreci ele alan oldukça kapsamlı bir olgudur. Toplam kalite ile birlikte bir ürün ya da hizmetin tüketimine kadar etki eden tüm değişkenler bir bütün olarak ele alınmakta ve parçalardan ziyade bütüne odaklanılmaktadır. Temel amaç şüphesiz minimum kaynaklarla maksimum kaliteye ulaşmaktır (Peker, 2000: 45).

Müşteri memnuniyeti odaklı olunması, çalışan katılımı ile ekiplerin oluşturulmasının sağlanması firma bünyesindeki kalite anlayışının oluşturulması, sürekli eğitim ile çalışanların geliştirilmesi ve üst yönetimdeki yetkililerin liderliğinin sağlanması toplam kalite yönetiminin temelini oluşturan unsurlardır (Gökmen, 2015: 23).

Stratejik Kalite Yönetimi ile İlgili Kavramlar

Strateji kavramı, işletmelerin etkinlik alanları ve bu alanlara ait çevreler ile aralarındaki münasebetleri düzene koyan ve kurumların rakip kuruluşlara göre daha üstün olmalarını sağlamak adına işletmelerin kaynaklarını en faydalı şekilde kullanımını içeren kararları kapsamaktadır (Ülgen ve Mirze, 2006: 33).

Stratejik yönetim olgusu, kurumların hedeflerine ulaşabilmek amacı ile strateji oluşturması, oluşturulan stratejinin tam ve eksiksiz olarak uygulanması, elde edilen sonuçların incelenmesi ve kontrollerinin sağlanmasına yönelik süreçleri içermektedir (Ülgen ve Mirze, 2006: 35).

Stratejik yönetim anlayışı ile birlikte bir işletmenin tüketici taleplerini takip edebilmesi, piyasa koşullarını gözlemleyebilmesi, kısıtlı kaynaklarını en verimli ve etkin şekilde kullanabilmesi mümkün olabilmektedir. Tüm bu kazanımlar sayesinde de işletmenin sürdürülebilirliği ve rekabet edebilirliği devam edebilmektedir (Üzün, 2000: 57).

İşletmeler, karlılıklarını ve sürdürülebilirliklerini sağlamak adına yüksek örgütsel performansa ihtiyaç duymaktadırlar. Örgütsel performansın yüksek olabilmesinde de stratejik yönetim kritik önem taşımaktadır. Çalışanların yüksek performans verebilmeleri adına ideal çalışma ortamına ve yüksek motivasyona ihtiyaçları vardır. İdeal çalışma ortamının sağlanması ve çalışanların motivasyonlarının yüksek tutulabilmesi ise stratejik yönetim sayesinde mümkün hale gelmektedir. Bir işletme ne kadar etkin stratejik yönetime sahip ise o düzeyde yüksek örgütsel performansa ulaşmaktadır.

Stratejik Yönetim ve İnsan Kaynakları

İnsan Kaynakları işletmelerin hizmet ya da ürün üretebilmeleri için ihtiyaç duydukları kaynakların en önemlilerinden biridir. Toplam kalite yönetiminin temel unsurlarından müşteri odaklılık ve sürekli gelişime ilave olarak insan kaynakları ile ilgili olan stratejik insan yönetimi ve çalışan katılımı da bulunmakla birlikte insan kaynağının şirketler için ne kadar önemli bir etmen olduğu günden güne daha çok anlaşılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin ve Arslan, 2017:118).

Günümüzde işletmeler stratejik hedeflerine ulaşabilmek adına insan kaynakları faaliyetlerini tasarlayarak, planlı bir şekilde sürdürmek durumundadırlar. Örgütsel başarının kaynağının bireysel başarıdan sağlandığının gözlemlendiği yönetim süreçlerinde insan kaynağının sadece insanların seçilmesinden, ilgili birimlere yerleştirilmesi ve eğitimlerinin verilmesinden ibaret olmadığı, kişilerin iş süreçlerindeki verimliliğinden, çalışan katılımı ve personel güçlendirme süreçlerine, motivasyon süreçlerinden, iç müşteri memnuniyetlerine kadar tüm noktaları ile ele alınmasının gerektiği anlaşılmaktadır.

Motivasyon Kavramı ve Motivasyon Süreçleri

Motivasyon kavramı genel hatları ile bireylerin ilgi, istek ve gereksinimlerini kapsamaktadır. Her birey çeşitli ilgi, istek ve gereksinimlere sahiptir. Bu taleplerine ulaşabilmek için de bir dürtüye, çaba sarf etmek için duygusal yoğunluğa ihtiyaç duymaktadır. Bu duygusal yoğunluk da motivasyon olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin motivasyonunu azaltan ve arttıran birçok fonksiyon söz konusudur ki işletmeler adına çalışan bireylerin yüksek motivasyona sahip olması büyük önem taşımaktadır (Koçel, 2003: 636).

Örgütsel performans ve verimliliğin yüksek olabilmesi için bireysel performans ve verimliliğin yüksek olması gerekmektedir. Bunun temelinde de yüksek motivasyon yer almaktadır. Bu sebeple işletmeler motivasyon kavramı üzerinde yoğun bir şekilde durmaktadırlar. Çalışanların iyi bir performans seviyesine ulaşmaları, onların yeteneklerinin yanı sıra motivasyonları ile de ilişkilidir (Pekel, 2001: 42).

Performans ve İşletme Performansı

Performans kavramını ihtiyaç duyulan nitel ve nicel gereksinimlerin ne düzeyde karşılanabildiğini ölçen kavramdır şeklinde tanımlamak mümkündür (Köroğlu, 1996: 4).

İşletmeler, kar amacı güderken bu amaçlarına ulaşabilmek için yüksek performans ve verimliliğe ihtiyaç duymaktadırlar. Gerek mevcut müşterilerini koruyabilmek gerek yeni müşterilere ulaşabilmek ve gerekse de yeni pazarlara açılabilmek adına yüksek performans, işletmelerin temel önceliklerinden ve destekleyicilerinden birisi konumundadır. İşletme performansı, işletme – çalışan işbirliği sonucunda birçok etkenin bir araya gelmesi ile birlikte istenilen düzeye ulaşabilmektedir (Yüncü, 2002: 25).

İşletme, var olan kaynakları ile bu kaynaklara bağlı olarak oluşan ekonomik değer ve yararı ne düzeyde gerçekleştirir ise işletmenin performans derecesi de o düzeyde olmaktadır (Akdeniz, vd. 1998: 87). İşletmenin ürün ya da hizmet öncesinde oluşturduğu beklenti ile ürün ya da hizmet sonrasında ortaya çıkan gerçek değer arasındaki fark işletme performansı belirlemektedir. Bu fark ne kadar düşük olur ise işletme performansı da o kadar yüksek olmaktadır (Barkey, 2002: 27).

İşletmeye ait ilkeler genel olarak kar elde etme, verimli olma, ekonomik olma, sosyal sorumluluk sahibi olma ve kaliteli olmak olarak belirtilmektedir (Akal, 2000: 2; Şimşek ve Nursoy, 2002: 43). Yönetim ise yönetim süreçlerini kapsayan hazırlık yapma, uygulamaya geçme ve denetleme görevlerini uygularken ilgili bu ilkeleri içerecek şekilde uygun davranmayı gerektirir (Baş, 1991: 26).

İşletmeye ait ilkelerin sonuçlarını ortaya koyan her bir gösterge, tam olarak işletmeye ait performansı gösteren göstergelerdir. Etkin olmak, verimliliği sağlamak, kaliteli hizmet veya ürün sağlamak, yeniliğe açık olmak, çalışma hayatına ait kalite, kar elde etmek, sosyal sorumluluk bilincine sahip olmak, ürünün pazarda lider olması işletme performansını ortaya koyan kavramlardır (Efil, 2010: 5).

European Foundation Quality Managment (EFQM) Modeli Temel Unsurları ve Kriterleri

EFQM (European Foundation Quality Managment) olarak belirtilen Avrupa Kalite Yönetim Vakfı, işletmelerde verimi artırmaya yönelik çalışmaları temel olarak alan bir kalite yönetim sistemi olarak ifade edilen bu model temelini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Avrupa sosyal şartlarında belirtilen Avrupa değerlerinden beslemektedir (Kaya, vd. 2007: 275).

European Foundation Quality Managment Modeli, mükemmel bir kuruluş olmalarını sağlayacak yolda onlara önderlik eden ve kuruluşlara çıktıkları bu yolda mevcutta hangi aşamada olduklarını ortaya koyan bir modeldir. İlave olarak bu yolculuk esnasında kuruluşların belirlenen eksikleri için onlara uygulayabilecekleri etkin çözümleri de sunabilmektedir (Tatlı, vd. 2019: 230). Kuruluşlar için yönetim süreçlerinin oluşturulmasında pratik bir uygulama aracı olarak tercih edilen bir sistemdir (Ciranoğlu ve Kaymaz, 2018: 254). Mükemmel olma yolunda olan kuruluşlar, oluşan fırsatları, beklentileri ve ihtiyaçları doğru tespit eden ve tahmin eden kuruluşlardır. Bu uygulamalar kapsamında iç ve dış müşterilerine sürekli olarak değer katabilir ve memnuniyeti sağlayabilirler.

Mükemmelliğin sağlanabilmesi adına oluşturulmuş temel kavramlar bulunmakla birlikte sırası ile bu ana kavramlar aşağıda belirtildiği şekildedir (Türkiye Kalite Derneği, 2016);

- Sürekliliği Sağlanabilir Bir Gelecek Oluşturma
- Kuruma Ait Yetenekleri İyileştirme
- Yaratıcılık ve Yeniliklere Açık Olma
- Vizyoner, İlham Veren ve Öncü Lider Olma
- Çeviklik ile Yönetim
- Çalışanların Yetenekleri ile Başarının Sağlanması

- Mükemmel Sonuçları Sürekli Elde Etme

Mükemmellik adına ortaya konmuş EFQM modelinin 9 ana kriteri aşağıdaki şekilde sıralanmıştır (Türkiye Kalite Derneği, 2016);

- Liderlik
- Strateji
- Çalışanlar
- İşbirlikleri ve Kaynaklar
- Süreçler, Ürünler ve Hizmetler
- Müşteriler ile İlgili Sonuçlar
- Çalışanlar ile İlgili Sonuçlar
- Toplum ile İlgili Sonuçlar
- İş ile İlgili Sonuçlar

Radar yöntemi, temelde dinamik bir yapıya sahip değerlendirme aynı zamanda güçlü çerçeveye sahip bir yönetim aracıdır. Kuruluşların performanslarını sorgulamada yapısal bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Yaygın bir bakış açısıyla RADAR kuruluşun belli boyutları dikkate alması gerektiğini belirtir bu boyutlar sırasıyla, stratejisinin bir parçası olması bakımından gerçekleşmesi beklenen sonuçları belirlemek, ortaya konulması gereken sonuçları hem rutin süreçte hem de gelecek zamanda uygulamak maksadı ile birbiri ile uyumlu yaklaşımlar şeklinde tasarlamak ve meydana getirmek, uygulanmasını garanti etmek adına yaklaşımlar yayınlamak ve temin edilen çıktıların gözlemlenmesi, incelenmesine ve sürdürülebilir öğrenim faaliyetlerini baz alarak öğrenmek ve iyileştirmektir (Türkiye Kalite Derneği, 2016).

YÖNTEM ve BULGULAR

Araştırmanın amacı olan, toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında motivasyon araçlarının ilaç sektöründe bulunan işletmelerin performansları üzerine etkisini belirlemeye yönelik olarak YEM'den yararlanılmıştır. YEM, değerlendirilebilen ve gizil değişkenlerin ilişkisindeki direkt ve indirekt münasebetleri tek bir model içerisinde gösterebilmesiyle sosyal bilimler alanındaki araştırmalarda sıkça kullanılan bir modeldir. (Meydan ve Şeşen, 2015: 5). Araştırmanın gayesi ile uyumlu olacak şekilde belirlenen bu modelin açıklayıcılığını saptamak adına dokuz adet hipotezden yararlanılacaktır.

Bu hipotezler;

H_1: Çalışanların genel motivasyon düzeyleri işletmenin genel performansına etki etmektedir.
H_2: Çalışanların içsel motivasyon düzeyleri işletmenin finansal performansına etki etmektedir.
H_3: Çalışanların içsel motivasyon düzeyleri firma içi performansa etki etmektedir.
H_4: Çalışanların içsel motivasyon düzeyleri müşteri memnuniyeti performansına etki etmektedir.
H_5: Çalışanların içsel motivasyon düzeyleri firmanın yenilik ve çalışanların öğrenme performansına etki etmektedir.
H_6: Çalışanların dışsal motivasyon düzeyleri işletmenin finansal performansına etki etmektedir.
H_7: Çalışanların dışsal motivasyon düzeyleri firma içi performansa etki etmektedir.
H_8: Çalışanların dışsal motivasyon düzeyleri müşteri memnuniyeti performansına etki etmektedir.
H_9: Çalışanların dışsal motivasyon düzeyleri firmanın yenilik ve çalışanların öğrenme performansına etki etmektedir.

şeklindedir. Araştırmanın tamamında dokuz adet hipotezin kabul görmesi ve reddedilmesi kapsamındaki ayrıntılar, bulguların ve sonuçların bulunduğu bölümde belirtilecektir.

Araştırmaya ait evren ilaç sektöründe görev alan çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, İstanbul ili lokasyonlu 2 adet farklı ilaç firmasında aktif olarak çalışmaya devam eden 415 adet çalışandan oluşmuştur.

Araştırma kapsamında veri toplama yöntemi olarak nicel olarak tasarlanmış bir çalışma olan anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın teorik kısmında detaylı bir literatür araştırması gerçekleştirilerek incelenen konular üzerine hazırlanmış tez ve bilimsel araştırmalardan yararlanılmıştır. Araştırmanın nicel çalışması kapsamında ölçek olarak motivasyon ölçeği ile işletme performansı ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin analizi esnasında SPSS 22.0 ve AMOS 23 paket programları birlikte kullanılmıştır. Verileri temin edilen çalışanların yaş bilgisi, medeni hal bilgisi, cinsiyet bilgisi, eğitim seviyesi ve kurumdaki tecrübe sürelerine göre toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında genel motivasyon, içsel ve dışsal motivasyon ile genel işletmeye ait performans, finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans düzeylerine ait ilişkilerinde anlamlı olarak farklılık bulunup bulunmadığını analiz edebilmek adına fark testleri gerçekleştirilmiştir. Fark testlerinden Bağımsız Grup T testi ve Tek Taraflı Varyans (ANOVA) testleri gerçekleştirilmiştir. Fark testleri kapsamında değişkenlerin hangi demografik özelliklere göre farklılık gösterdiğini belirlemek adına çoklu karşılaştırma modelleri kullanılmıştır. Çoklu karşılaştırma modelinin uygulanması esnasında ise, demografik özelliklerin değişkenlerdeki farklılıklarının homojen olarak dağılıp dağılmaması durumuna göre; homojen olarak dağılmaması durumunda Tamhane modeli, homojen olarak dağılması durumunda ise Tukey modeli kullanılmıştır. Genel motivasyon boyutları olan içsel ve dışsal motivasyon, genel işletme performansı, boyutları olan finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans değişkenlerinin güvenilirliklerinin belirlenmesi adına güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Toplam kalite ve stratejik yönetimi uygulamaları bağlamında genel motivasyon ve bu değişkenin boyutları olan içsel ve dışsal motivasyon değişkenlerinin, genel işletme performansı ve bu değişkenin boyutları olan finansal yapısına ait performansına, firma içindeki performansına, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performansına, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performansına etkisini belirlemek amacı ile Yapısal Regresyon Analizi gerçekleştirilmiş, uygulanan modelin toplanan veriler için ne derece uygun olduğunu göstermek amacı ile Yapısal Eşitlik Modeli kapsamında Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmıştır. Bu analizlere istinaden verilere ait bulgular ve sonuçlar tespit edilmiştir.

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

İlaç sektöründe çalışanların yaş bilgilerinin, medeni hal bilgilerinin, cinsiyet bilgilerinin, eğitim seviyelerinin ve kurumdaki tecrübe sürelerinin frekans ve yüzde dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir ve sonuçlar yorumlanmaktadır.

İlaç sektöründe çalışanların %47,7'si (n=198) kadın iken, %52,3'ü (n=217) erkek olarak belirlenmiştir. Bu sektörde erkeklerin kadınlara göre daha çok istihdam edildiği ifade edilebilir. Yaş dağılımlarına bakıldığında çalışanların çoğunluğunun (%43,9, n=182) 32-48 yaş grubuna girdiği görünmektedir. En düşük oran ise genç yaş grubu (%11,3, n=47) olarak saptanmaktadır. Bu yaş grubundan sonra en düşük çalışan kesim 49 yaş ve üzeri (%17,8, n=74) olarak ifade edilebilir. Evli çalışanlar (%72,8, n=302) ilaç sektörünü daha çok tercih etmektedir. Eğitim düzeyi düşük çalışanların ilaç sektöründe çalışmayı daha çok tercih ettiği görünmektedir. Çünkü çalışanların %37,1'i (n=154) ortaöğretim ve lise mezunu çalışanlardan oluşmaktadır. Lisans mezunu çalışanlarda (%34,7, n=144) ilaç sektöründe çalışmayı tercih eden grup içindedirler.

Yüksek lisans mezunlarının %12,0'ının (n=50) ilaç sektöründe çalışmayı tercih ettiği ortaya çıkmaktadır. Sektörde çalışanların %28,4'ü (n=118) şu anki kurumunda 1-3 yıl arasında çalışırken, %24,1'i (n=100) 4-6 yıl arasında çalışmaktadır. %19,5'i (n=81) 9 yıldan fazla kurumunda iş tecrübesine sahipken, geriye kalan %17,3'ü de (n=72) 7-9 yıl arasında iş tecrübesine sahiptir.

Tablo 1. İlaç Sektöründeki Çalışanların Demografik Özelliklerinin Frekans ve Yüzde Dağılım Sonuçları

		(n)	(%)
Cinsiyet	Kadın	198	47,7
	Erkek	217	52,3
	Toplam	415	100,0
Yaş	18-24 yaş	47	11,3
	25-31 yaş	112	27,0
	32-48 yaş	182	43,9
	49 yaş ve üzeri	74	17,8
	Toplam	415	100,0
Medeni Durum	Bekar	113	27,2
	Evli	302	72,8
	Toplam	415	100,0
Eğitim Düzeyi	Ortaöğretim ve Lise	154	37,1
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans)	67	16,1
	Lisans	144	34,7
	Yüksek Lisans	50	12,0
	Toplam	415	100,0
Kurumdaki İş Tecrübesi	1 yıldan az	44	10,6
	1-3 yıl	118	28,4
	4-6 yıl	100	24,1
	7-9 yıl	72	17,3
	9 yıldan fazla	81	19,5
	Toplam	415	100,0

Fark Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışanların yaş bilgilerine, medeni hal bilgilerine, cinsiyet bilgilerine, eğitim seviyelerine ve kurumdaki tecrübe sürelerine göre toplam kalite ile stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında genel motivasyon, içsel ve dışsal motivasyon ile genel şirket performansı, finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans düzeyleri kapsamında anlamlı şekilde farklılık bulunup bulunmadığını analiz etmek ve değerlendirmek adına fark testlerine başvurulmaktadır. Sonuçlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır ve detaylı bir şekilde yorumlanmaktadır.

Bağımsız grup t testi sonuçlarına bakıldığında, toplam kalite ve stratejik kalite yönetim uygulamaları bağlamında ilaç sektöründe çalışan personelin genel motivasyonu ($p=0,000\leq0,01$), içsel motivasyonu ($p=0,000\leq0,01$), genel işletme performansı ($p=0,011\leq0,05$) ve finansal performansı ($p=0,002\leq0,01$) cinsiyet bilgisi değişkenine istinaden istatistiki olarak anlamlı olacak şekilde bir farklılık belirtmektedir. Diğer değişkenlerin ise cinsiyet değişkenine istinaden anlamlı olacak şekilde bir farklılığı elde edilememektedir ($p\geq0,05$). Farklılığın hangi cinsiyet grubuna

göre olduğunu tespit etmek içinse ortalama değerlere bakılmaktadır. Kadın çalışanların genel ve içsel motivasyonları erkek çalışanlara göre farklılık gösterdiği belirtilebilir. Aynı durum performans düzeylerinde de söz konudur. Kadın ve erkek çalışan farklılığı genel işletme performans ve finansal performans düzeylerinde farklılığa sebep olduğu saptanmaktadır.

Tablo 2. Cinsiyete Göre Motivasyon ve Boyutları ile İşletme Performansı ve Boyutları Farklılığının Sonuçları

	Cinsiyet	n	$\bar{X}$	SS	t	p
Genel Motivasyon	Kadın	198	4,54	0,403	**3,572**	**0,000***
	Erkek	217	4,39	0,460		
İçsel Motivasyon	Kadın	198	4,58	0,542	**4,571**	**0,000***
	Erkek	217	4,32	0,632		
Dışsal Motivasyon	Kadın	198	4,50	0,459	0,558	0,577
	Erkek	217	4,47	0,458		
Genel İşletme Performansı	Kadın	198	3,92	0,454	**2,569**	**0,011****
	Erkek	217	3,81	0,392		
Finansal Performans	Kadın	198	3,99	0,601	**3,178**	**0,002***
	Erkek	217	3,81	0,587		
Firma İçi Performans	Kadın	198	3,93	0,648	1,693	0,091
	Erkek	217	3,83	0,516		
Müşteri Performansı	Kadın	198	3,93	0,618	0,859	0,391
	Erkek	217	3,88	0,551		
Yenilik ve Öğrenme Performansı	Kadın	198	3,79	0,667	1,474	0,141
	Erkek	217	3,70	0,594		

Tablo 3. Medeni Duruma Göre Motivasyon ve Boyutları ile İşletme Performansı ve Boyutları Farklılığının Sonuçları

	Medeni Durum	n	$\bar{X}$	SS	t	p
Genel Motivasyon	Bekar	113	4,47	0,486	0,203	0,839
	Evli	302	4,46	0,422		
İçsel Motivasyon	Bekar	113	4,41	0,641	-0,698	0,486
	Evli	302	4,46	0,591		
Dışsal Motivasyon	Bekar	113	4,54	0,467	1,502	0,134
	Evli	302	4,46	0,454		
Genel İşletme Performansı	Bekar	113	3,80	0,380	-1,711	0,088
	Evli	302	3,88	0,440		
Finansal Performans	Bekar	113	3,80	0,564	**-1,978**	**0,049****
	Evli	302	3,93	0,610		
Firma İçi Performans	Bekar	113	3,81	0,578	-1,517	0,130
	Evli	302	3,90	0,585		
Müşteri Performansı	Bekar	113	3,86	0,566	-0,968	0,333
	Evli	302	3,92	0,590		
Yenilik ve Öğrenme Performansı	Bekar	113	3,73	0,633	-0,254	0,800
	Evli	302	3,75	0,631		

Toplam kalite ve stratejik kalite yönetim uygulamaları bağlamında ilaç sektöründe çalışan personelin finansal performansı ($p=0,049\leq0,05$) medeni hal bilgisi değişkenine istinaden istatistiki olarak anlamlı bir farklılık ifade etmektedir. Diğer değişkenlerin ise medeni hal bilgisi değişkenine istinaden anlamlı olacak şekilde farklılığı temin edilememektedir ($p\geq0,05$). Farklılığın hangi medeni durum grubuna göre olduğunu tespit etmek içinse ortalama değerlere

bakılmaktadır. Medeni durum farklılığı finansal performans düzeylerinde farklılığa sebep olmaktadır.

Tablo 4. Yaşa Göre Motivasyon ve Boyutları ile İşletme Performansı ve Boyutlarının Farklılığının Sonuçları

		n	$\bar{X}$	SS	F	P	Çoklu Karşılaştırma	
Genel Motivasyon	18-24 yaş (1)	47	4,43	0,557	**5,888**	**0,001***	Tamhane	(2-4) (3-4)
	25-31 yaş (2)	112	4,48	0,399				
	32-48 yaş (3)	182	4,53	0,423				
	49 yaş ve üzeri (4)	74	4,28	0,413				
	Toplam	415	4,46	0,440				
İçsel Motivasyon	18-24 yaş (1)	47	4,39	0,747	**3,459**	**0,016****	Tamhane	(3-4)
	25-31 yaş (2)	112	4,42	0,622				
	32-48 yaş (3)	182	4,54	0,567				
	49 yaş ve üzeri (4)	74	4,28	0,535				
	Toplam	415	4,44	0,605				
Dışsal Motivasyon	18-24 yaş (1)	47	4,48	0,464	**6,057**	**0,000***	Tukey	(2-4) (3-4)
	25-31 yaş (2)	112	4,55	0,433				
	32-48 yaş (3)	182	4,52	0,458				
	49 yaş ve üzeri (4)	74	4,29	0,446				
	Toplam	415	4,48	0,458				
Genel İşletme Performansı	18-24 yaş	47	3,82	0,422	0,959	0,412	-	-
	25-31 yaş	112	3,87	0,369				
	32-48 yaş	182	3,84	0,478				
	49 yaş ve üzeri	74	3,93	0,367				
	Toplam	415	3,86	0,426				
Finansal Performans	18-24 yaş (1)	47	3,63	0,570	**3,888**	**0,009***	Tamhane	(1-2) (1-3) (1-4)
	25-31 yaş (2)	112	3,98	0,531				
	32-48 yaş (3)	182	3,90	0,669				
	49 yaş ve üzeri (4)	74	3,92	0,494				
	Toplam	415	3,89	0,600				
Firma İçi Performans	18-24 yaş	47	3,79	0,681	1,585	0,192	-	-
	25-31 yaş	112	3,81	0,549				
	32-48 yaş	182	3,90	0,593				
	49 yaş ve üzeri	74	3,97	0,538				
	Toplam	415	3,88	0,584				
Müşteri Performansı	18-24 yaş	47	3,96	0,510	0,441	0,724	-	-
	25-31 yaş	112	3,93	0,542				
	32-48 yaş	182	3,87	0,687				
	49 yaş ve üzeri	74	3,92	0,383				
	Toplam	415	3,91	0,584				
Yenilik ve Öğrenme Performansı	18-24 yaş (1)	47	3,91	0,656	**4,172**	**0,006***	Tamhane	(3-4)
	25-31 yaş (2)	112	3,74	0,570				
	32-48 yaş (3)	182	3,64	0,674				
	49 yaş ve üzeri (4)	74	3,90	0,547				
	Toplam	415	3,75	0,631				

*p≤0,01, **p≤0,05

Tek taraflı varyans (ANOVA) testi sonuçları değerlendirildiğinde, yaşa göre çalışanların genel motivasyonları ($p = 0,001 \leq 0,01$), içsel motivasyonları ($p = 0,016 \leq 0,05$), dışsal motivasyonları ($p = 0,000 \leq 0,01$), işletmenin finansal performansı ($p = 0,009 \leq 0,01$) ile yenilik ve öğrenme performansı ($p = 0,006 \leq 0,01$) farklılık göstermektedir. Diğer değişkenlerde yaş değişkenine göre bir farklılık saptanmamaktadır ($p \geq 0,05$).

Motivasyon ve işletme performans değişkenlerinin hangi yaş grubuna göre farklılık gösterdiğini belirlemek için çoklu karşılaştırma testi yapılmaktadır. Bu test sonucuna göre motivasyon ve işletme performansı değişkenlerinin hangi yaş gruplarına göre farklılık gösterdiğini belirlemek için çoklu karşılaştırma modelleri kullanılmaktadır. Bu modellerin farklılığı ise yaşa göre motivasyon ve işletme performansı değişkenlerinin farklılığının homojen dağılıp dağılmama durumuna göre değiştiğini ifade edebiliriz. Bu bilgiler çerçevesinde yaş gruplarına göre genel motivasyon düzeylerinin farklılığı homojen olmadığı için Tamhane modeli kullanılmaktadır. Modele göre 25-31 yaş grubuna giren ilaç sektörü çalışanları 49 yaş ve üstü grupta çalışanlara göre genel motivasyonlarında fark olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır ve aynı durum 32-48 yaş grubundaki çalışanlar ile 49 yaş ve üzeri çalışanlar arasında da mevcuttur. 32-48 yaş grubu çalışanların genel motivasyonu 49 yaş ve üzeri çalışanlara göre daha yüksektir. Sonuç olarak 25-31 yaş grubu ve 32-48 yaş grubu çalışanlar 49 yaş ve üzeri çalışanlara göre daha yüksek motivasyonla çalışmaktadır.

Çalışanların içsel motivasyonlarının hangi yaş grubuna göre farklılık gösterdiğini belirlemek için de homojen dağılım göstermediği için Tamhane modeli kullanılmaktadır. Bu modele göre 32-48 yaş grubu çalışanlar 49 yaş ve üzeri gruba göre daha yüksek içsel motivasyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Dışsal motivasyonun yaş gruplarına göre farklılığı homojen dağılım gösterdiği için Tukey modeli kullanılarak belirlenmektedir. Sonuç 25-31 yaş ve 32-48 yaş grubundakilerin 49 yaş ve üzeri gruptaki çalışanlara göre dışsal motivasyonlarının yüksek olduğunu göstermektedir.

İşletmenin finansal performansı çalışanların yaş grubuna göre Tamhane modeli ile ölçülmektedir. Sonuca göre 18-24 yaş grubuna giren çalışanlar işletmenin finansal performansında farklılığa daha az sebep olduklarını düşünmektedir.

Yenilik ve öğrenme performansının yaş grubuna göre farklılığı değerlendirildiğinde, Tamhane modeli kullanılarak çoklu karşılaştırma yapılmaktadır. Böylece 49 yaş ve üzeri çalışanların işletmeye yenilik yönünden daha fazla şey kattıkları ve daha hızlı öğrendikleri sonucuna varılmaktadır.

Eğitim düzeyine göre çalışanların genel motivasyonları ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), içsel motivasyonları ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), dışsal motivasyonları ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), işletmenin genel performansı ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), işletmenin finansal performansı ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), firma içi performansı ($p = 0{,}000 \leq 0{,}01$), müşteri performansı ($p = 0{,}002 \leq 0{,}01$) farklılık göstermektedir. Yenilik ve öğrenme performansında yaş değişkenine göre bir farklılık saptanmamaktadır ($p \geq 0{,}05$).

Çoklu karşılaştırma testi sürecinde eğitim düzeyine göre genel motivasyon düzeylerinin farklılığı homojen olmadığı için Tamhane modeli kullanılmaktadır. Lisans ve yüksek lisans düzeyinde mezun olan ilaç sektörü çalışanları ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlara göre genel motivasyonları daha yüksek olmaktadır.

Çalışanların içsel ve dışsal motivasyonlarının hangi eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiğini belirlemek için de homojen dağılım göstermediği için Tamhane modeli kullanılmaktadır. Bu modele göre lisans ve yüksek lisans düzeyinde mezun olan ilaç sektörü çalışanların ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlara göre daha yüksek içsel ve dışsal motivasyona sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

İşletmenin genel performansı çalışanların eğitim düzeyine göre homojen dağılım gösterdiği için Tukey modeli ile ölçülmektedir. Sonuca göre ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlar işletmenin genel performansında farklılığa daha fazla sebep olduklarını düşünmektedir. Aynı durum yüksek lisans mezunu çalışanların lisans mezunu çalışanlara göre olan farklılığında da söz konusudur.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre Motivasyon ve Boyutları ile İşletme Performansı ve Boyutlarının Farklılığının Sonuçları

		n	$\bar{X}$	SS	F	P	Çoklu Karşılaştırma	
Genel Motivasyon	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	4,33	0,461	**15,011**	**0,000***	Tamhane	(1-3) (1-4) (2-4) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	4,40	0,440				
	Lisans (3)	144	4,54	0,363				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,75	0,404				
	Toplam	415	4,46	0,440				
İçsel Motivasyon	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	4,30	0,629	**9,222**	**0,000***	Tamhane	(1-3) (1-4) (2-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	4,34	0,576				
	Lisans (3)	144	4,56	0,564				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,71	0,532				
	Toplam	415	4,44	0,605				
Dışsal Motivasyon	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	4,37	0,463	**12,383**	**0,000***	Tamhane	(1-3) (1-4) (2-4) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	4,47	0,465				
	Lisans (3)	144	4,51	0,425				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,80	0,370				
	Toplam	415	4,48	0,458				
Genel İşletme Performansı	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	3,92	0,385	**10,731**	**0,000***	Tukey	(1-3) (2-4) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	3,86	0,458				
	Lisans (3)	144	3,72	0,379				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,06	0,507				
	Toplam	415	3,86	0,426				
Finansal Performans	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	3,95	0,621	**13,258**	**0,000***	Tukey	(1-3) (1-4) (2-3) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	4,01	0,528				
	Lisans (3)	144	3,67	0,510				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,20	0,661				
	Toplam	415	3,89	0,600				
Firma İçi Performansı	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	4,01	0,495	**14,681**	**0,000***	Tamhane	(1-3) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	3,87	0,728				
	Lisans (3)	144	3,65	0,495				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,13	0,640				
	Toplam	415	3,88	0,584				
Müşteri Performansı	Ortaöğretim ve Lise (1)	154	3,92	0,579	**5,037**	**0,002***	Tukey	(1-4) (2-4) (3-4)
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans) (2)	67	3,85	0,562				
	Lisans (3)	144	3,82	0,572				
	Yüksek Lisans (4)	50	4,18	0,591				
	Toplam	415	3,91	0,584				
Yenilik ve Öğrenme Performansı	Ortaöğretim ve Lise	154	3,79	0,598	0,651	0,582	-	-
	Meslek Yüksek Okulu (Ön Lisans)	67	3,69	0,778				
	Lisans	144	3,76	0,565				
	Yüksek Lisans	50	3,67	0,697				
	Toplam	415	3,75	0,631				

*p≤0,01, **p≤0,05

İşletmenin finansal performansı çalışanların eğitim düzeyine göre Tukey modeli ile ölçülmektedir. Sonuca göre ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlar işletmenin finansal performansında farklılığa daha fazla sebep olduklarını düşünmektedir. Aynı durum yüksek lisans mezunu çalışanların lisans mezunu çalışanlara göre olan farklılığında da söz konusudur.

Tablo 6. Kurumdaki İş Tecrübesine Göre Motivasyon ve Boyutları ile İşletme Performansı ve Boyutlarının Farklılığının Sonuçları

		n	$\bar{X}$	SS	F	P	Çoklu Karşılaştırma	
Genel Motivasyon	1 yıldan az	44	4,47	0,471	0,526	0,716	-	-
	1-3 yıl	118	4,50	0,471				
	4-6 yıl	100	4,41	0,374				
	7-9 yıl	72	4,47	0,396				
	9 yıldan fazla	81	4,47	0,490				
	Toplam	415	4,46	0,440				
İçsel Motivasyon	1 yıldan az	44	4,39	0,617	0,437	0,782	-	-
	1-3 yıl	118	4,45	0,670				
	4-6 yıl	100	4,41	0,552				
	7-9 yıl	72	4,52	0,529				
	9 yıldan fazla	81	4,45	0,629				
	Toplam	415	4,44	0,605				
Dışsal Motivasyon	1 yıldan az	44	4,55	0,459	1,834	0,121	-	-
	1-3 yıl	118	4,55	0,429				
	4-6 yıl	100	4,42	0,432				
	7-9 yıl	72	4,42	0,475				
	9 yıldan fazla	81	4,49	0,504				
	Toplam	415	4,48	0,458				
Genel İşletme Performansı	1 yıldan az	44	3,89	0,436	1,469	0,211	-	-
	1-3 yıl	118	3,92	0,444				
	4-6 yıl	100	3,88	0,361				
	7-9 yıl	72	3,80	0,425				
	9 yıldan fazla	81	3,80	0,461				
	Toplam	415	3,86	0,426				
Finansal Performans	1 yıldan az (1)	44	3,74	0,670	**3,457**	**0,009***	Tamhane	(2-4)
	1-3 yıl (2)	118	4,04	0,551				
	4-6 yıl (3)	100	3,85	0,576				
	7-9 yıl (4)	72	3,78	0,481				
	9 yıldan fazla (5)	81	3,93	0,709				
	Toplam	415	3,89	0,600				
Firma İçi Performansı	1 yıldan az	44	3,77	0,617	0,839	0,501	-	-
	1-3 yıl	118	3,92	0,674				
	4-6 yıl	100	3,92	0,476				
	7-9 yıl	72	3,87	0,578				
	9 yıldan fazla	81	3,82	0,553				
	Toplam	415	3,88	0,584				
Müşteri Performansı	1 yıldan az	44	4,02	0,468	**3,030**	**0,018****	-	-
	1-3 yıl	118	3,98	0,630				
	4-6 yıl	100	3,95	0,504				
	7-9 yıl	72	3,85	0,478				
	9 yıldan fazla	81	3,73	0,706				
	Toplam	415	3,91	0,584				
Yenilik ve Öğrenme Performansı	1 yıldan az	44	4,04	0,673	**3,282**	**0,011***	Tamhane	(1-2) (1-4)
	1-3 yıl (1)	118	3,69	0,510				
	4-6 yıl (2)	100	3,79	0,624				
	7-9 yıl (3)	72	3,69	0,562				
	9 yıldan fazla (4)	81	3,67	0,782				
	Toplam	415	3,75	0,631				

*p≤0,01, **p≤0,05

Firma içi performans çalışanların eğitim düzeyine göre Tamhane modeli ile ölçülmektedir. Sonuca göre ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlar işletmenin firma içi performansında farklılığa daha fazla sebep olduklarını düşünmektedir. Aynı durum yüksek lisans mezunu çalışanların lisans mezunu çalışanlara göre olan farklılığında da söz konusudur.

Müşteri performansının eğitim düzeyine göre farklılığı değerlendirildiğinde, Tukey modeli kullanılarak çoklu karşılaştırma yapılmaktadır. Böylece yüksek lisans mezunu çalışanların diğer eğitim düzeyinde mezun olan çalışanlara göre müşteri performansına katkısının daha fazla olduğu sonucuna varılmaktadır.

Kurumdaki iş tecrübesine göre çalışanların finansal performans ($p = 0,009 \leq 0,01$), müşteri performansı ($p = 0,018 \leq 0,05$), yenilik ile öğrenme performansı ($p = 0,011 \leq 0,05$) istatistiki olarak anlamlı olacak şekilde bir fark göstermektedir. Diğer değişkenlerle kurumdaki iş tecrübesi değişkenine göre bir farklılık saptanmamaktadır ($p \geq 0,05$).

Motivasyon ve işletme performans değişkenlerinin hangi kurumdaki iş tecrübesi grubuna göre farklılık gösterdiğini belirlemek için yapılan çoklu karşılaştırma testi çerçevesinde kurumdaki iş tecrübesine göre finansal performans düzeylerinin farklılığı homojen olmadığı için Tamhane modeli kullanılmaktadır. 1-3 yıl arasında kurumunda çalışanlar 7-9 yıl arasında çalışanlara göre işletmelerine daha yüksek düzeyde finansal performans sağladıklarını belirtmektedir.

Yenilik ve öğrenme performansının kurumdaki iş tecrübesine göre farklılığı değerlendirildiğinde, Tamhane modeli kullanılarak çoklu karşılaştırma yapılmaktadır. Böylece 4-6 yıl arasında tecrübeye sahip olan çalışan 1-3 yıl arasında tecrübeye sahip gruba giren çalışanlara göre firmaya daha fazla yenilik performansı sağlamaktadır ve öğrenme performanslarının yüksek olduğunu düşünmektedir. 1-3 yıl arasında kurumunda tecrübesi olanların 9 yıldan fazla tecrübeye sahip olanlara göre işletmeye sağladığı yenilik ve öğrenme performanslarının daha yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır.

Güvenilirlik Analizi ile Ortalama ve Standart Sapma Değerlerine İlişkin Bulgular

Genel motivasyon boyutları olan içsel ve dışsal motivasyon, genel işletme performansı, boyutları olan finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans değişkenlerinin güvenilirlik analizi sonuçları, ifade sayıları, ortalama değerleri ile standart sapmalarına ait değerleri tablo 7'de iletilmekte ve sonuçları yorumlanmaktadır.

Tablo 7. Motivasyon ve İşletme Performansı Değişkenlerinin Ortalama, Standart Sapma ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	$\bar{X}$	SS	Cronbach Alfa Katsayısı	n
Genel Motivasyon	**4,46**	**0,440**	**0,912**	**15**
İçsel Motivasyon	4,44	0,605	0,951	8
Dışsal Motivasyon	4,48	0,458	0,877	7
Genel İşletme Performansı	**3,86**	**0,426**	**0,905**	**19**
Finansal Performans	3,89	0,600	0,898	5
Firma İçi Performans	3,88	0,584	0,955	5
Müşteri Performansı	3,91	0,584	0,880	5
Yenilik ve Öğrenme Performansı	3,75	0,631	0,859	4

Çalışanların genel motivasyonları, içsel ve dışsal motivasyonları ortalama değerler değerlendirildiğinde oldukça iyi olduğu görülmektedir. Genel firma performansı, finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans ortalama değerlerine bakıldığında, değerlerin motivasyon düzeyine göre biraz daha düşük olduğu göze çarpmaktadır. İlaç sektöründe çalışanların motivasyonu oldukça iyi iken firmalarının performans yönünden sadece iyi olduğu anlamını taşımaktadır.

Değişkenlere ait güvenilirlik testi neticesinde temin edilen Cronbach alfa katsayıları incelendiğinde, genel motivasyon düzeyleri ile boyutları olan içsel ve dışsal motivasyon düzeyleri, genel işletme performansı ile boyutları olan finansal yapısına ait performans, firma içindeki performans, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans düzeyleri yüksek derecede güvenilirdir.

Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

YEM, değerlendirilebilen ve gizil değişkenlerin ilişkisindeki direkt ve indirekt münasebetleri tek bir model içinde gösterebilmesiyle sosyal bilimlere ait alanlardaki araştırmalarda sıkça kullanılan bir modeldir (Meydan ve Şeşen, 2015: 5).

Yapısal Eşitlik Modeli'nde yol (path) analizi ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) olmak üzere iki ana bileşen bulunmaktadır. Yol analizi, değerlendirilen değişkenlerin bağlantılı oldukları ilişkileri inceleyen bir analiz yöntemidir. DFA, genel olarak ölçeklerin geliştirilmesi ve geçerlilik analizlerine ait süreçlerin oluşturulması ve daha önce meydana getirilen bir yapının doğruluğunun kanıtlanması için tercih edilmekte ve uygulanmaktadır (Bayram, 2013: 41-42).

Yapısal Eşitlik Modeli, analizi sağlanan modelin elde edilen veriler adına hangi ölçüde uygun olduklarını ortaya koyan ve "Uyum İndeksleri" şeklinde isimlendirilen ölçümler sağlamaktadır (Meydan ve Şeşen, 2015: 31). Yapısal Eşitlik Modelini sağlamak adına uygulanan paket halindeki programların içinde birden fazla farklılığı bulunan uyum indeksleri vardır.

Bu indekslerin uyumluluğunun iyiliği ve uyumlarına ait sınırlarının kabul edilebilir ölçüleri başka kaynaklar içerisinde farklı olacak şekilde yer almaktadır.

Tablo 8. DFA Uyum İyiliği Değer Aralıkları

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum
CMIN/DF	≤3	≤5
RMSEA	≤0,05	≤0,08
GFI	≥0,900	≥0,850
AGFI	≥0,900	≥0,850
NFI	≥0,950	≥0,900
CFI	≥0,970	≥0,900
TLI	≥0,950	≥0,900

Kaynak: (Meydan ve Şeşen, 2015: 37; Gürbüz ve Şahin, 2016:337).

İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçları Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Bu bölümde içsel ve dışsal motivasyon araçları ölçeğinin DFA modeli ve uyum indeksleri yer almaktadır. Şekil 1'de gizil ve gözlenen değişkenler ile faktör yükleri gösterilmektedir.

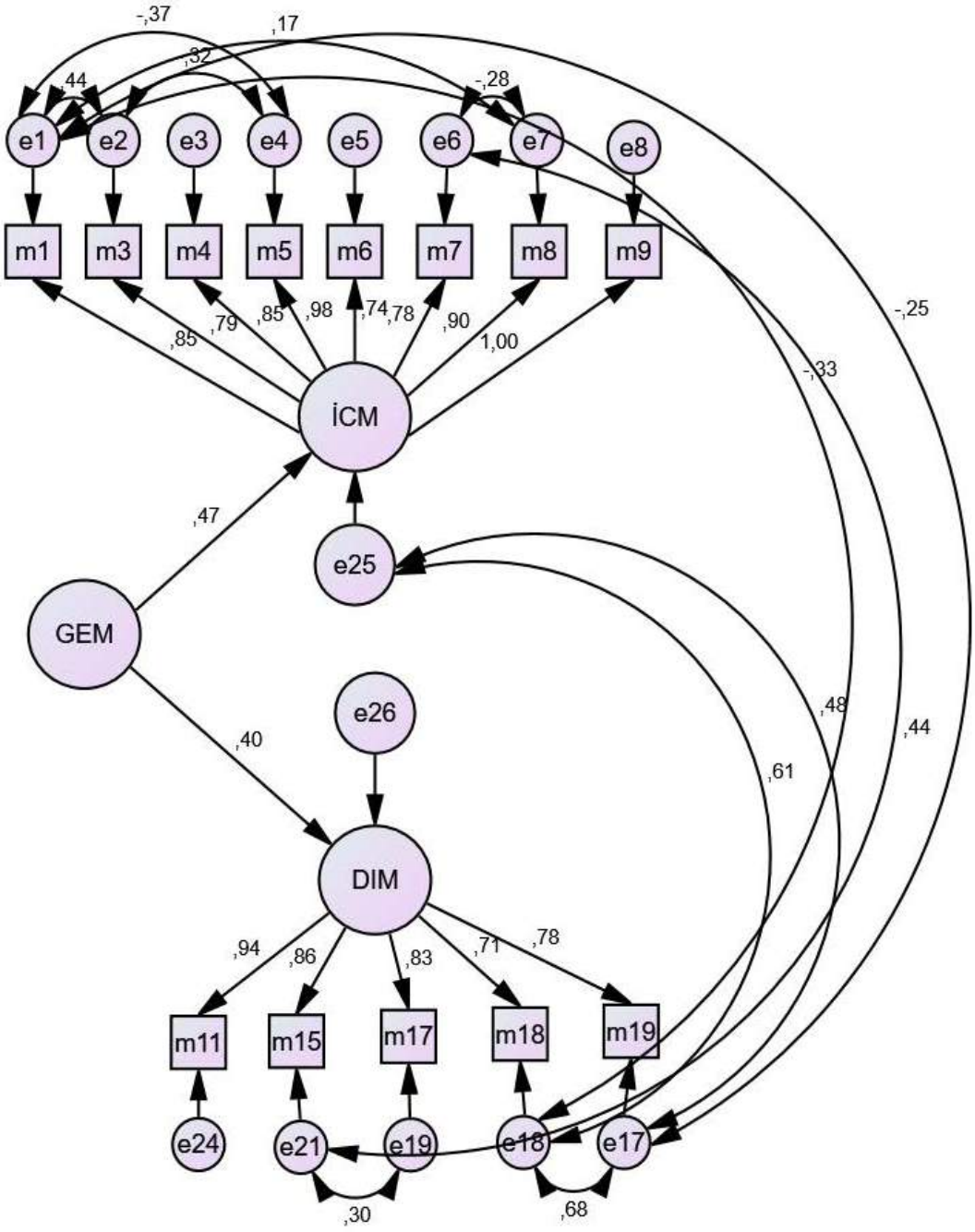

Şekil 1. İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçları Ölçeği DFA Modeli

Çalışmada üst gizil değişken olarak ifade edilen genel motivasyon (GEM), alt gizil değişkenler olarak ifade edilen içsel motivasyon (İCM) ve dışsal motivasyon (DIM) değişkenlerine yönelik, kendilerine bağlanan gözlenen değişkenler tarafından açıklanıp açıklanmadığını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 9'da İçsel ve dışsal motivasyon araçları (İCDIMA) modeli ile veriler arasındaki uyumun değerleri yer almaktadır.

İçsel ve dışsal motivasyon araçları ölçeği 24 maddeden oluşmaktadır. Ancak ölçekteki 11 madde analiz sırasında modele iyi uyum göstermediği için analize dahil edilmemektedir. Tabloda modele ait ki-kare olarak belirtilen değer 138,704, serbestlik ölçüsü 52 ve anlamlılık oranı 0,000

olarak hesaplanmıştır. RMSEA 0,063 değeri ile kabul edilebilir uyum göstermektedir. NFI indeksi 0,979 değeri ile 0,95'in üzerinde olduğu için iyi uyum göstermektedir. IFI indeksi 0,987 değeri ile belirlenmiş uyum sınırların üzerinde iyi uyumludur. CFI indeksi 0,987 olduğu için yine iyi uyumludur. Model bu sonuçlara göre iyi uyum göstermektedir. Ölçeğe ilişkin kurulan DFA modeliyle belirlenen sonuçlar ölçeğin geçerliliğinin olduğunu doğrulamıştır.

Tablo 9. İCDIMA Modeli ile Elde Edilen Verilerin Arasındaki Uyumluluğun İncelenmesi

Uyumluluk İndeksleri	**Araştırmanın Modeli (n=415)**	**Kabul Değerleri**
X^2 Değeri (CMIN)	138,704	
Serbestlik Derecesi (DF)	52	
p	0,000	<0,01
X^2/df (CMIN/DF)	2,667	<5
Standartlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi (NFI)	0,979	0,900≤NFI≤0,950
Artırmalı Uyum İndeksi (IFI)	0,987	0,900≤IFI≤0,950
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,987	0,900≤CFI≤0,950
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA)	0,063	0,05≤RMSEA≤0,08

Tablo 10. Modelde Yer Alan İçsel ve Dışsal Motivasyon Ölçeği İçin Maddelerin Faktör Yükleri

Boyutlar	**Maddeler**	**Faktör Yükleri**
İçsel Motivasyon	9. Yöneticilerin, onurlandıran tavır ve davranışları motivasyonumu arttırır.	0,997
	5. İşimi tam anlamıyla yapabilecek yetkiye sahip olmak motivasyonumu arttırır.	0,982
	8. Yaptığım işle ilgili bir konuda karar verebilmek motivasyonumu arttırır.	0,895
	1. Yaptığım işte başarılı olmak motivasyonumu arttırır.	0,852
	4. Yaptığım işin yapılmaya değer bir iş olduğuna inanmak motivasyonumu arttırır.	0,846
	3. İş arkadaşlarımın beni onurlandıran tavır ve davranışları motivasyonumu arttırır.	0,786
	7. Kendimi işletmenin önemli bir çalışanı olarak görmek motivasyonumu arttırır.	0,783
	6. Yaptığım işin saygın olduğuna inanmak motivasyonumu arttırır.	0,740
Dışsal Motivasyon	11. Çalışma ortamında fiziksel çalışma koşullarının uygunluğu motivasyonumu arttırır.	0,942
	15. Konularında uzman olan kişiler tarafından toplantı gibi faaliyetlerle eğitim sağlanması motivasyonumu arttırır.	0,864
	17. Yöneticim ile ilişkilerimin iyi olması motivasyonumu arttırır.	0,827
	19. Yöneticimin iş arkadaşlarımla veya müşterilerle olan anlaşmazlıklarımı çözmekte yardımcı olması motivasyonumu arttırır.	0,776
	18. İşimde terfi imkanımın olması motivasyonumu arttırır.	0,708

Tablo 10'da içsel ve dışsal motivasyon araçları ölçeği maddelerinin faktör yükleri gösterilmektedir. İçsel motivasyon boyutunun faktör yükleri 0,997-0,740 değerleri arasında yer alırken, dışsal motivasyon boyutunun faktör yükleri 0,942-0,708 değerleri arasındadır. Bu

değerler oldukça yüksek değerdedir böylece bu ölçeğe ait sadece 13 maddenin analize dahil edilmesi gerektiği kararı alınmıştır.

İşletme Performansı Ölçeği Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Bu bölümde işletme performansı ölçeğinin DFA modeli ve uyum indeksleri yer almaktadır. Şekil 2'te gizil ve gözlenen değişkenler ile faktör yükleri gösterilmektedir.

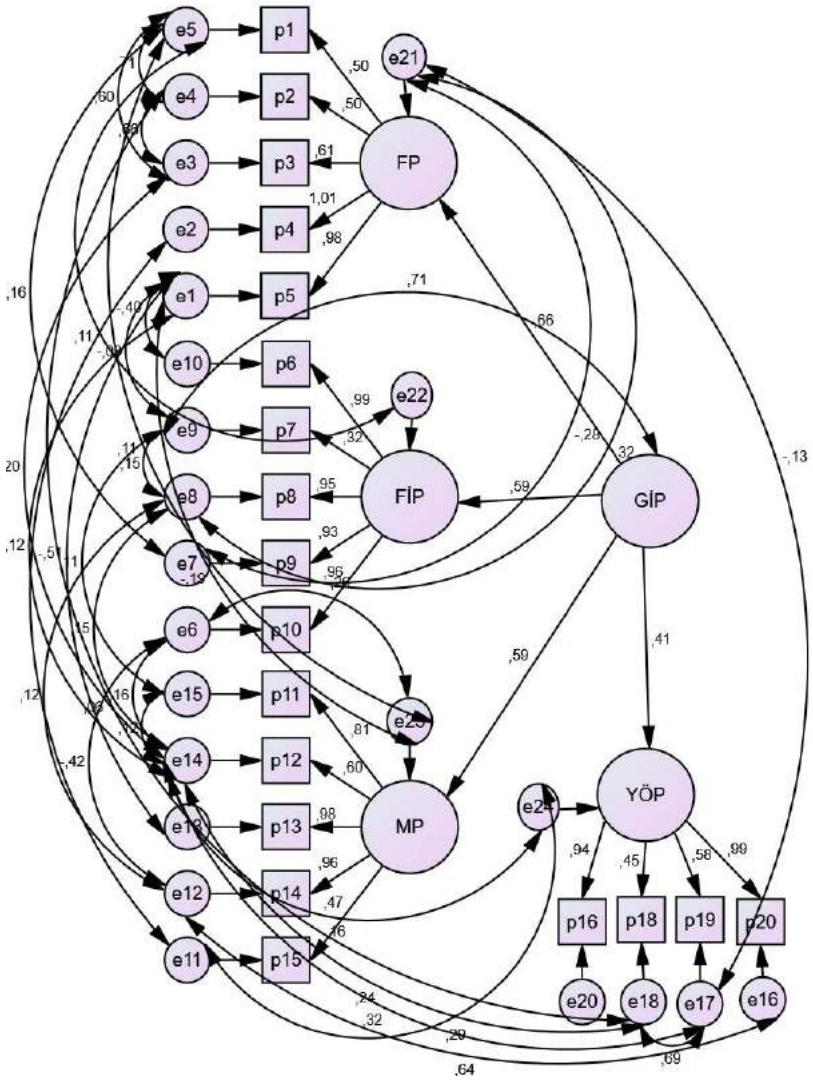

Şekil 2. İşletme Performansı Ölçeği DFA Modeli

Çalışmada üst gizil değişken olarak ifade edilen genel işletme performansı (GİP), alt gizil değişkenler olarak ifade edilen finansal yapısına ait performans (FP), firma içindeki performans (FİP), iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performans (MP), yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performans (YÖP) değişkenlerine yönelik kendilerine bağlanan gözlenen değişkenler tarafından açıklanıp açıklanmadığını belirlemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 11'de İşletme performansı (İP) modeli ile veriler arasındaki uyumun değerleri yer almaktadır.

Tablo 11. İP Modeli ile Elde Edilen Veriler Arasındaki Uyumluluğun İncelenmesi

Uyumluluk İndeksleri	**Araştırmanın Modeli (n=415)**	**Kabul Değerleri**
X^2 Değeri (CMIN)	229,914	
Serbestlik Derecesi (DF)	88	
p	0,000	<0,01
X^2/df (CMIN/DF)	2,613	<5
Standartlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi (NFI)	0,969	0,900≤NFI≤0,950
Artırmalı Uyum İndeksi (IFI)	0,981	0,900≤IFI≤0,950
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,981	0,900≤CFI≤0,950
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA)	0,062	0,05≤RMSEA≤0,08

İşletme performansı ölçeği 20 maddeden oluşmaktadır. Ancak ölçekteki tek madde analiz sırasında modele iyi uyum göstermediği için analize dahil edilmemektedir. Tabloda modelin ki-kare değeri 229,914, serbestlik ölçüsü 88 ve anlamlılık oranı 0,000 olarak hesaplanmıştır. RMSEA 0,062 değeri ile kabul edilebilir uyum göstermektedir. NFI indeksi 0,969 değeri ile 0,95'in üzerinde olduğu için iyi uyum göstermektedir. IFI indeksi 0,981 değeri ile belirlenmiş uyum sınırların üzerinde iyi uyumludur. CFI indeksi 0,981 olduğu için yine iyi uyumludur. Model bu sonuçlara göre iyi uyum göstermektedir. Ölçeğe ilişkin kurulan DFA modeliyle belirlenen sonuçlar ölçeğin geçerliliğinin olduğunu doğrulamıştır.

Tablo 12. Modelde Yer Alan İşletme Performansı Ölçeğine Ait Maddelerin Faktör Yükleri

Boyutlar	**Maddeler**	**Faktör Yükleri**
Finansal Performans	5. Firmamızda stok devir hızı yüksektir.	0,822
	3. Firmamız pazar payı yönünden iyi durumdadır.	0,715
	1. Firmamız karlılık yönünden iyi durumdadır.	0,598
	2. Firmamız ciro yönünden iyi durumdadır.	0,565
Firma İçi Performans	6. Firmamızda hata, israf ve yeniden işlemenin neden olduğu maliyetler düşüktür.	0,993
	10. Firmamızda çalışanların memnuniyet düzeyleri yüksektir.	0,960
	8. Firmamızda kusurlu ürün oranı düşüktür.	0,956
	9. Firmamızda siparişten ürün teslimatına geçen süre düşüktür.	0,925
Müşteri Performansı	13. Müşteriden geri dönen ürün sayısı düşüktür.	0,978
	14. Firmamız teslimatları zamanında ve tam olarak gerçekleştirir.	0,958
	11. Müşterilerden gelen şikayet sayısı düşüktür.	0,808
	12. Müşterilerin firmamızdan memnuniyet düzeyi yüksektir.	0,606
	15. Firmamızda teknik servisin cevap verebilme hızı-gücü yüksektir.	0,463
Yenilik ve Öğrenme Performansı	16) Firmamızın piyasaya yeni ürün sürme konusunda başarısı yüksektir.	0,940
	19) Firmamızda eğitimlerin geri dönüşü yüksektir.	0,580
	18) Firmamızda çalışanlara işleriyle ilgili düzenli eğitimler verilir.	0,451

Tablo 12'de işletme performansı ölçeği maddelerinin faktör yükleri gösterilmektedir. Finansal performans boyutunun faktör yükleri 0,822-0,565 değerleri arasında yer alırken, firma içi performans boyutuna ait faktör yük değerleri 0,993-0,925, müşteri performansı boyutuna ait faktör yük değerleri 0,978-0,463 değerleri arasındadır. Son olarak yenilik ve öğrenme performansı boyutu da 0,940-0,451 faktör yüklerini alır. Bu değerler yüksek değerdedir böylece bu ölçeğe ait sadece 16 maddenin analize dahil edilmesi gerektiği kararı alınmıştır.

Yapısal Regresyon Analizi Bulguları

Yapısal regresyon analizi, toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında genel motivasyon ve bu değişkenin boyutları olan içsel ve dışsal motivasyon değişkenlerinin, genel işletme performansı ve bu değişkenin boyutları olan finansal yapısına ait performansına, firma içindeki performansına, iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performansına, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performansına etkisini belirlemek için kullanılan yapısal eşitlik modellerinden biridir.

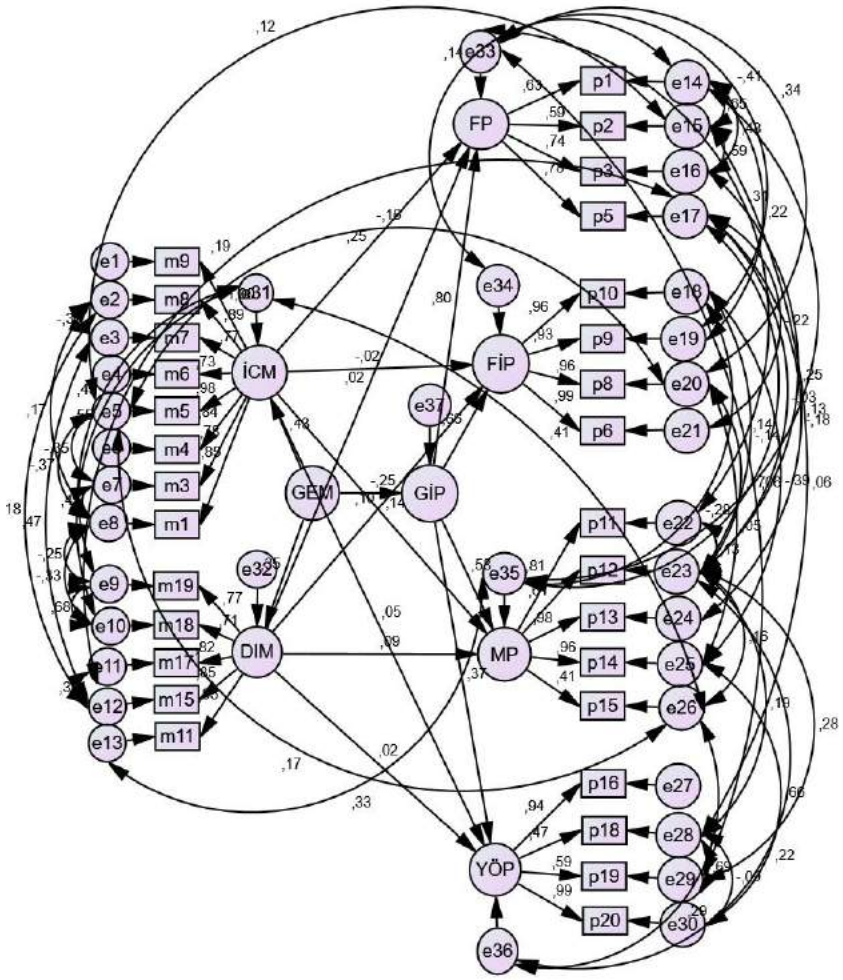

Şekil 3. Yapısal Regresyon Modeli

Çalışanların genel motivasyonları, içsel ve dışsal motivasyonlarının işletmenin genel performansı, finansal yapısına ait performansına, firma içindeki performansına, iç ve dış olmak

üzere müşterilere ait performansına, yenilik seviyesi ve öğrenme seviyesine ait performansına etkisi yapısal regresyon modeli ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Tablo 13'de yapısal regresyon modeline ilişkin uyumun değerleri yer almaktadır.

Tablo 13. Yapısal Regresyon Modeline İlişkin Uyumluluğun İncelenmesi

Uyumluluk İndeksleri	**Araştırmanın Modeli (n=415)**	**Kabul Değerleri**
X^2 Değeri (CMIN)	608,374	
Serbestlik Derecesi (DF)	342	
p	0,000	<0,01
X^2/df (CMIN/DF)	1,779	<5
Standartlaştırılmış Uyum İyiliği İndeksi (NFI)	0,958	0,900≤NFI≤0,950
Artırmalı Uyum İndeksi (IFI)	0,981	0,900≤IFI≤0,950
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0,981	0,900≤CFI≤0,950
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA)	0,026	0,05≤RMSEA≤0,08

Tabloda modele ait ki-kare değeri 608,374, serbestlik ölçüsü 342 ve anlamlılık oranı 0,000 olarak hesaplanmıştır. RMSEA 0,026 değeri ile iyi uyum göstermektedir. NFI indeksi 0,958 değeri ile 0,95'in üzerinde olduğu için iyi uyum göstermektedir. IFI indeksi 0,981 değeri ile belirlenmiş uyum sınırların üzerinde iyi uyumludur. CFI indeksi 0,981 olduğu için yine iyi uyumludur. Model bu sonuçlara göre iyi uyum göstermektedir. Yapısal regresyon modeliyle belirlenen sonuçlar motivasyon değişkenlerinin işletmenin performansına etkisinin araştırılması doğrulamıştır.

Tablo 14. Modelin Regresyon Ağırlıkları

			Standartlaştırılmış Tahmin	Standart Hata	Kritik Oran	p
Genel İşletme Performansı	<---	Genel Motivasyon	-0,253	0,502	-1,206	0,228
Finansal Performans	<---	İçsel Motivasyon	0,250	0,106	3,046	**0,002***
Firma İçi Performans	<---	İçsel Motivasyon	-0,016	0,099	-0,220	0,826
Müşteri Performansı	<---	İçsel Motivasyon	0,139	0,050	2,305	**0,021****
Yenilik ve Öğrenme Performansı	<---	İçsel Motivasyon	0,051	0,087	0,914	0,360
Finansal Performans	<---	Dışsal Motivasyon	0,016	0,074	0,222	0,825
Firma İçi Performans	<---	Dışsal Motivasyon	0,097	0,071	1,553	0,120
Müşteri Performansı	<---	Dışsal Motivasyon	0,091	0,038	1,610	0,107
Yenilik ve Öğrenme Performansı	<---	Dışsal Motivasyon	0,015	0,067	0,286	0,775

*p≤0,01, **p≤0,05

Çalışanların genel motivasyonu genel işletme performansına etki etmemektedir (p=0,228≥0,05). Ancak motivasyon boyutlarından biri olan katılımcıların içsel motivasyonu işletme performansının boyutlarından olan finansal performansa (p=0,002≤0,01) ve iç ve dış olmak üzere müşterilere ait performansına (p=0,021≤0,05) pozitif olacak şekilde etki ederken, firma içi performansa, yenilik ve öğrenme performansına etki etmemektedir. Motivasyon boyutlarından bir diğeri olan dışsal motivasyon ise işletme performansı boyutlarından hiçbirini etkilememektedir (p≥0,05). Böylece yapısal regresyon analizi sonucunda 1 numaralı hipotezin, 3 numaralı hipotezin, 5 numaralı hipotezin 6 numaralı hipotezin, 7 numaralı hipotezin, 8 numaralı hipotezin ve 9 numaralı hipotezin kabul edilmediği, 2 numaralı hipotezin ve 4 numaralı hipotezin ise kabul edildiği belirlenmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları bağlamında motivasyon araçlarının ilaç sektöründe bulunan işletmelerin performansları üzerine etkisi incelenmiştir. İstanbul ili lokasyonlu 2 adet farklı ilaç firmasında aktif olarak çalışmaya devam eden toplamda 415 adet çalışan ile yürütülen bu araştırmada, veriler yüz yüze ve çevrimiçi yöntemler vasıtasıyla elde edilmiştir. Araştırmanın sonunda çalışanların genel motivasyonlarının genel işletme performansına anlamlı düzeyde etkisinin bulunmadığı bulunmuştur. Alt boyutlar kapsamında inceleme yapıldığında ise, motivasyon boyutlarından biri olan katılımcıların içsel motivasyonu işletme performansının boyutlarından olan finansal performansa ve müşteri performansına pozitif yönde anlamlı düzeyde etki ederken, firma içi performansa, yenilik ve öğrenme performansına anlamlı bir etkisinin bulunmadığı elde edilmiştir. Ayrıca motivasyon boyutlarından bir diğeri olan dışsal motivasyonun ise işletme performansı boyutlarından herhangi birini anlamlı düzeyde etkilemediği bulunmuştur. Dolayısı ile çalışanların toplam kalite ve stratejik kalite uygulamaları baz alınarak içsel motivasyonlarının arttırılması ile işletmelerin finansal performanslarının ve müşteri memnuniyeti performanslarının artacağı ifade edilebilir.

Çalışanların bireysel hedeflerine dolayısı ile bağlantılı olarak şirketlerin stratejik hedeflerine ulaşabilmeleri için, şirketlerin sürekli olan değişimlerin akabinde rekabet edebilme güçlerini sağlayabilme ve devamlı iyileştirme faaliyetleri ile devamlılıklarını sağlayabilmelerini etkileyen en önemli etmenlerden biri olan finansal performanslarını arttırabilmeleri için ve uygulanan toplam kalite ve stratejik kalite yönetimi uygulamaları ile sürekli iyileştirilmesi hedeflenen müşteri memnuniyeti performans seviyelerini arttırabilmeleri için kurumların çalışanlarının içsel motivasyonlarının arttırılmasına yönelik çalışmalar düzenlemeleri önerilmektedir.

Demografik değişkenlerin, çalışanların motivasyonu, işletmenin performansı ve alt boyutları üzerindeki etkisine istinaden gerçekleştirilen araştırmaya ait sonuçlar incelendiğinde; ilaç sektöründe çalışan personellerin genel motivasyonunun, içsel motivasyonunun, genel işletme performansının ve finansal performansının cinsiyet değişkeni bağlamında istatistiki olarak anlamlı bir fark göstermekte oldukları gözlenmiştir. Kadın çalışanların genel ile içsel motivasyonlarının, genel işletme performansı ile finansal performans düzeylerinde erkek çalışanlara göre farklılık gösterdiği belirtilebilir.

İşletmenin finansal performansı ile çalışanların medeni durumunun istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermekte olduğu belirlenmiştir. Evli olan çalışanların işletmenin finansal performans düzeyinde bekar olan çalışanlara göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Diğer değişkenlerin ise medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılığı bulunmadığı belirlenmiştir.

Çalışanların genel motivasyonlarının, içsel motivasyonlarının, dışsal motivasyonlarının, işletmenin finansal performansı ile yenilik ve öğrenme performanslarının yaş bilgisi değişkenine

istinaden istatistiki olarak anlamlı bir şekilde fark göstermekte oldukları görülmüştür. Veriler incelendiğinde, 25-31 yaş grubu ve 32-48 yaş grubu çalışanların 49 yaş ve üzeri çalışanlara göre daha yüksek motivasyonla çalışmakta oldukları belirtilebilir, bu kapsamda çalışanların yaşlarının artmasının ve emeklilik süreçlerinin yaklaşmasının çalışma motivasyonlarının azalmasına sebep olduğu söylenebilir. Kurumların ilerleyen yaşlara sahip personelleri için söz hakkına sahip olabilecekleri, kararlara katılım sağlayabilecekleri, fikirlerinin dinlenilebileceği, tecrübelerini kullanabilecekleri ve böylelikle bireysel motivasyonlarını arttırabilecekleri platformlar düzenlemeleri önerilmektedir. 18-24 yaş grubuna giren çalışanların ise işletmenin finansal performansında farklılığa daha az sebep olduklarını düşündükleri ifade edilebilir.

Çalışanların genel motivasyonlarının, içsel motivasyonlarının, dışsal motivasyonlarının, işletmenin genel performansının, finansal performansının, firma içi performansının ve müşteri performansının eğitim seviyesi değişkenine istinaden istatistiki olarak anlamlı bir şekilde fark göstermekte oldukları görülmüştür. Yenilik ve öğrenme performansında eğitim değişkenine göre bir farklılık bulunmadığı belirlenmiştir. Lisans ve yüksek lisans düzeyinde mezun olan ilaç sektörü çalışanlarının ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlara göre genel motivasyonlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. İlave olarak lisans ve yüksek lisans düzeyinde mezun olan ilaç sektörü çalışanların ortaöğretim, lise ve önlisans düzeyinde mezun olan çalışanlara göre daha yüksek içsel ve dışsal motivasyona sahip oldukları belirtilebilir. Ayrıca ortaöğretim, lise ve yüksek lisans düzeyinde mezun olan ilaç sektörü çalışanlarının işletmenin genel performansında ve finansal performansında diğer eğitim düzeyine sahip çalışanlara göre daha yüksek farklılığa sebep oldukları söylenebilir. Müşteri performansının eğitim düzeyine göre farklılığı değerlendirildiğinde yüksek lisans mezunu çalışanların diğer eğitim düzeyinde mezun olan çalışanlara göre müşteri performansına katkısının fazla olduğu ifade edilebilir.

Çalışanların finansal performansının, işletmenin müşteri performansının, yenilik ve öğrenme performansının kurumdaki iş tecrübesi değişkenine istinaden istatistiki olarak anlamlı bir şekilde fark göstermekte oldukları belirlenmiştir. Diğer değişkenlerin ise kurumdaki iş tecrübesi değişkenine göre anlamlı bir farklılığı bulunmadığı ifade edilebilir. Veriler incelendiğinde, 1-3 yıl arasında kurumda görev alan çalışanların 7-9 yıl arasında çalışanlara göre işletmelerine daha yüksek düzeyde finansal performans sağladıkları belirtilebilir, böylelikle kurumdaki yeni personellerin yeni bakış açılarının artması ile çalışanların şirketin finansal performansına katkısının da artabileceği ifade edilebilir. Kurumların finansal performanslarını arttırmayı sağlamak adına bünyelerinde bulunan çalışanları için personel katılımını ve farkındalığı arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaları önerilmektedir.

Yenilik ve öğrenme performansının kurumdaki iş tecrübesine göre farklılığı değerlendirildiğinde, veriler ışığında 4-6 yıl arasında tecrübeye sahip olan çalışan 1-3 yıl arasında tecrübeye sahip gruba giren çalışanlara göre firmaya daha fazla yenilik performansı sağlamakta oldukları ve öğrenme performanslarının daha yüksek olduğu düşünülmektedir. 3 yıl arasında kurumunda tecrübesi olanların 9 yıldan fazla tecrübeye sahip olan çalışanlara göre işletmeye sağladığı yenilik ve öğrenme performanslarının daha yüksek olduğu belirtilebilir. Kurum kültürünü benimseyen, yılların birikimi ve tecrübesi ile aidiyet duygusu artan personellerin kurumlarının performanslarının artmasına yönelik katkılarının daha fazla olduğu, bu tecrübelere ve iş pratikliklerine istinaden öğrenme yetilerinin daha fazla olduğu ifade edilebilir.

Literatür taraması sonucunda elde edilen veriler incelendiğinde;

Araştırmanın hipotezleri kapsamında reddedilen hipotezlerin bulgular ile desteklenmesi beklenirken elde edilen sonuçların reddedilmesinin ilaç sektörüne özgü olduğu gözlenmiştir. İlaç sektöründe çalışma şartlarının regülasyon gereklilikleri sebebi ile çok zor olması, çalışanlar arasındaki rekabetin çok fazla olması, uzun çalışma saatleri ve olası yanlışlıkların insan hayatına

sebep olabilecek ölümcül sonuçlar doğurması, baskıcı bir yönetim yapısının bulunması sebebi ile oluşturulan hipotezlerin kabulü söz konusu olmamıştır.

Buna istinaden, ilaç sektöründe çalışma şartlarında yapılabilecek iyileştirmeler kapsamında esnek çalışma saatlerinin uygulanması, ilaç sektörüne özgü ödüllendirme süreçlerinin geliştirilmesi, regülasyonların uygulanabilir ölçüde esnekliğinin sağlanması, yapılan denetimlerin sistematik olarak programlı bir şekilde yapılması ve çalışanların bu değişime inandırılması ile süreçlerin iyileştirilebileceğini bu çalışma sonucunda ifade etmemiz mümkündür.

İlaç sektöründe bulunan bu gibi yapısal sorunlar giderildikten sonra aynı çalışmanın ilgili ölçekler ile ilaç sektörü için tekrar edilmesi gerekliliği düşünülmektedir.

Ayrıca globalleşen dünya, gelişen teknolojiler ile hızlı bir değişim sürecine giren kuruluşların tüm rakiplerinden bir adım önde olabilmeleri, çalışanlarının motivasyonlarını sağlayarak işletmelerinin stratejik hedeflerini gerçekleştirebilmeleri ve sürekli iyileştirme yolu ile iç ve dış müşterilerinin memnuniyetlerini, işletme performanslarını arttırabilmeleri adına toplam kalite yönetimi ve stratejik kalite yönetimi yaklaşımlarına ilave olarak günümüz beklentilerine uygun şekilde oluşturulan ve yeni bakış açılarına sahip olan EFQM modelini benimseyerek tüm süreçlerini gözden geçirerek çalışanlarının motivasyonu ile birlikte tüm iş süreçlerine ait performanslarını arttırmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akal, Z. (2000). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi: çok yönlü performans göstergeleri* (ss. 473). Ankara: Mpm Yayınları.

Akdeniz, H. A. ve Durmaz, F. (1998). Verimliliğin genel performans üzerindeki yansımalarının uygulaması. *Dokuz Eylül Ünv. I.I.B.F. Dergisi*, 13(2), 85-99.

Akın, B., M. İnce ve Usta, R. (2002). ISO 9000: beklentiler ve gerçekler. *Standart Dergisi*, 59, 353-362.

Aslan, E. (2007). *ISO 9001: 2000 kalite yönetim sisteminin KOBİ'lerin performansları üzerine etkileri.* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi].

Atasever, M. (2019). İlaç sektörünün makro değerlendirmesi. *Satın Alma Dergisi*, 7(3), 45-51.

Balcı, A. (2002). *Kamu örgütlerinde toplam kalite yönetimi uygulaması: olumlu perspektifler ve olası zorluklar.* [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Barkey, Joy, B. (2002). *Gaining and sustaining competitive advantage.* New Jersey: Prentice Hall, 26-27.

Baş, M. ve Artar, A. (1991). *İşletmelerde verimlilik denetimi: ölçme ve değerlendirme modelleri* (ss. 435). Ankara: Mpm Yayınları.

Bayram, N. (2013). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş* (2. Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Ciranoğlu, M. ve Kaymaz, K. (2018). EFQM mükemmellik Model'inin işletmelerin stratejik yeteneklerine katkısı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16 (31), 237-261.

Çetin, C. ve Arslan, L. (2017). *Toplam Kalite Yönetimi* (6. Baskı). İstanbul: Beta Basım.

Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007). İçsel ve dışsal motivasyon araçlarının işgörenlerin motivasyonu üzerindeki etkisi: ampirik bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 105-119.

Efil, İ. (2010). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon* (11.Baskı). Bursa: Dora Yayınları.

Efil, İ. ve Saraç, M. (2009). Stratejik yönetim ve performans ölçümünde performans karnesi ve EFQM mükemmellik modeli ile sinerji yaratmak. *ISGUC-The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 11(2), 37-54.

Gökmen, C. (2015). Toplam kalite yönetimi felsefesi. *Kalite Yönetimi Hizmetleri Şube Müdürü*. *https://docplayer.biz.tr/7860688-Hazirlayan-ceyhan-gokmen-kalite-yonetimi-hizmetleri-sube-muduru.html*, 1-69.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe-Yöntem-Analiz* (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kaya, D. S. (2016). *İlaç Sektörü, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/sr201601_ilacsektoru.pdf,* 1-35.

Kaya, S., Üçgül, Ö., Aşkar, D. ve Reyhani, M. (2007). Konfeksiyon sektörü için ISO 9000:2000 ve EFQM mükemmellik modelinin karşılaştırılması. *Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi*, 17(4), 273-278.

Kenger, E. (2001). *Denetçi Yardımcıları Eğitim Notu*. Ankara Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurumu, *http://www.ydk.gov.tr/egitim.htm, 1 Temmuz 2010,* 4.

Koçel, T. (2003). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayınları.

Köroğlu, K. (1996). *İşletmelerde Verimlilik Ölçme-Değerlendirme Uygulamaları ve Rapor Sistemleri*. Ankara: Mpm Yayınları.

Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal Eşitlik Modellemesi Amos Uygulamaları* (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Özden, A. ve Ersan, Ö. (2019). İlaç sektörü, AİT bank, ekonomik araştırmalar departmanı. *https://www.atbank.com.tr/Documents/Features/ATB_%C4%B1lac-sektoru---agustos-2019-pdf_538.PDF,* 1-25.

Pekel, H. (2001). *İşletmelerde motivasyon ve verimlilik ilişkisi*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi].

Peker, Ö. (1996). Toplam kalite yönetimi ve kamu hizmetinde kalite. *Çağdaş Yerel Yönetimler,* 5(6), 43-57.

Şimşek, M. ve Nursoy, M. (2002). *Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Tatlı, Y. Öztürk, E. ve Okatan, B. S. (2019). EFQM mükemmellik modeli: Doğu Akdeniz Bölgesinde faaliyet gösteren imalat işletmelerinde bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, (10), 221-231.

Tıraş, H. H. (2020). Küresel ilaç piyasası ve Türkiye'nin yerinin değerlendirilmesi, USBIK 2020. *3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Tam Metin E-Kitabı*, 647-659.

Türkiye Kalite Derneği. (2016). *EFQM Mükemmellik Modeli.* Kalder. Avrupa Kalite Yönetim Vakfı, *https://www.kalder.org/efqm_mukemmellik_modeli.*

Ülgen, H. ve Mirze, S. (2006). *İşletmelerde Stratejik Yönetim* (3. Baskı). İstanbul: Arıkan Basım Yayım.

Üzün, C. (2000). *Stratejik Yönetim ve Halkla İlişkiler*. İzmir: 9 Eylül Yayınları.

Yüncü, H. R. (2002). *Bir performans değerlendirme modeli olan 360 derece geribildirimin beş yıldızlı otellerde uygulama denemesi*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 897-912.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1034
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

COVID-19 Kamu Sermayeli Mevduat Bankalarının Performansını Nasıl Etkiledi? SV-EDAS Modeli Uygulaması

Öğr. Gör. Dr. Burhan ERDOĞAN, Giresun Üniversitesi, Alucra Meslek Yüksekokulu, Giresun, e-posta: burhan.erdogan@giresun.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6171-0554

Öz

COVID-19 pandemisi tüm dünyada küresel bir ekonomik şoka neden olarak son yıllardaki en derin küresel ekonomik durgunluğu tetiklemiştir. COVID-19 salgınıyla beraber ortaya çıkan belirsizlik ve riskler finansal piyasaların en önemli aktörlerinden olan bankaların müşterilerine sunduğu hizmetlerde önemli oranda aksamalara neden olmuştur. Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelemesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada 10 adet finansal oran performans kriteri olarak kullanılmıştır. Bu oranlar sırasıyla sermaye yeterlilik oranı, özsermaye aktif oranı, mevduat aktif oranı, kredi mevduat oranı, likidite oranı, özkaynak karlılığı, gelir çeşitlendirme oranı, personel giderleri oranı, alınan kredi oranı ve duran varlık oranıdır. Çalışmada kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansının COVID-19 pandemisinden nasıl etkilendiğini belirlemek için SV (İstatistiksel Varyans) ve EDAS (Ortalama Çözüm Uzaklığına Dayalı Değerlendirme) prosedürlerinden oluşan hibrid bir ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) modeli kullanılmıştır. Banka performans değerlemesi için önerilen hibrid ÇKKV modelinden elde edilen sonuçlar kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansının COVID-19 pandemisinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, ÇKKV, SV, EDAS, COVID-19 Pandemisi.
Makale Gönderme Tarihi: 11.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 02.07.2022

Önerilen Atıf:
Erdoğan, B. (2022). COVID-19 Kamu Sermayeli Mevduat Bankalarının Performansını Nasıl Etkiledi? SV-EDAS Modeli Uygulaması, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 897-912.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 897-912. DOI:10.26677/TR1010.2022.1034
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

How Has COVID-19 Impacted the Performance of State-owned Deposit Banks? SV-EDAS Model Application

Dr. Burhan ERDOĞAN, Giresun University, Alucra Vocational School, Giresun, e-mail: burhan.erdogan@giresun.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6171-0554

Abstract

The COVID-19 pandemic has triggered the deepest global economic recession in recent years, causing a global economic shock all over the world. The uncertainties and risks that emerged with the COVID-19 epidemic caused significant disruptions in the services provided by banks, one of the most important actors of financial markets, to their customers. In this study, it is aimed to empirically examine the impact of the COVID-19 pandemic on the financial performance of state-owned deposit banks. For this purpose, 10 financial ratios are employed as performance criteria in the study. These ratios are respectively capital adequacy ratio, equity-to-asset ratio, deposit-to-asset ratio, loan-to-deposit ratio, liquidity ratio, return on equity, income diversification ratio, personnel expenses ratio, received loan ratio and fixed asset ratio. In the study, a hybrid MCDM (Multi Criteria Decision Making) model consisting of SV (Statistical Variance) and EDAS (Evaluation based on Distance from Average Solution) procedures is utilized to determine how the financial performance of state-owned deposit banks is affected by the COVID-19 pandemic. The results obtained from the hybrid MCDM model proposed for bank performance assessment reveal that the financial performance of state-owned deposit banks is affected by the COVID-19 pandemic.

Keywords: Banking, MCDM, SV, EDAS, COVID-19 Pandemic.
Received: 11.04.2022
Accepted: 02.07.2022

Suggested Citation:
Erdoğan, B. (2022). How Has COVID-19 Impacted the Performance of State-owned Deposit Banks? SV-EDAS Model Application, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 897-912.

GİRİŞ

Bankalar, tasarruf sahipleri ile finansman ihtiyacı olan ekonomik birimler arasındaki aracılık işlevi nedeniyle hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerde son derece önemli roller üstlenmektedir. Bankacılık sistemi çerçevesinde tasarruf sahipleri fazla fonları ile faiz geliri elde etme olanağına sahip olurlar. Ayrıca, bankaların para yaratma işlevi sayesinde, bir taraftan yatırımcılar ticari faaliyetleri için ihtiyaç duydukları fon kaynağına ulaşabilmekte iken diğer taraftan da tüketiciler de gelecekteki harcamaları finanse edecek olanağa kavuşurlar. Diğer bir deyişle, bankalar bir ülkedeki yatırım ve tüketim miktarlarına önemli katkı sağlamaktadır. Bankaların bu işlevleri ekonomik hayatta üretim ve tüketim faaliyetlerinin hızlandırmasına doğrudan katkı sağlamaktadır. Ayrıca bankacılık sektörü finansal sistemin istikrarının sağlamasında da önemli rollere sahiptir. Dahası şubelerinde çok sayıda kişiye istihdam olanağı sağlayan bankalar ülkedeki işsizliğin azalmasına da önemli katkılar sağlamaktadır. Sonuç olarak finansal sistemin en baskın finansal kurumlarından olan bankalar her ekonomide son derece kritik roller üstlenmektedir (Yüksel vd., 2018:41; Aydın, 2019:160-176; Işık, 2020:61-78; Greuning ve Bratanovic, 2020:11).

Gerek finansal kaynaklı gerekse de finansal olmayan krizler küresel ekonomide yer alan tüm aktörleri olumsuz yönde etkileyerek piyasalardaki güven ve istikrar ortamının bozulmasına neden olmaktadır. Kriz dönemlerinde ortaya çıkan belirsizlik ise beraberinde ekonomideki tüm birimler açısından hem önemli fırsatlar sunmakta hem de ciddi riskler doğurmaktadır. Ayrıca, 2019 yılının son ortaya çıkan COVID-19 salgını da hemen hemen her ekonomide bir taraftan üretim ve tüketim faaliyetlerinin aksamasına diğer taraftan da finansal piyasalardaki kırılganlığın artmasına neden olmuştur. Bu da hem ekonomik hem de sosyal hayatı derinden etkileyerek tüm dünyada üretimde arz şoklarının yaşanmasına, istihdamın azalmasına ve enflasyonun yükselmesine yol açmıştır (Duran ve Acar, 2020:57; Berger ve Demirgüç Kunt, 2021).

COVID-19 salgınından en çok etkilenen sektörlerden biri de bankacılık sektörüdür. Pandemi ile beraber ortaya çıkan belirsizlik ve riskler finansal piyasaların en önemli aktörlerinden olan bankaların müşterilerine sunduğu hizmetlerde önemli oranda aksamalara neden olmuştur. Bu noktada Türk bankacılık sektöründe aktif büyüklüğü açısından ilk üç sırada yer alan kamu sermayeli mevduat bankaları (Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank) finansal piyasalarda güven ortamının ve istikrarın sağlanmasında kritik roller üstlenmişlerdir. Söz konusu kamu bankalarının sahip oldukları kaynakları etkin bir şekilde kullanmaya devam edebilmeleri ve olası ekonomik ve siyasi krizlere karşı önlem alabilmeleri açısından finansal performanslarının değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansı üzerindeki etkisinin ampirik olarak incelemesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansının COVID-19 pandemisinden nasıl etkilendiğini belirlemek için SV ve EDAS prosedürlerinden oluşan hibrid bir ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) modeli kullanılmıştır. Performans değerleme için önerilen hibrid model çerçevesinde ilk olarak belirlenen finansal kriterlerin önem düzeyi SV prosedürü kullanılarak belirlenmiştir. Ardından kamu sermayeli mevduat bankalarının finansal performansı EDAS prosedürü kullanılarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın literatüre katkıları: (i) bankacılık sektörü açısından finansal kriterlere ilişkin önem ağırlıklarını SV prosedürüyle belirlemek, (ii) bankaların finansal performans değerlendirmesi için EDAS yöntemini uygulamak, (iv) bankacılık sektörü açısından önemli performans kriterlerini tespit etmek, (v) COVİD-19 pandemi öncesinde ve sırasında kamu sermayeli mevduat bankalarının performansını SV-EDAS bütünleşik modeliyle karşılaştırmak ve (vi) bankacılık sektörü paydaşlarının doğru kararlar almasına rehberlik etmek şeklinde sıralanabilir.

Çalışmada giriş kısmından sonra hem araştırma konusuna hem de uygulanan prosedürlere ilişkin prosedürlere ilişkin literatür sunulmuştur. Ardından sonrasında SV ve EDAS yöntemlerinin uygulama esasları açıklanmıştır. Uygulama sonuçları bir sonraki bölümde verilmiş olup çalışma son bölüm ile sonlandırılmıştır.

LİTERATÜR

Çalışmanın literatürü üç alt bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ÇKKV yöntemleri ile bankacılık sektörü üzerine yapılmış çalışmalara, ikinci bölümde COVID-19 pandemisini konu alan çalışmalara, üçüncü bölümde SV yöntemi ile yapılan çalışmalara dördüncü ve son bölümde ise EDAS yöntemi ile yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

ÇKKV Yöntemleri ile Bankacılık Sektörü Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Bankacılık sektörünü konu alan performans değerlendirme çalışmalarında ÇKKV yöntemlerinin birçok araştırmacı tarafından tercih edildiği görülmektedir. Bu alanda ulusal literatürde yapılan son çalışmalara örnek olarak Türk ticari bankalarının finansal performanslarının ölçümü (Erdoğan, 2022; Gül ve Bektaş, 2022; İç vd., 2022), kalkınma ve yatırım bankalarının finansal performanslarının değerlendirilmesi (Işık, 2020; Ak vd., 2022), BIST'te işlem gören bankaların performansının analiz edilmesi (Koşaroğlu, 2020), yabancı mevduat bankalarının performansının karşılaştırılması (Aydın, 2020) ve Türk mevduat bankacılığının finansal performansının değerlendirilmesi (Işık, 2019) örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca,Vietnam'daki ticari bankaların performansının değerlendirilmesi (Nguyen vd., 2022), mobil bankacılık uygulamalarının karşılaştırılması (Roy ve Shaw, 2022), Mısır'da faaliyet gösteren on ticari bankanın performansının ölçülmesi (Abdel-Basset vd., 2021), banka performansının değerlendirilmesi (Maredza vd., 2021), Hindistan'da faaliyet gösteren kamu bankalarının finansal performanslarının analizi (Gupta vd., 2021), Bangladeş'teki ticari bankalarının COVID-19 döneminde performanslarının değerlendirilmesi (Ghosh ve Saima, 2021), Hindistan'da faaliyet gösteren bankaların performansının değerlendirilmesi (Guru ve Mahalik, 2020; Rao vd., 2021) uluslararası literatürde ÇKKV yöntemleri ile bankacılık sektörü üzerine yapılmış çalışmalar arasında sayılabilir.

COVID-19 Pandemisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

COVID-19 olarak adlandırılan ve 2019 yılının son çeyreğinden itibaren Çin anakarasında başlayarak tüm dünyaya yayılan pandemi vakaları tüm ekonomileri derinden etkilemiştir. ÇKKV yöntemleriyle özellikle finans sektöründe COVID-19 etkisini inceleyen çalışmalarda COVID-19 döneminde ülkeler arasında banka risklerinin ölçülmesi (Duan vd., 2020), banka hisselerinin COVID-19 sebebiyle düşüşünün incelenmesi (Acharya vd., 2021), COVID-19'un Çin bankacılık sektöründe yurtiçi krediler üzerine etkisinin ölçülmesi (Appiah-Otoo, 2021), COVID-19'un bankaların finansal performansı üzerine etkisinin incelenmesi (Arslantürk Çöllü, 2021), COVID-19 pandemisinin bankaların kârlılık düzeylerine etkisinin incelenmesi (Beybur, 2021), COVID-19'un dünya genelindeki banka kredilerine etkisinin değerlendirilmesi (Çolak ve Öztekin, 2021), Uganda bankacılık sektöründe COVID-19'un banka kârlılığına etkisinin ölçülmesi (Katusiime, 2021), COVID-19 pandemisinin banka kârlılığı ve riski üzerine bir değerlendirme (Li vd., 2021), COVID-19 pandemisi öncesi ve sırasında Endonezya bankalarının finansal performansının incelenmesi (Sullivan ve Widoatmodjo, 2021), COVID-19'un Türkiye'de bankacılık sektörü istihdamı üzerine etkisinin değerlendirilmesi (Tuna, 2021), COVID-19

pandemisinin Türk bankacılık sektörü çalışan ve müşterilerine etkisinin incelenmesi (Yetiz, 2021), COVID-19 krizinde merkez bankası düzenlemelerinin incelenmesi (Aizenman vd., 2022), COVID-19 pandemisi sırasında bankaların hisse senedi performansının incelenmesi (Mirzaei vd., 2022) ele alınmıştır.

SV Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

Kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesinde kullanılan 3 tür yöntem kullanılmaktadır. Bunlar sırasıyla objektif yöntemler, sübjektif yöntemler ve her iki yöntemin birleşiminden oluşan karma yöntemlerdir. Bu çalışmada kriterlerin ağırlık katsayılarının belirlenmesinde objektif bir yöntem olan SV yöntemi tercih edilmiştir. SV objektif ağırlıklandırma yönteminin tercih edilmesindeki en önemli nedeni ağırlıkların uzman görüşünden ziyade mevcut veriden hesaplanmasıdır. SV yöntemi literatürde sınırlı sayıda çalışmada ağırlık katsayılarının belirlenmesinde kullanılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şöyledir; stratejik proje seçiminin değerlendirilmesi (Krishankumar vd., 2019:5783-5795); Gelişmekte olan Asya ve Avrupa ülkelerinin finansal gelişmişlik performansının analiz edilmesi (Gülençer ve Türkoğlu, 2020); Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin lojistik performansının değerlendirilmesi (Işık vd., 2020); sigorta şirketlerinin performansının analiz edilmesi (Aydın, 2021); hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansının sınıflandırılması (Dalkılıç ve Gülcemal, 2022).

EDAS Yöntemi ile Yapılmış Çalışmalar

EDAS yöntemi literatürde araştırmacılar tarafından birçok problemin çözüm sürecinde kullanılmıştır. Bu prosedür Işık ve Ersoy (2020) tarafından özel sermayeli mevduat bankalarının faiz gelir ve giderlerinin değerlendirilmesinde, Bagal vd., (2021) tarafından havacılık ve uzay malzemelerinin değerlendirmesinde, Demircan ve Özcan (2021) tarafından körfez ülkelerinde soğuk zincir depo yeri seçiminde, Hashemkhani Zolfani vd., (2021) tarafından uluslararası pazar seçiminde, Liu vd., (2021) tarafından imalat sektöründe sürdürülebilir tedarikçi seçiminde, Rashid vd., (2021) tarafından endüstriyel robot seçiminde, Ren vd., (2021) tarafından mikro ve küçük işletmeler için kredi uygulamalarının değerlendirilmesinde, Vukasović vd., (2021) tarafından iş verimliliğinin artırılmasında, Yılmaz ve Atan (2021) tarafından İstanbul ilinde hastane yeri seçiminde, Ao vd., (2022) tarafından Özbekistan'da hidrojen üretim tesislerinin yer seçiminde, Bhadra ve Dhar (2022) tarafından havacılık sektöründe doğal elyaf seçiminin yapılmasında, Sahoo ve Choudhury (2022) tarafından elektrikli tekerlekli sandalye seçiminin gerçekleştirilmesinde, Tırmıkçıoğlu Çınar (2022) tarafından denetim firmalarının takım lideri seçiminin gerçekleştirilmesinde kullanılmıştır.

YÖNTEM

SV Tekniğinin Uygulama Aşamaları

SV, verilerin dağılımı ile alakalı önemli bilgiler sağlayan bir tekniktir. Yapılan bu çalışmada özniteliklerin ağırlık katsayılarının elde edilmesinde varyans ağırlıklandırma tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin uygulama adımları şu şekildedir (Rao ve Patel, 2010:4738-4747; Rao vd., 2011:367-375; Zardari vd., 2015):

Adım 1. Karar matrisi aşağıdaki şekilde oluşturulur (1):

$$A = \left[a_{ij}\right]_{m*n} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \cdots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \cdots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \cdots & a_{mn} \end{bmatrix} i = 1,2, \ldots \ldots m;\ \ j = 1,2, \ldots n \quad (1)$$

Adım 2. Niteliklerin ölçümünde kullanılan farklı birimler nedeniyle, nitelikleri karşılaştırılabilir hale getirmek için karar matrisi standartlaştırılmalıdır (Soba vd., 2020:5). Bu nedenle, karar matrisi aşağıdaki denklem kullanılarak normalize edilir:

$$a_{ij}^{*} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} a_{ij;}} i = 1,2, \ldots m;\ \ j = 1,2, \ldots n \quad (2)$$

a_{ij}^{*} değeri a_{ij}. değerinin normalize edilmiş halidir.

Adım 3. Tüm kriterler için varyans değeri aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanır:

$$V_j = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{i=1}^{n} \left(a_{ij}^{*} - (a_{ij}^{*})_{ort}\right)^2 \quad (3)$$

(3) numaralı denklem V_j, j-inci kritere karşılık gelen verilerin varyansıdır.

Adım 4. Tüm kriterlerin ağırlık katsayıları aşağıdaki denklem yardımıyla hesaplanır (4).

$$w_j = \frac{V_J}{\sum_{i=1}^{m} V_j} \quad (4)$$

Burada wj, j. kritere göre objektif ağırlığı temsil eder.

EDAS Tekniğinin Uygulama Aşamaları

Çalışmada kamu bankalarının geleneksel faaliyetleri çerçevesinde performanslarını belirlemek için Keshavarz Ghorabaee, Zavadskas, Olfat ve Turskis (2015:435-451) tarafından geliştirilen EDAS tekniği kullanılmıştır. Diğer ÇKKV tekniklerine alternatif olarak geliştirilmiş olan EDAS tekniği, alternatiflerin değerlendirilmesinde ortalama çözüm uzaklıklarına göre hesaplamalar yapmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bu teknikte alternatiflerin değerlendirilmesinde ortalamadan pozitif uzaklık (Positive Distance from Average-PDA) ve ortalamadan negatif uzaklık (Negative Distance from verage-NDA) ölçüleri kullanılmaktadır. Bu ölçüler her bir çözüm (alternatif) ile ortalama çözüm arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Bu teknik çerçevesinde alternatiflerin değerlendirilmesi yapılırken yüksek (düşük) PDA (NDA) değerleri dikkate alınmaktadır. Yüksek PDA değerleri ve/veya düşük NDA değerleri çözümün (değerlendirme alternatifinin) ortalama çözümden daha iyi olduğunu göstermektedir (Keshavarz Ghorabaee vd., 2015:438-439). EDAS tekniğinde alternatiflerin değerlendirilmesi için izlenilen adımlar aşağıdaki gibidir (Keshavarz Ghorabaee vd., 2015:439-440; Alinezhad ve Khalili, 2019:149-151; Akbulut, 2019:254-256).

Adım 1. EDAS tekniğinin ilk adımında diğer ÇKKV tekniklerinde olduğu gibi r_{ij} değerlerinden oluşan karar matrisi X belirlenir.

Adım 2. Karar matrisi X'in oluşturulmasının ardından tüm karar kriterleri açısından ortalama çözümler AV_j hesaplanır.

$$AV_j = \left[AV_j\right]_{1\times n} \quad (5)$$

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^{m} r_{ij}}{m} \qquad j = 1, \dots, n \tag{6}$$

Adım 3. Karar vericiler açısından karar kriterlerinin özelliğine göre (fayda/maliyet esaslı olan) kritere ait PDA ve NDA değeri bulunur.

$$PDA = \left[PDA_{ij}\right]_{m \times n} \tag{7}$$

$$NDA = \left[NDA_{ij}\right]_{m \times n} \tag{8}$$

Burada *j*. kriter fayda özelliği taşıyorsa Eşitlik (9) ve Eşitlik (10) kullanır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0,(r_{ij} - AV_j))}{AV_j} \qquad i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, n \tag{9}$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0,(AV_j - r_{ij}))}{AV_j} \qquad i = 1, \dots, m \text{ ve } j = 1, \dots, n \tag{10}$$

Eğer *j*. kriter maliyet özelliği taşıyorsa Eşitlik (11) ve Eşitlik (12) kullanır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0,(AV_j - r_{ij}))}{AV_j} \tag{11}$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0,(r_{ij} - AV_j))}{AV_j} \tag{12}$$

Yukarıdaki eşitliklerde PDA_{ij} ve NDA_{ij} sırasıyla *j.* kritere göre ortalama çözümden pozitif ve negatif uzaklıkları gösterir.

Adım 4. Tüm değerlendirme alternatifleri için PDA ve NDA'nın ağırlıklı toplamları Eşitlik (13) ve Eşitlik (14) kullanılarak hesaplanır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^{m} w_j \times PDA_{ij} \qquad i = 1, \dots, m \tag{13}$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^{m} w_j \times NDA_{ij} i = 1, \dots, m \tag{14}$$

Burada w_j *j*. kriterin ağırlığıdır.

Adım 5. Tüm değerlendirme alternatifleri için SP ve SN değerleri Eşitlik (15) ve Eşitlik (16) kullanılarak ile normalize edilir.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \tag{15}$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \tag{16}$$

Adım 6. Tüm değerlendirme alternatiflerine ilişkin puanlar Eşitlik (17) vasıtasıyla bulunur. Burada değerlendirme alternatiflerine ilişkin puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve en yüksek değerlendirme puanını alan alternatifin diğer alternatiflere kıyasla en iyi performansa sahip alternatif olduğuna karar verilir.

$$AS_i = \frac{(NSP_i + NSN_i)}{2}$$

(17)

Burada $0 \leq AS_i \leq 1$

ÇALIŞMANIN ÖRNEKLEMİ

Bu çalışmada Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu sermayeli 3 mevduat bankasının (Ziraat Bankası, Halk Bankası ve Vakıflar Bankası) 2019 yılı ilk çeyreğinden başlayan ve 2021 yılı üçüncü çeyreği ile biten finansal verileri kullanılmıştır. Çalışmada yer alan bankaların COVID-19 öncesi ve COVID-19 sürecindeki finansal performansını analiz etmek için 10 adet finansal kriter kullanılmıştır. Söz konusu finansal kriterlere ilişkin veriler Türkiye Bankalar Birliği resmi web sayfasından temin edilmiştir. Belirlenen bu kriterler ve bu kriterlere ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Kriterler

Kriter	*Nitelik*	*Simge*
Sermaye Yeterlilik Oranı	Fayda	K1
Özsermaye/Toplam Aktif	Fayda	K2
Mevduat/Toplam Aktif	Fayda	K3
Kredi/Mevduat	Fayda	K4
Likit Varlıklar/Kısa Vadeli Yükümlülükler	Fayda	K5
Ortalama Özkaynak Kârlılığı	Fayda	K6
Faiz Dışı Gelir/Toplam Aktif	Fayda	K7
Personel Gideri/Diğer Faaliyet Gideri	Maliyet	K8
Alınan Kredi/Toplam Aktif	Maliyet	K9
Duran Varlıklar/Toplam Aktif	Maliyet	K10

Kaynak: (Işık, 2019; Aydın, 2020; Işık ve Ersoy, 2020; Koşaroğlu, 2020).

SV ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Performans kriterlerinin objektif ağırlıklarının hesaplanmasında Mart 2019 dönemine ait kamu sermayeli bankaların verilerini dikkate alan ilk karar matrisi Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. 2019 Mart Dönemi Karar Matrisi

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
B1	0.1317	0.0962	0.6601	1.0737	0.1408	0.1345	-0.0002	0.6171	0.0620	0.0269
B2	0.1298	0.0717	0.6625	1.0457	0.1377	0.0710	0.0024	0.8755	0.0278	0.0227
B3	0.1525	0.0788	0.5455	1.3029	0.1835	0.1368	0.0068	0.8011	0.1129	0.0240

Başlangıç karar matrisi Tablo 3'teki gibi Denklem (2) vasıtasıyla normalize edilir.

Tablo3. 2019 Mart Dönemi Normalize Karar matrisi

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
B1	0.0000	0.0002	0.0014	0.0045	0.0002	0.0004	0.0000	0.0217	0.0000	0.0000
B2	0.0001	0.0001	0.0016	0.0090	0.0003	0.0019	0.0000	0.0123	0.0016	0.0000
B3	0.0002	0.0000	0.0060	0.0263	0.0009	0.0005	0.0000	0.0013	0.0021	0.0000

Normalleştirilmiş karar matrisi oluşturulduktan sonra her bir kriter için varyans ve ağırlık değerleri Denklemler (3) ve (4)'e göre hesaplanmıştır. Bu hesaplamaların sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Öncelik ağırlıklarına göre kriterlerin sırası K4>K8>K3>K9>K6>K5>K2>K1>K7>K10 şeklindedir. Dolayısıyla, Tablo 4'te rapor edilen sonuçlara göre en önemli 3 performans kriteri sırasıyla kredi mevduat oranı, personel gideri/diğer faaliyet gideri ve mevduat/toplam aktifler kriterleridir.

Tablo 4. Varyans ve Kriter Ağırlıkları

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
Varyans	0.0001	0.0001	0.0030	0.0133	0.0004	0.0009	0.0000	0.0118	0.0012	0.0000
Ağırlık	0.0034	0.0034	0.0966	0.4299	0.0142	0.0301	0.0003	0.3823	0.0396	0.0001
Sıra	8	7	3	1	6	5	9	2	4	10

Tüm çeyreklik dönemlere ilişkin hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'e göre en önemli performans kriteri Mart 2019 döneminde kredi mevduat oranı, Haziran 2019 döneminde alınan kredi/toplam aktif oranı Eylül 2019 döneminde kredi mevduat oranı, Aralık 2019 döneminde kredi mevduat oranı, Mart 2020 döneminde alınan kredi/toplam aktif oranı, Haziran 2020 döneminde alınan kredi/toplam aktif oranı, Eylül 2020 döneminde kredi mevduat oranı, Aralık 2020 döneminde alınan kredi/toplam aktif oranı, Mart 2021 döneminde kredi mevduat oranı, Haziran 2021 döneminde kredi mevduat oranı ve Eylül 2021 döneminde kredi mevduat oranı değişkeni olmuştur.

Tablo 5. Tüm Dönemlere İlişkin Kriter Ağırlıkları

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
Mart 2019	0.0034	0.0034	0.0966	*0.4299*	0.0142	0.0301	0.0003	0.3823	0.0396	0.0001
Haziran 2019	0.0227	0.0069	0.0575	0.2065	0.0344	0.0741	0.0007	*0.5526*	0.0444	0.0002
Eylül 2019	0.0285	0.0106	0.0292	*0.1767*	0.0170	0.0850	0.0013	0.6088	0.0428	0.0001
Aralık 2019	0.0195	0.0085	0.0594	*0.3168*	0.0145	0.0419	0.0014	0.5057	0.0317	0.0007
Mart 2020	0.0025	0.0019	0.0347	0.1282	0.0337	0.0064	0.0001	*0.7825*	0.0099	0.0002
Haziran 2020	0.0258	0.0051	0.0624	0.1894	0.0675	0.0113	0.0003	*0.6171*	0.0208	0.0004
Eylül 2020	0.0202	0.0038	0.0446	*0.3466*	0.0336	0.0142	0.0005	0.5160	0.0198	0.0007
Aralık 2020	0.0181	0.0057	0.0348	0.4201	0.0361	0.0178	0.0005	*0.4439*	0.0225	0.0006
Mart 2021	0.0129	0.0051	0.0359	*0.4808*	0.0186	0.0478	0.0002	0.3726	0.0259	0.0003
Haziran 2021	0.0059	0.0052	0.0684	*0.5896*	0.0074	0.0839	0.0002	0.2165	0.0223	0.0005
Eylül 2021	0.0022	0.0041	0.0862	*0.6467*	0.0102	0.0695	0.0002	0.1644	0.0161	0.0004

EDAS Tekniğinden Elde Edilen Bulgular

Tablo 6'da EDAS tekniğinde kullanılan 2019 yılı Mart ayına ait karar matrisi gösterilmiştir. Karar matrisinin en alt satırında tüm karar kriterleri açısından ortalama çözümler (AV_j) Eşitlik (6) yardımıyla hesaplanmıştır.

Tablo 6. 2019 Yılı Mart Ayına Ait Karar Matrisi

	Mak.	*Mak.*	*Mak.*	*Mak.*	*Mak.*	*Mak.*	*Mak.*	*Min.*	*Min.*	*Min.*
	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
B1	0.1317	0.0962	0.6601	1.0737	0.1408	0.1345	-0.0002	0.6171	0.0620	0.0269
B2	0.1298	0.0717	0.6625	1.0457	0.1377	0.0710	0.0024	0.8755	0.0278	0.0227
B3	0.1525	0.0788	0.5455	1.3029	0.1835	0.1368	0.0068	0.8011	0.1129	0.0240
AV_j	0.1380	0.0822	0.6227	1.1408	0.1540	0.1141	0.0030	0.7646	0.0676	0.0245

Tüm performans kriterleri için ortalama çözümlerin belirlenmesinin ardından Eşitlik (9) ve Eşitlik (11) kullanılarak PDA matrisi oluşturulmuştur. PDA matrisi için sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. 2018 Yılına Ait Ortalamadan Pozitif Uzaklık (PDA) Matrisi

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
B1	0.0000	0.1703	0.0601	0.0000	0.0000	0.1784	0.0000	0.1929	0.0830	0.0000
B2	0.0000	0.0000	0.0639	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.5879	0.0746
B3	0.1052	0.0000	0.0000	0.1421	0.1917	0.1993	1.2701	0.0000	0.0000	0.0222

PDA matrisinden sonra Eşitlik (10) ve Eşitlik (12) kullanılarak bulunan NDA matrisi Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. 2018 Yılına Ait Ortalamadan Negatif Uzaklık (NDA) Matrisi

	K1	*K2*	*K3*	*K4*	*K5*	*K6*	*K7*	*K8*	*K9*	*K10*
B1	0.0457	0.0000	0.0000	0.0588	0.0858	0.0000	1.0823	0.0000	0.0000	0.0968
B2	0.0595	0.1284	0.0000	0.0833	0.1059	0.3777	0.1878	0.1451	0.0000	0.0000
B3	0.0000	0.0418	0.1240	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0477	0.6709	0.0000

SV yönteminden elde edilen ağırlıkların da analize dâhil edilmesiyle tüm alternatifler için PDA ve NDA'nın ağırlıklı toplamları diğer bir ifadeyle i SP ve i SN değerleri Eşitlik (13) ve (14) yardımıyla hesaplanmıştır. Daha sonra bu değerler Eşitlik (15) ve Eşitlik (16) yardımıyla normalize edilmiş ve i NSP ve i NSN değerleri bulunmuştur. Son olarak ise tüm alternatiflere ilişkin son değerlendirme puanları Eşitlik (17) yardımıyla hesaplanmıştır. Bu hesaplamalar ve elde edilen sonuçlar Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Mart 2019 Dönemine Ait Performans Göstergeleri

	SP_i	SN_i	NSP_i	NSN_i	AS_i	*Sıra*
B1	0.0888	0.0269	1.0000	0.7430	0.8715	1
B2	0.0295	0.1049	0.3319	0.0000	0.1659	3
B3	0.0705	0.0569	0.7944	0.4571	0.6257	2

Çeyreklik bazda 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin performans sıralaması sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Tablo 10 incelendiğinde COVID-19 öncesi dönemde (2019 yılı Mart, Haziran, Eylül ve Aralık) finansal performans sıralaması B1 (Ziraat Bankası), B2 (Halk Bankası) ve B3 (Vakıflar Bankası) şeklinde gerçekleşmiştir. COVID-19 dönemi olarak ifade edilen (2020 yılı Mart, Haziran, Eylül ve Aralık) dönemlerde finansal performans sıralaması B3, B1 ve B2 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuç COVID-19'un kamu sermayeli bankalarının finansal açıdan başarısı üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Sıralama sonuçları COVID-19 vakalarının azaldığı dönem (2021 yılı Mart, Haziran ve Eylül) açısından incelediğinde elde edilen başarı sıralamasının COVID-19 öncesi dönemle benzer olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 10. Tüm Dönemlere İlişkin EDAS Sıralama Sonuçları

	B1	*B2*	*B3*
Mart 2019	1	3	2
Haziran 2019	1	3	2
Eylül 2019	1	3	2
Aralık 2019	1	3	2
Mart 2020	2	3	1
Haziran 2020	2	3	1
Eylül 2020	2	3	1
Aralık 2020	2	3	1
Mart 2021	1	3	2
Haziran 2021	1	3	2
Eylül 2021	1	3	2

SONUÇ

Finansal sistemin en önemli kurumlarından olan bankaların performanslarının incelenmesi her ekonomide yer alan birimler açısından büyük öneme sahiptir. Gerek yatırımcılar gerek banka ortakları gerekse de kamu kurumları bankaların gösterdiği performanstan doğrudan etkilenmektedir. Bu sebeple bankaların faaliyetleriyle alakalı ortaya çıkabilecek olası bir problem finansal sistemden başlayarak ekonomide yer alan diğer sektörlerin faaliyetlerinin de aksamasına yol açar. Bu da ekonominin büyümesini ve kalkınmasını olumsuz yönde etkiler.

Bu çalışmada 2019 yılından 4 çeyrek, 2020 yılından 4 çeyrek ve 2021 yılından ilk 3 çeyreklik veriler kullanılarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren kamu sermayeli mevduat bankalarının COVID-19 pandemisi öncesi dönemde, COVID-19 pandemisi döneminde ve COVID-19

vakalarının azaldığı dönemde finansal performansının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada bankaların performans değerlendirmesi amacıyla SV-EDAS bütünleşik modeli önerilmiştir. Önerilen model çerçevesinde bankalara ait 10 adet finansal gösterge performans kriteri olarak kullanılmıştır. Önerilen modelde ilk olarak SV yöntemiyle kriterler ağırlıklandırılmış ve sonrasında ise EDAS yöntemi vasıtasıyla bankaların performans sıralaması yapılmıştır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde COVID-19 öncesi dönemde Ziraat bankasının en iyi performansa sahip banka olduğu gözlemlenmektedir. Vakıflar bankası en iyi ikinci performansa sahip iken Halkbank ise en kötü performans gösteren banka olmuştur. COVID-19 döneminde Vakıflar bankasının en iyi performansa sahip banka olduğu görülmektedir. Bu bankayı Ziraat bankası ve Halk bankası takip etmiştir. Bu sonuç COVID-19 pandemisinin kamu sermayeli bankaların başarı sıralamasını etkilediğini göstermektedir. Sonuçlar COVID-19 vakalarının azaldığı dönemde banka başarı sıralamasının COVID-19 öncesi dönemle aynı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu sonuç COVID-19 pandemisinin bankaların finansal başarısı üzerinde etkili olduğunu desteklemektedir. COVID-19 dönemde diğer bankalara kıyasla Vakıf bankasının finansal başarısının daha yüksek olması COVID-19 pandemisinde Vakıf bankasının sahip olduğu kaynakları daha etkin yönetebildiğine işaret etmektedir.

Tüm bu sonuçlar birlikte ele alındığında, Ziraat bankasının 2020 yılı itibariyle lider konumunu koruyamadığı gözlemlenmektedir ki bu da bu bankanın risklere karşı yeterince hazır olmadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra pandeminin şiddetlendiği 2020 yılında lider konuma gelen Vakıflar bankasının rakiplerine göre risklere karşı daha hazır olduğu yani maruz kalınan riskleri daha etkin bir şekilde yönetebildiği ve fırsatları değerlendirdiği ifade edilebilir.

Dünya genelinde etkisini derinden hissettiren COVID-19 pandemisi göstermiştir ki krizler hiç beklenmedik bir anda meydana gelebilmekte ve en iyi durumda olan kurumları dahi etkileme kapasitesine sahip olmaktadır. Günümüzün rekabet yoğun ortamında işletmelerin sürekliliğinin sağlanabilmesi için krizlere her daim hazırlıklı olunması gerekmekte ve işletme politikaları bu doğrultuda hazırlanmalıdır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları vardır. Çalışmanın ilk kısıtı çalışmada sınırlı sayıda kamu bankasının kullanılmış olmasıdır. Çalışmanın diğer bir kısıtı da çalışma için seçilen dönemdir. Gelecek çalışmalarda farklı ÇKKV teknikleri (MEREC, CoCoSo, MAIRCA, WISP vb.) kullanılarak COVID-19 salgınının bankacılık sektörü üzerinde etkisi daha detaylı araştırılabilir. Ayrıca ileriki çalışmalarda kamu sermayeli bankaların yanı sıra özel sermayeli ve yabancı sermayeli bankaların da COVID-19 salgınından ne yönde etkilendiği araştırılabilir. Dolayısı ile bu çalışmalarla bankaların risk yönetmedeki başarıları değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Abdel-Basset, M., Mohamed, R., Elhoseny, M., Abouhawash, M., Nam, Y. and AbdelAziz, N., M. (2021). Efficient MCDM Model for Evaluating the Performance of Commercial Banks: A Case Study. *CMC-Computers Materials & Continua*, 67(3): 2729-2746.

Acharya, V. V., Engle, R. F. and Steffen, S. (2021). Why Did Bank Stocks Crash During COVID-19?. *National Bureau of Economic Research*, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3799590 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3799590

Aizenman, J., Ito, H. and Pasricha, G. K. (2022). Central Bank Swap Arrangements in the COVID-19 Crisis. *Journal of International Money and Finance*, 122, 102555.

Ak, Ö., Hazar, A. and Babuşcu, Ş. (2022). Evaluation of the Financial Performance of Development and Investment Banks with Entropy-Based ARAS Method. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*. 1-21.

Alinezhad, A. and Khalili, J. (2019). EDAS Method. In: New Methods and Applications in Multiple Attribute Decision Making (MADM). *International Series in Operations Research & Management Science*, vol 277. Springer, Cham. Switzerland.

Ao, H., Trinh, V., Techato, K. and Phoungthong, K. (2022). Use of Hybrid MCDM Methods For Site Location of Solar-Powered Hydrogen Production Plants in Uzbekistan. *Sustainable Energy Technologies and Assessments.* 52.

Appiah-Otoo, I. (2021). Impact of Economic Policy Uncertainty on Renewable Energy Growth, Energy Research Letters. *Asia-Pacific Applied Economics Association*, 2(1): 1-5.

Arslantürk Çöllü, D. (2021). Katılım Bankaları mı? Geleneksel Bankalar mı? COVID-19 Salgınının Finansal Performans Üzerindeki Etkisine İlişkin Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2): 477-488.

Aydın, Y. (2021). Bütünleşik Bir ÇKKV Modeli ile Sigorta Şirketlerinin Piyasa Performansının Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (32): 53-66.

Aydın, Y. (2020). Yabancı Mevduat Bankalarının Performans Değerlendirmesinde SD ve COPRAS Yöntemlerinden Oluşan Hibrit Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Modeli. *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies*, 7(2): 160-176.

Bagal, D.K., Panda, S.K., Barua, A., Jeet, S., Pattanaik, A.K., and Patnaik, D. (2021). Parametric Appraisal of CNC Micro-Drilling of Aerospace Material (PMMA) Using Taguchi-Based EDAS Method. In: Pant P., Mishra S.K., Mishra P.C. (eds) *Advances in Mechanical Processing and Design.* Lecture Notes in Mechanical Engineering.

Berger, A. N. and Demirgüç Kunt, A. (2021). Banking Research in the Time of COVID-19. *Journal of Financial Stability*, 57, 100939.

Beybur, M. (2021). COVID-19'un Türk Bankacılık Sektöründeki Mevduat ve Katılım Bankalarının Kârlılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 56(4): 2627-2646.

Bhadra, D. and Dhar, N.R. (2022). Selection of the Natural Fiber for Sustainable Applications in Aerospace Cabin Interior Using Fuzzy MCDM Model. *Materialia*, 21, 101270.

Çolak, G. and Öztekin, Ö. (2020). The Impact of COVID-19 Pandemic on Bank Lending Around the World. *Journal of Banking and Finance*, 133, 106207.

Dalkılıç, N. ve Gülcemal, M. E. (2022). Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performanslarının Sınıflandırılması. *The Journal of Social Science*, 6(11): 95-106.

Demircan, M. L. and Özcan, B. (2021). A Proposed Method to Evaluate Warehouse Location for 3PL Cold Chain Suppliers in Gulf Countries Using Neutrosophic Fuzzy EDAS. International Journal of Computational Intelligence Systems, 14(1): 1-22.

Donthu, N. and Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on Business and Research. *Journal of Business Research*, 117: 284–289.

Duan, Y., El Ghoul, S., Guedhami, O., Li, H. and Li, X. (2020). Bank Systemic Risk around COVID-19: A Cross-Country Analysis. *Journal of Banking & Finance,* 133, 106299.

Duran, M. S. and Acar, M. (2020). Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 10(1): 54-67.

Elnahass, M., Trinh, V. Q. and Li, T. (2021). Global Banking Stability in the Shadow of COVID-19 Outbreak. *Journal of International Financial Markets*, Institutions and Money, Elsevier, vol. 72(C).

Erdoğan, H. H. (2022). A Multicriteria Decision Framework for Bank Performance Evaluation in Turkey. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1): 98-109.

Ghosh, R. and Saima, F. N. (2021). Resilience of Commercial Banks of Bangladesh to the Shocks Caused by COVID-19 Pandemic: An Application of MCDM-Based Approaches. *Asian Journal of Accounting Research,* 6(3): 281-295.

Greuning, H. V. and Bratanovic, S. B. (2020). Analyzing Banking Risk, A Framework for Assessing Corporate Governance and Risk Management*. World Bank Group*.

Gupta, S., Mathew, M., Syal, G. and Jain, J. (2019). A Hybrid MCDM Approach for Evaluating the Financial Performance of Public Sector Banks in India. *International Journal of Business Excellence,* 24(4): 481–501.

Guru, S. and Mahalik, D. K. (2020). Ranking the Performance of Indian Public Sector Bank Using Analytic Hierarchy Process and Technique for Order Preference by Similarity to an Ideal Solution. *International Journal of Process Management and Benchmarking* 11(1): 28-43.

Gül, S. ve Bektaş, S. (2022). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Konvansiyonel Bankaların Finansal İstikrar Performanslarının Finansal Sağlamlık Göstergeleri ile Değerlendirilmesi: ENTROPİ ve ARAS Yöntemleri ile Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 49: 553-572.

Gülençer, İ. ve Türkoğlu, S. P. (2020). Gelişmekte Olan Asya ve Avrupa Ülkelerinin Finansal Gelişmişlik Performansının İstatistiksel Varyans Prosedürü Temelli OCRA Yöntemiyle Analizi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi,* 55(2): 1330-1344.

Hashemkhani Zolfani, S., Ebadi Torkayesh, A., Ecer, F., Turskis, Z., and Šaparauskas, J. (2021). International Market Selection: a MABA Based EDAS Analysis Framework. *Oeconomia Copernicana,* 12(1): 99–124.

Işık, Ö. (2020). SD Tabanlı MABAC ve WASPAS Yöntemleriyle Kamu Sermayeli Kalkınma ve Yatırım Bankalarının Performans Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (29): 61-78.

Işık, Ö. ve Ersoy, E. (2020). *Özel Sermayeli Mevduat Bankalarında Faiz Gelir ve Giderlerine Dayalı Performans Analizi: CRITIC ve EDAS Yöntemleri ile Bir Uygulama,* Karaca, S.S. ve Demireli E. (Ed.), Finans Teorisine Uygulamalı Katkılar -2 içinde (s. 69-89). Ankara: Ekin Yayınevi.

Işık Ö., Aydın Y. and Koşaroğlu, Ş. (2020). The Assessment of the Logistics Performance Index of CEE Countries With theNew Combination of SV and MABAC Methods. *LogForum* 16(4): 549-559.

Işık, Ö. (2019). Türk Mevduat Bankacılığı Sektörünün Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı Aras Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1): 90-99.

İç, Y.T., Yurdakul, M. and Pehlivan, E. (2022). Development of a Hybrid Financial Performance Measurement Model Using AHP and DOE Methods for Turkish Commercial Banks. *SoftComputing,* 26: 2959–2979.

Katusiime, L. (2021). COVID 19 and Bank Profitability in Low Income Countries: The Case of Uganda. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(12): 588.

Keshavarz Ghorabaee, M., Zavadskas, E. K., Olfat, L. and Turskis, Z. (2015). Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS). *Informatica*, 26(3): 435-451.

Koşaroğlu, Ş. M. (2020). BİST'te İşlem Gören Bankaların Performanslarının SD ve EDAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3): 406-417.

Krishankumar, R., Saranya, R., Nethra,R. P., Ravichandran, K. S. and Kar, S. (2019). A Decision-Making Framework Under Probabilistic Linguistic Term Set for Multi-Criteria Group Decision-Making Problem. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(6): 5783- 5795.

Li, X., Feng, H., Zhao, S. and Carter, D. A. (2021). The Effect of Revenue Diversification on Bank Profitability and Risk During the COVID-19 Pandemic. *Finance Research Letters*, 43, 101957.

Liu, C., Rani, P. and Pachori, K. (2021). Sustainable Circular Supplier Selection and Evaluation in the Manufacturing Sector Using Pythagorean Fuzzy EDAS Approach. *Journal of Enterprise Information Management*.

Maredza, A., Wanke, P., Antunes, J., Pimenta, R. and Tan, Y. (2021). Social Welfare and Bank Performance: Evidence from a Stochastic Neural Hybrid MCDM Approach. *Journal of Economic Studies.*

Mirzaei, A., Saad, M. and Emrouznejad, A. (2022). Bank Stock Performance During the COVID-19 Crisis: Does Efficiency Explain Why Islamic Banks Fared Relatively Better?. *Ann Oper Res.* https://doi.org/10.1007/s10479-022-04600-y

Nguyen, P. H., Tsai, J. F., Hu, Y. C. and Ajay Kumar, G.V. (2022). *A Hybrid Method of MCDM for Evaluating Financial Performance of Vietnamese Commercial Banks Under COVID-19 Impact, in: Abdul Karim S.A. (eds) Shifting Economic,* Financial and Banking Paradigm. Studies in Systems, Decision and Control, 382. Springer, Cham.

Rao, S. H., Kalvakolanu, S. and Chakraborty, C. (2021). Integration of ARAS and MOORA MCDM Techniques for Measuring the Performance of Private Sector Banks in India. *International Journal of Uncertainty*, Fuzziness and Knowledge-Based Systems, 29(02): 279-295.

Rao, R. V. and Patel, B. K. (2010). A Subjective and Objective Integrated Multiple Attribute Decision Making Method for Material Selection. *Materials & Design*, 31(10): 4738-4747.

Rao, R. V., Patel, B. K. and Parnichkun, M. (2011). Industrial Robot Selection Using a Novel Decision Making Method Considering Objective and Subjective Preferences. *Robotics and Autonomous Systems*, 59(6): 367-375.

Rashid T., Ali, A. and Chu Y. M. (2021). Hybrid BW-EDAS MCDM Methodology for Optimal Industrial Robot Selection. *PLoS ONE* 16(2): e0246738.

Ren, J., Hu, C. H., Yu, S. Q. and Cheng, P. F. (2021). An Extended EDAS Method Under Four-Branch Fuzzy Environments and its Application in Credit Evaluation for Micro and Small Entrepreneurs. *Soft Comput,* 25: 2777–2792.

Roy, P. and Shaw, K. (2022). A Fuzzy MCDM Decision-Making Model For M-Banking Evaluations: Comparing Several M-Banking Applications. *Journal of Ambient Intelligence and Humanized Computing,* 1-23.

Sahoo, S. and Choudhury, B. (2022). Optimal Selection of An Electric Power Wheelchair Using an Integrated COPRAS and EDAS Approach Based on Entropy Weighting Technique. *Decision Science Letters,* 11(1): 21-34.

Sharma, P., Leung, T. Y., Kingshott, R., Davcik, N. S. and Cardinali, S. (2020). Managing Uncertainty During a Global Pandemic: An International Business Perspective. *Journal of Business Research,* 116: 188–192.

Soba, M., Ersoy, Y., Tarakçıoğlu Altınay, A., Erkan, B. and Şik, E. (2020). Application of Multiple Criteria Decision-Making Methods in Assignment Place Selection. *Mathematical Problems in Engineering*, 1-13.

Sullivan, V. S. and Widoatmodjo, S. (2021). Kinerja Keuangan Bank Sebelum Dan Selama Pandemi (COVID – 19). *Jurnal Manajerial dan Kewirausahaan*, 3(1): 257-266.

Tırmıkçıoğlu Çınar, N. (2022). *Picture Fuzzy Edas Method for Team Leader Selection in International Audit Firm.* In: Kahraman C., Cebi S., Cevik Onar S., Oztaysi B., Tolga A.C., Sari I.U. (eds) Intelligent and Fuzzy Techniques for Emerging Conditions and Digital Transformation. INFUS 2021. Lecture Notes in Networks and Systems, vol 307.

Tuna, K. (2021). COVID-19 Pandemisinin Türkiye'de Bankacılık Sektörü İstihdamı Üzerine Etkileri. *İstanbul İktisat Dergisi*, 71(1): 191-230.

Vukasović, D., Gligović, D., Terzić, S., Stević, Ž., and Macura, P. (2021). A Novel Fuzzy MCDM Model for Inventory Management in Order to Increase Business Efficiency. *Technological and Economic Development of Economy*, 27(2): 386-401.

Yetiz, F. (2021). COVID-19 Pandemi Sürecinin Türk Bankacılık Sektörü Çalışanlarına ve Müşterilerine Etkileri: Swot Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (22): 109-117.

Yılmaz, M. ve Atan, T. (2021). Bulanık EDAS Yöntemi ile Hastane Yeri Seçimi: İstanbul İlçeleri İçin Vaka Çalışması Uygulaması. *Journal of Intelligent and Fuzzy Systems*; 41(2): 2591-2602.

Yüksel, S., Mukhtarov, S., Mammadov, E., and Özsarı, M. (2018). Determinants of Profitability in the Banking Sector: An Analysis of Post-Soviet Countries. *Economies*, 6(3): 41.

Zardari, N. H., Ahmed, K., Shirazi, S. M. and Yusop, Z. B. (2015). Weighting Methods and Their Effects on Multi-Criteria Decision-Making Model Outcomes in Water Resources Management. *USA: Springer Press.*

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 913-933.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1035
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dijital Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri ve Akademik Performans: Bibliyometrik Bir Haritalama*

Prof. Dr. Murat TUNCER, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elâzığ, e-posta: mtuncer@firat.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9136-6355

Doç. Dr. Melih DİKMEN, Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elâzığ, e-posta: mdikmen@firat.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7015-6236

Müge VURAL, Yüksek Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ, e-posta: mugevural6223@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1259-462X

Öz

Bu çalışma, yazar, yayın, anahtar kelime, dergi, ülke, üniversite, yayın ve atıf sayısı gibi değişkenler dikkate alınarak ortak yazarlık, bibliyografik eşleşme, birlikte çalışma ve atıf analizleri ile oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanındaki araştırma eğilimini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bibliyometrik analiz için VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz sonucunda oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanında yapılan çalışmalar açısından en etkili ülkelerin ABD, İngiltere ve Avustralya olduğu belirlenmiştir. Anahtar kelime eş oluşum analizine göre oyun bağımlılığı ve davranış bozukluğu alanında internet oyun bağımlılığı, internet bağımlılığı, akıllı telefon bağımlılığı, video oyun bağımlılığı, bağımlılık ve oyun oynama bozukluğu gibi anahtar kelimelerin öne çıktığı görülmektedir. Sonuçlar oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performansla ilgili araştırmalarının güncel gelişmeler odağında ele alındığını göstermektedir.

* Bu araştırma üçüncü yazarın yüksek lisans tezi kapsamında üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri, Akademik Performans, Bibliyometrik Haritalama
Makale Gönderme Tarihi: 08.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 03.07.2022

Önerilen Atıf:
Tuncer, M., Dikmen, M. ve Vural, M. (2022). Dijital Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri ve Akademik Performans: Bibliyometrik Bir Haritalama, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 913-933.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 913-933. DOI:10.26677/TR1010.2022.1035
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Digital Gaming Addiction, Behavior Problems and Academic Performance: A Bibliometric Mapping

Prof. Dr. Murat TUNCER, Fırat University, Faculty of Education, Elâzığ, e-mail: mtuncer@firat.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9136-6355

Associate Prof. Dr Melih DİKMEN, Fırat University, Faculty of Education, Elâzığ, e-mail: mdikmen@firat.edu.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7015-6236

Müge VURAL, MSc. Student, Fırat University, Institute of Education Sciences, Elâzığ, e-mail: mugevural6223@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1259-462X

Abstract

This study aims to reveal the tendency towards research in the field of game addiction, behavior problems and academic performance with the analysis of co-authorship, bibliographic coupling, co-occurrence, and citation by taking into consideration of author, publication, keyword, journal, country, university and citation variables. VOSviewer software was used for bibliometric analysis. As a result of the bibliometric analysis, it was determined that the most effective countries in terms of studies on game addiction and behavior problems were the USA, England and Australia. According to the keyword co-occurrence analysis, it was determined that keywords such as internet gaming addiction, internet addiction, smartphone addiction, video game addiction, addiction and gaming disorder were prominent in the field of gaming addiction and behavior disorder. The results show that game addiction and behavioral problems researches are handled with the focus of current developments.

Keywords: Game Addiction, Behavioral Problems, Academic Performance, Bibliometric Mapping.
Received: 08.04.2022
Accepted: 03.07.2022

Suggested Citation:
Tuncer, M., Dikmen, M. and Vural, M. (2022). Digital Gaming Addiction, Behavior Problems and Academic Performance: A Bibliometric Mapping, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 913-933.

GİRİŞ

Son yıllarda dijital oyun bağımlılığı alanyazında en çok tartışılan psikososyal yapılardan biridir (Lemmens, Valkenburg ve Peter, 2009). Dijital oyun veya internet bağımlılığı, ruh sağlığı uzmanları tarafından hazırlanan Amerikan Psikiyatri Birliği'nin Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabında (DSM-5) ele alındığı görülmektedir. DSM-5'in 2013'te yayınlandığı sırada, oyun bağımlılığının benzersiz bir zihinsel bozukluk olup olmadığı tam olarak netleştirilemediğinden herhangi bir sınıflandırma yapılamamıştır (APA, 2013). DSM-5'in ilerleyen bölümlerinde ise dijital oyun bozukluğunun diğer bağımlılık türleriyle birlikte ele alındığı görülse de bu konuda daha fazla araştırmanın yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Alanyazında dijital oyunların aşırı düzeyde kullanımının davranışsal bir bağımlılığa yol açabileceği konusunda benzer bir anlayış vardır (Griffiths, 2005). Bağımlılık yapan davranış, aşırı, zorlayıcı, kontrol edilemez ve psikolojik veya fiziksel olarak yıkıcı olan davranışları içermektedir (Mendelson ve Mello, 1986). Bu durum dijital oyun bağımlılığı olan bireylerde daha fazla sosyal ve duygusal sorunlar yaşamasının altında yatan nedenler arasında görülmektedir (Lemmens, Valkenburg ve Peter, 2009). Yapılan bazı araştırmalarda (Chak ve Leung, 2004; Engelberg ve Sjoberg, 2004) bireysel psikolojik özelliklerin belirli kişileri interneti aşırı kullanmaya yatkın hale getirebileceği öne sürülmektedir. Bununla birlikte araştırmalar (Barışık, 2021) dijital oyun bağımlılığının özellikle ergen ve yetişkinlerde farklı türde davranış problemlerine neden olduğunu göstermektedir. Dijital oyunlarla fazlaca vakit geçirmenin bir sonucu olarak gerçek dünyadan kendini soyutlama, yalnızlık hissi, okuldaki başarısının düşmesi, psikolojik sorunlar ve davranış problemlerini ortaya çıkmaktadır (AACAP, 2020; Mustafaoğlu ve Yasacı, 2018).

Dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırma sayılarında her geçen yıl artan bir eğilim olduğu söylenebilir. Mevcut bibliyometrik çalışma Web of Science (WoS) veri tabanından alınan yayın ve atıf verilerine dayalı olarak, dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performas araştırmalarının mevcut durumları ve gelişimleri hakkında genel bir perspektif sunarak güncel eğilimleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda takip eden bölümlerde oyun bağımlılığı ve davranış problemlerinin tanımının sunulmasıyla birlikte dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans ile ilgili alanyazın gözden geçirilmiştir. Ardından, çalışmanın amacı, arama prosedürleri, bibliyometrik veri tabanının oluşturulması ve veri analizi prosedürleri açıklanmaktadır. Daha sonra sonuçlar sunularak tartışılmıştır. Son olarak, araştırma ve uygulamalar için bazı sınırlılıklar ve çıkarımlar ortaya konulmuştur.

Dijital Oyun Bağımlılığı ve Davranış Problemlerinin Tanımlanması

Dijital oyun bağımlılığı kavramı konusunda araştırmacılar arasında önemli bir anlaşmazlık vardır. Bağımlılık terimi klinik psikologlar tarafından kullanılsa da oyun bağımlılığı araştırmacılar arasında video oyunlarının aşırı, saplantılı ve sorunlu kullanımını tanımlayan en yaygın terimdir (Griffiths ve Hunt, 1998). Dijital oyun bağımlılığının saptanması açısından aşağıdaki bazı semptomların yaşanması gerekir (Parekh, 2018):

- Sürekli oyunla meşgul olma,
- Oyun elinden alındığında veya oyun oynamanın mümkün olmadığı durumlarda yoksunluk belirtileri (üzüntü, kaygı, sinirlilik) yaşama,
- İstek ve arzuyu tatmin etmek için oyun oynamaya daha fazla zaman ayırma,
- Oyun oynamayı azaltamama ve oyun oynamama girişimlerinde başarısız olma,
- Diğer aktivitelerden vazgeçme, oyun oynama nedeniyle daha önce zevk alınan aktivitelere karşı ilgi kaybı,

- Sorunlara rağmen oyun oynamaya devam etmek,
- Oyun oynamak için harcanan zaman miktarı konusunda aile üyelerini veya başkalarını kandırmak,
- Suçluluk veya umutsuzluk gibi olumsuz ruh hallerinden çıkmak için oyun oynamaya yönelmek,
- Oyun oynama nedeniyle işini veya ilişkilerini tehlikeye atma veya kaybetmek,

Dijital oyun oynama bozukluğunun teşhisi için bir yıl içerisinde yukarıdaki semptomlardan beş veya daha fazlasının yaşanması gerekir. Bu durum internette veya herhangi bir elektronik cihazda oyun oynamayı içerebilir. Fakat klinik olarak önemli dijital oyun oynama sorunları yaşayan bireylerin ilk olarak internette oyun oynadığı görülmektedir (Parekh, 2018).

Davranış problemleri, duygusal veya kişilerarası uyumsuzluğun semptomatik (uyumsuzluk, antisosyallik) ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Achenbach, 1995; Merriam, 2022). Boston Çocuk Hastanesine göre kolayca kızmak veya sinirlenmek, sinirli görünmek, suçu başkalarına atmak, kurallara uymayı reddetmek veya öfke nöbetleri geçirmek gibi durumlar davranış bozukluklarının göstergelerindendir (Demaso, 2011). Amerikan Psikiyatri Derneği tarafından davranış bozukluluğunun genellikle sosyal normlara giren ve bir kişinin yaşamını ciddi şekilde etkilemeyen yıkıcı bir davranış kalıbı olarak tanımlandığı görülmektedir (APA, 2022).

Dijital Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri ve Akademik Performans

Çeşitli araştırmalar (Lemona vd., 2011; Anand, 2007) dijital oyun bağımlılığının bir dizi farklı sorunlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalarda, dijital oyunlara harcanan zamanın yüksek depresyon seviyesi (Lemona vd., 2011), fazla alkol tüketimi (Ream, Elliott ve Dunlap, 2011), davranış problemleri (Holtz ve Appel, 2011) ve düşük akademik performansla (Gentile, Lynch, Linder ve Walsh, 2004) ilişkili olduğu rapor edilmiştir. Ayrıca aşırı dijital oyun oynama davranışıyla birlikte dijital oyun bağımlılığı, bazı sosyal (Sun vd., 2008), ailesel (Lee vd., 2007) ve fiziksel (Porter, Starcevic, Berle ve Fenech, 2010) sorunlara da neden olabilir. Bunlara ek olarak, eğitim bağlamında oyun bağımlılığının öğrencilerin derslerini ihmal etmelerine yol açabilir. Farklı oyun türleri (bilgisayar, video ve İnternet) ile akademik başarı arasında anlamlı ilişki olduğu görülmektedir (Anand, 2007 ; Ip, Jacobs ve Watkins, 2008). Önceki çalışmaların bulguları (Choo vd., 2010; Skoric, Teo ve Neo, 2009) dijital oyun bağımlılığının düşük akademik performansla ilişkili olduğu göstermektedir. Bununla birlikte dijital oyun bağımlılığının bireylerin bazı davranış problemleri yaşamasına da neden olabilir (Holtz ve Appel, 2011).

Davranış problemleri bireylerin akran reddi, akademik zorluklar, madde kullanımı, suçluluk psikolojisi, okulu bırakma ve depresyon gibi bir dizi sorunlar yaşamasına neden olabilir (Campbell, 1995). Dahası aşırı aktif, dürtüsel veya saldırgan davranışlarla kendini gösteren davranış problemleri, akademik performansın azalmasında önemli bir etken olarak görülmektedir (Barriga vd., 2002). Bununla birlikte çocuklukta ortaya çıkan davranış problemleri, eğitim hayatında başarısızlık, işsizlik, psikolojik sorunlar ve suçluluk gibi birtakım olumsuzlukları getirmesi birey ve toplum için yüksek bir risktir (Foster, Dodge ve Jones, 2003). Ek olarak akademik başarı ve davranışsal değişkenler arasında karşılıklı ilişkiler vardır. Bireyin başarısı, davranışları üzerinde etki oluşturmaktadır (Hinshaw, 1992). Bununla birlikte düşük akademik performansa sahip olan bireylerin önemli ölçüde sosyal, duygusal ve davranışsal zorluklar da yaşaması her iki değişkenin birbiriyle negatif korelasyon gösterdiği şeklinde yorumlanmaktadır (Joffe ve Black, 2012). Çeşitli araştırmalarda (Herrenkohl vd., 2001) akademik alandaki müdahale bileşenlerinin davranış alanı üzerinde önemli bir etkisinin olabileceğini öne sürülmektedir.

Mevcut Çalışma: Oyun Bağımlılığı, Davranış Problemleri ve Akademik Performans Araştırmalarının Haritalandırılması

Yukarıdaki literatüre dayalı olarak dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans arasındaki ilişkiye dair yapılan çalışmalara yönelik ilginin giderek arttığı söylenebilir. Literatürde dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularına ilişkin sistemetik derleme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir (Nordin vd., 2021; Stevens vd., 2021). Sistematik derlemeler belli bir konuda hazırlanmış araştırma sorusuna yanıt bulmak için, belirlenmiş kriterlere uygun olarak o alanda yayınlanmış orijinal çalışmaların sistemli bir biçimde taranması ve sunulması sonucunda oluşmaktadır. Betimsel bir bakış açısıyla yapılan sistematik derlemeler, genel eğilim ve ortak yazar analizleri ile sınırlı kaldığı, en yaygın bibliyometrik yöntemler arasında bulunan atıf, ortak atıf ve kelime analizlerine yer vermemektedir. Bu bağlamda dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performansla ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik haritalamasının yapılması ilgili literatürün belli bir sistematikte görselleştirilmesi, yazarların ya da yayınların arasındaki ilişkinin analiz edilmesi gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermesi açısından önemli olabilir. Bu kapsamda yapılan mevcut araştırmada, uluslararası indeksli (WoS: SSCI, SCI-Expanded, AHCI ve ESCI) dergilerde yayımlanan dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans çalışmalarının genel durumu bibliyometrik haritalama yöntemiyle incelenecektir. Ayrıca, bu araştırma eğitim alanına yönelik alanyazındaki bibliyometrik analizleri desteklemesi, güncel araştırma eğilimlerini ortaya koyması, bu alandaki araştırmacılara ve uygulayıcılara konu alanı çeşitliliği hakkında fikir sunması açısından önemli görülebilir. Buradan hareketle mevcut çalışmada WoS veritabanından elde edilen yayın ve atıf verilerine dayalı olarak dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanında yapılmış araştırmaların mevcut eğilimlerine ilişkin genel bir durum analizi yapılarak, alanyazında yer alan bu boşluğun kapatılması hedeflenmiştir. Daha spesifik olarak bu çalışma, dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans araştırmalarına ilişkin yayın ve atıf verilerinin ivmesinin belirlenmesinin yanı sıra bu alandaki önemli dergiler ve en etkili araştırmaların ortaya çıkarılmasına katkı sunabilir. Ayrıca mevcut araştırma dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanyazınındaki yenilikçi yaklaşımların kavramsal olarak ortaya konulması ve yapılacak çalışmaların ileriye taşınması amacıyla da tasarlanmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda, belirlenen ve araştırmaya yön veren sorular aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Yapılan çalışmaların yılı ve dergi dağılımları nedir?
- Yapılan yayınların, yazarların, kurumların, dergilerin ve ülkekerin atıf sıralaması nedir?
- Ortak alıntı durumuna göre en çok hangi yazarlar alıntılanmıştır?
- Anahtar kelime ağı konusunda nasıl bir yapı ortaya çıkmıştır?
- En çok yayın sayısına sahip ülkelerin ısı diyagramı nasıl şekillenmektedir?
- En çok atıf yapılan yazarların ağ haritası nasıl şekillenmektedir?
- Yıllara göre en çok atıf yapılan ülkelerin ve aralarındaki ilişkilerin görünümü nasıldır?

YÖNTEM

Bu çalışma, *"Web of Science Core Collection (WoS)"* kapsamında dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularında yapılmış alanyazındaki çalışmalara bibliyometrik analiz ve ilişkisel haritalama yöntemleriyle genel bir bakış sağlamaktadır.

Araştırmada herhangi bir yıl kısıtlaması yapılmadan WoS tarafından sağlanan bilimsel veriler kullanılarak dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularında yapılmış çalışmalar incelenmiştir. WoS indekslerinde taranan uluslararası çalışmaların analizi ise bibliyometrik haritalama analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Tarama sonucunda alanyazından elde edilen araştırma verileri en sık kullanılan anahtar kelimeler, en çok atıf alan yayınlar, dergiler, ülkeler ve en çok atıf alan yazarların ilişkisel haritaları bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Veri Kümesinin Oluşturulması

Mevcut araştırmanın verilerine 10 Şubat 2022 tarihinde WoS veritabanında gerçekleştirilen tarama sonucu ulaşılmıştır. Bu çalışmada, Web of Science (WoS) veritabanındaki *Conference Proceedings Citation Index-Social Science & Humanities (CPCI-SSH), Conference Proceedings Citation Index-Science (CPCI-S), Social Sciences Citation Index (SSCI), Emerging Sources Citation Index (ESCI), Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), Arts & Humanities Citation Index (A&HCI), Book Citation Index-Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH) y*edi atıf dizini kullanılmıştır. WoS dünyadaki en önemli bilimsel atıf indeksi veritabanlarından biri (Wang, Fang ve Sun, 2016) olduğundan dolayı bu veri tabanı tercih edilmiştir. Taramada herhangi bir dil kısıtlaması ve yıl kısıtlaması yapılmamıştır. Dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konulu araştırmalara ulaşmak için WoS veritabanında gelişmiş arama yöntemleri ve alanyazın taraması sonucu elde edilen anahtar kelimeler Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Arama Sorgusu Dizesi

Şekil 1 incelendiğinde Web of Science (WoS) veritabanında [""game addiction" or "technological addictions" or "computer addiction" or "smartphone addiction" (All Fields) and "behavior problems" or "behavior disorder" or "disorder" (All Fields) and "learning" or "education" or "training" or "instruction" or "teaching" or "achievement " or "success" (All Fields)] sorgusu kullanılarak toplam 107 araştırmanın meta-veri setlerine ulaşılmıştır.

Veri Analizi

Mevcut çalışmada belirlenen kavramlara göre başlıklar üzerinden tarama yapılarak toplamda 107 çalışmaya ait verilere ulaşılmıştır. Elde edilen veriler *"tab limited file"* ve *"excel"* dosyaları olarak indirilmiştir. İlk olarak yayınlara ait veriler dünya çapında yaygın olarak kullanılan ücretsiz bir bibliyometrik analiz yazılımı olan *"VOSViewer (Visual Similarity)"* programına yüklenmiştir. VOSviewer, yazarlar, ülkeler, dergiler, alıntılar ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve görselleştirmek için kullanılmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2014; Yu vd., 2020).

BULGULAR

Betimsel Bulgular

Araştırmaların yayın türü, dil ve ülkelere göre dağılımı Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde, WoS veri tabanında yer alan dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğunun makalelerden (N=102, f=%95.33) oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte, araştırmalar genellikle (N=104, f=%97.20) İngilizce dilinde yayınlanmıştır. Ayrıca, araştırmaların birçoğu Türkiye (N=19, f=17.76), Çin (N=14, f=13.08) ve ABD'de (N=10, f=9.35) yayınlandığı görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmaların Belge Türü, Belge Dili ve Ülkelere Göre Dağılımı

Araştırma Türü		N	f (%)
1	Bildiriler	3	2,80
2	Makaleler	102	95,33
4	Kitap Bölümleri ve Değerlendirmeler	2	1,87
Araştırma Dili			
1	İngilizce	104	97,20
2	İspanyolca	2	1,87
3	Almanca	1	0,93
Ülkeler (İlk 10)			
1	Türkiye	19	17,76
2	Çin	14	13,08
3	Amerika Birleşik Devletleri	10	9,35
4	İngiltere	9	8,41
5	Güney Kore	8	7,48
6	Japonya	7	6,54
7	Almanya	5	4,67
8	Avustralya	4	3,74
9	İspanya	4	3,74
10	Diğer	2	1,87

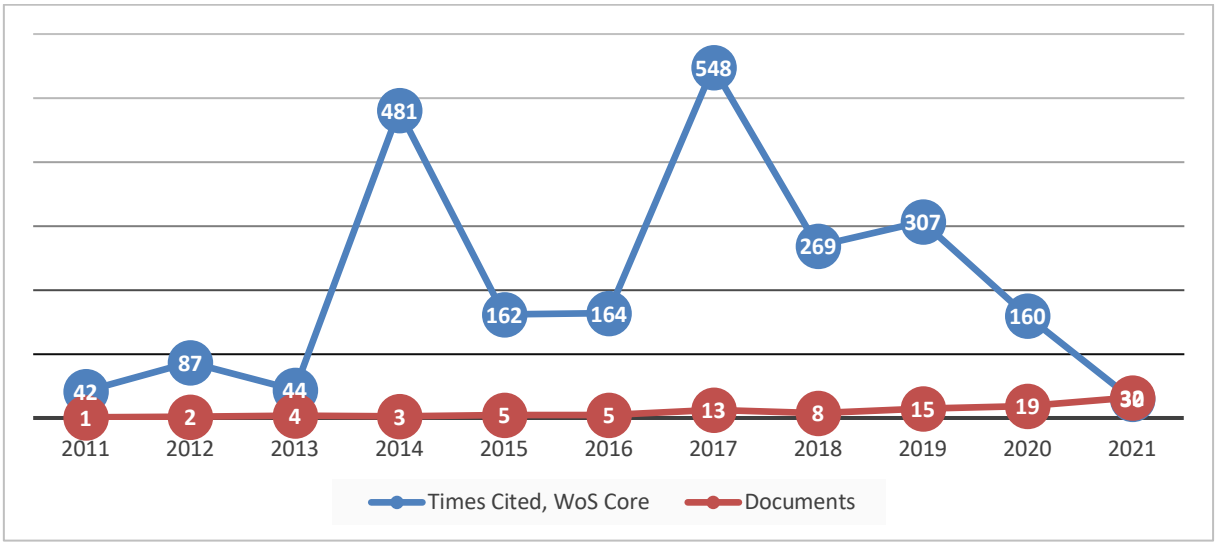

Şekil 2. Makale Sayılarının ve Atıfların Yıllara Göre Değişimi

Mevcut çalışma kapsamında 107 yayın incelenmiştir. Çalışmaların yıllara göre değişimleri incelendiğinde, dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konulu çalışmaların 2011 yılında yapıldığı görülmektedir (Şekil 2). Yıllara göre çalışmalardaki yoğunluk incelendiğinde gitgide artan bir eğilimin olduğu söylenebilir. Oyun bağımlılığı ve davranış problemlerindeki bu artışın teknolojinin gelişimiyle birlikte yaygınlaşan internet kullanımı ve mobil cihazlardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Atıf sayılarındaki değişim incelendiğinde ise çok değişkenli bir grafik oluştuğu görülmüştür. Eğitim ve öğretim süreçlerinde oyun bağımlılığı ve davranış problemlerine ilişkin çalışmaların artmasına parelel olarak atıf sayısında da artış yaşandığı söylenebilir.

Bibliyometrik Bulgular

Araştırmaya dâhil edilen çalışmalardaki yazarların bu alanda yaptıkları yayın sayısı, aldıkları atıf sayısı ve *"Toplam Bağlantı Gücü (TBG)* / Total Link Strength" (*VOSviewer kılavuzuna göre, her bağlantının pozitif sayısal bir değerle temsil edilen bir gücü vardır. Bu değer ne kadar yüksek olursa bağlantı o kadar güçlü olur. Toplam bağlantı gücü özelliği, belirli bir araştırmacının diğer araştırmacılarla ortak yazarlık bağlantılarının toplam gücünü ifade etmektedir*) incelenmiştir (Tablo 2). Çalışma kapsamında ilgili endekslerde en az 1 çalışmaya sahip olan yazarlar arasından atıf sayısına göre ilk 10 yazar Tablo 2'de verilmiştir. Delfabbro P. H., Griffiths M. D., King D. L. ve Kuss D. J. dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularının incelendiği araştırmalarda öne çıkan yazarlardır. En çok atıf alan yazarın Avusturalya'daki Adelaide Üniversitesinde çalışan Delfabbro Paul, H. (Atıf=385) olduğu görülmektedir. Aynı zamanda ilgili yazarın bu alanda en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip olduğu belirlenmiiştir. Bu durum yazarın farklı bölgelerdeki birçok yazarla ortak çalışmalar yaptığının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 2. Yazar Sıralamaları (En Çok Atıf Alan İlk 10 Yazar)

No	Yazar	Döküman	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
1	Delfabbro P. H.	7	385	140
2	Griffiths M. D.	3	300	3
3	King D. L.	2	153	29
4	Kuss D. J.	2	153	29
5	Potenza M. N.	3	150	34
6	Schoenmakers T. M.	3	147	28
7	Shorter G. W.	2	142	39
8	Spada M. M.	1	131	26
9	Van De Mheen D. D.	1	131	26
10	Van Rooij A. J.	1	131	26

Elde edilen verilere göre en çok atıf alan yazarların görev yaptıkları kurumların atıf sayısına göre sıralaması, makale sayıları ve toplam bağlantı güçleri Tablo 3'de verilmiştir. Nottingham Trent Üniversitesi bu alanda en çok atıf alan kurum olduğu görülmektedir. Bu üniversitede Griffiths M. D., Kuss D. J., Schoenmakers T. M., Shorter G. W. Van De Mheen D. D. Ve Van Rooij A. J. gibi araştırmacıların yaptığı çalışmalar ve aldığı atıf sayısı bakımından en önde gelen yazarlar olduğu görülmektedir. İkinci olarak London South Bank Üniversitesi'nde yapılan çalışmalar atıf sayısı açısından öne çıkmaktadır. Nitekim bu üniversitede Chan, Zenobia C. Y. gibi yazarlar görev yapmaktadır. En çok atıf alan eğitim kurumları arasında London South Bank Üniversitesi de önde gelen kurumlar arasındadır. Bu üniversitede görev yapan yazarın ise Spada M. M. olduğu

görülmektedir. Toplam bağlantı gücü bakımından incelendiğinde ise ilk sırada Nottingham Trent Üniversitesi yer almaktadır. Bu durum, üniversitenin ortak çalışma bağlamında daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Ayrıca bu alanda en çok atıf alan araştırmacı Paul, H. Delfabbro'nun görev yaptığı üniversitenin beşinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3. Üniversite Sıralamaları (En Çok Atıf Alan İlk 10 Üniversite)

No	Eğitim Kurumu	Ülke	Döküman	Atıf	TBG
1	Nottingham Trent University	İngiltere	7	385	70
2	London South Bank University	İngiltere	1	300	2
3	North East London NHS Foundation Trust	İngiltere	1	300	2
4	Yale University	ABD	4	180	22
5	The University of Adelaide	Avustralya	3	172	17
6	Beijing Normal University	Çin	3	146	21
7	Birmingham City University	ABD	1	131	15
8	Erasmus University Medical Center	Hollanda	1	131	15
9	Maastricht University	Hollanda	1	131	15
10	Ulster University	İrlanda	1	131	15

Çalışma kapsamında yer alan araştırmaların yayınlandıkları dergiler incelendiğinde, bu alanda en etkin derginin *"Journal of Behavioral Addictions"* olduğu görülmektedir (Tablo 4). Bu dergi ilgili alanda yayınladığı 11 çalışma ve aldığı 543 atıf sayısı ile ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca toplam bağlantı gücünün de diğer dergilerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Ek olarak bu dergi etki değeri (Impact Factor) büyüklüğü açısından da üçüncü sırada gelmektedir. Derginin daha çok madde dışı bağımlılıklar ve dürtüsel-kompulsif spektrum bozukluklarına odaklandığı görülmektedir. Derginin kapsamı, genetik ve nörobiyolojik araştırmalardan psikolojik ve klinik psikiyatrik yaklaşımlara, epidemiyolojik, sosyolojik ve antropolojik yönlere kadar uzanmaktadır.

Atıf sayısına göre yapılan sıralamada, ikinci sıradaki derginin "Addictive Behaviors" olduğu görülmektedir. Bu dergide yayınlanan 2 çalışmanın toplamda 345 atıf aldığı ve toplam bağlantı gücünün ise 4 olduğu görülmektedir. Derginin 1975'ten beri bağımlılık yapan davranışlar ve bozukluklar üzerine araştırmaları yayınladığı belirlenmiştir. Dergi, alkol, uyuşturucu, sigara, kumar ve teknoloji bağımlılıkları gibi konulara da odaklanmaktadır. Tablo 4'te dikkat çeken verilerden bir diğeri ise etki değeridir. Clinical Psychology Review (IF=5.038) ve Neuroscience & Biobehavioral Reviews (IF=4.929) adlı dergilerin etki değerlerinin diğer dergilere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir. Etki değeri sıralaması açısından son sırada yer alan BMC Psychiatry dergisinin toplam bağlantı gücünün de düşük olduğu söylenebilir. Derginin, psikiyatrik bozuklukların önlenmesi, teşhisi ve tedavisinin yanı sıra ilgili moleküler genetik, patofizyoloji ve epidemiyolojinin tüm yönleriyle ilgili araştırmalara odaklandığı görülmektedir.

Yapılan araştırmalar ülke bazlı incelendiğinde, en fazla atıf alan çalışmaların İngiltere'de yapıldığı görülmektedir (Tablo 5). Tablo 2'de atıf sayısına göre verilen üniversite sıralamasında da ilk 3'te İngiltere'deki üniversitenin yer aldığı belirlenen bulgularla örtüşmektedir. Bu oran tüm üniversiteler arasında %30'luk dilimin İngiltere'deki üniversiteler olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim atıf sayısına göre ülke sıralamaları bu sonuçlarla paralel olduğu söylenebilir. Ayrıca İngiltere'nin toplam bağlantı gücü açısından en yüksek ülke olduğu görülmektedir. Bu durum İngiltere'deki araştırmacıların farklı ülkelerdeki araştırmacılarla işbirlikli çalışmalarının daha fazla olduğunu bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Tablodaki veriler incelendiğinde, atıf sayısına göre ikinci sırada yer alan ABD'nin ise ilk 10 üniversite

sıralamasında 2 üniversiteyle %20 gibi bir oranı karşılamaktadır. Avusturalya'nın ise en çok atıf alan ülkeler arasında üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Nitekim bu alanda en fazla çalışma yapan Türkiye'nin en çok atıf alan ilk 10 ülke arasına girememesi ilginç bir bulgudur.

Tablo 4. Dergi Sıralamaları (En Çok Atıf Alan İlk 10 Dergi)

No	Dergi Adı	Doküman	Atıf	TBG	Etki Değeri*
1	Journal of Behavioral Addictions	11	543	30	6.756
2	Addictive Behaviors	2	345	4	3.913
3	Frontiers in Psychiatry	6	143	4	4.157
4	International Journal of Mental Health and Addiction	7	127	10	3.836
5	Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking	2	105	6	4.157
6	Neuroscience & Biobehavioral Reviews	2	81	2	8.989
7	Clinical Psychology Review	1	79	2	12.792
8	BMC Psychiatry	1	66	0	3.388
9	Journal of Psychopharmacology	1	59	2	4.153
10	Journal of Abnormal Child Psychology	1	58	2	3.837

**Etki Değeri (Impact Factor): Dergilerin kendi internet sayfalarındaki 2021 yılı değerleridir.*

Tablo 5. Ülke Sıralamaları (En Çok Atıf Alan İlk 10 Ülke)

No	Ülke	Doküman	Atıf	TBG
1	İngiltere	14	945	87
2	Amerika Birleşik Devletleri	23	682	78
3	Avustralya	8	359	45
4	Almanya	8	326	30
5	Çin Halkları	18	286	32
6	Norveç	4	276	35
7	Hollanda	5	271	40
8	Japonya	8	258	35
9	Kanada	3	218	15
10	İspanya	5	213	12

İncelenen çalışmalar arasından atıf sayısına göre ilk 10'da yer alan çalışmaların yayın yılları, toplam atıf sayıları, ortalama atıf sayıları ve son 5 yılda aldıkları atıflara ilişkin veriler incelenmiştir (Tablo 6). En çok atıf alan çalışmanın 2014 yılında Spada, M. M. tarafından yapılan *"An overview of problematic Internet use"* başlıklı çalışma olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın yayınlandığı derginin ise Tablo 4'te en çok atıf alan dergi sıralamasında ikinci olarak gelen "*Addictive Behaviors*" isimli dergidir. Araştırma problemli internet kullanımına ilişkin alanyazına genel bir bakış açısı sunmaktadır. Araştırma, problemli internet kullanımının tanılanmasına ve geliştirilen değerlendirme araçlarının incelenmesini içermektedir (Spada, 2014). Atıf sıralamasına göre ikinci sırada yer alan Van Rooij, A. J. ve diğerleri tarafından 2014 yılında yapılan *"The (co-)occurrence of problematic video gaming, substance use, and psychosocial problems in adolescents"* başlıklı araştırma olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise öğrenciler üzerinde bağımlılık yapan video oyununlarının doğasını ve oyun türü, psikososyal sağlık ve madde kullanımı arasındaki ilişkinin

Tablo 6. Yıllara Göre Makalelerin Atıf Sayıları (En Çok Atıf Alan İlk 10 Makale)

Sıra	Döküman	Yazar	Yayın Yılı	Toplam Atıf	Yıl Başına Ortalama Atıf	Son 5 Yıldaki Atıf Sayısı				
						2017	2018	2019	2020	2021
1	An overview of problematic Internet use	Spada, MM	2014	300	33.33	41	41	42	48	56
2	The (co-)occurrence of problematic video gaming, substance use, and psychosocial problems in adolescents	van Rooij vd.,	2014	131	14.56	19	24	20	26	28
3	A weak scientific basis for gaming disorder: Let us err on the side of caution	Van Rooij, AJ vd.,	2018	121	24.2	-	13	23	44	39
4	Attachment and emotion regulation in substance addictions and behavioral addictions	Estevez, A vd.,	2017	106	17.67	-	2	25	36	42
5	Screening and assessment tools for gaming disorder: A comprehensive systematic review	King, DL vd.,	2020	79	26.67	-	-	-	21	52
6	Family factors in adolescent problematic Internet gaming: A systematic review	Schneider vd.,	2017	74	12.33	-	6	10	26	31
7	Portuguese Validation of the Internet Gaming Disorder Scale-Short-Form	Pontes, HM; Griffiths, MD	2016	68	9.86	9	7	18	18	12
8	Functional and structural neural alterations in Internet gaming disorder: A systematic review and meta-analysis	Yao, YW vd.,	2017	66	11	-	6	13	25	21
9	Natural course of behavioral addictions: a 5-year longitudinal study	Thege, BK vd.,	2015	66	8.25	16	12	12	8	9
10	Bupropion in the treatment of problematic online game play in patients with major depressive disorder	Han, DH; Renshaw, PF	2012	59	5.36	9	6	6	8	5

incelendiği görülmektedir (Van Rooij vd., 2014). Araştırma, çevrimiçi oyun oynamanın mutlaka sorunlarla ilişkili olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, problemli bireylerin genellikle çevrimiçi oyunlar oynadığı ve cinsiyet açısından dağılımı incelendiğinde genellikle erkeklerden oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada problemli oyun oynama ile alkol, nikotin ve esrar kullanımı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Van Rooij vd., 2014). Son 5 yılda en çok atıf alan çalışmanın ise üçüncü sırada yer alan ve Van Rooij, A. J. ve diğerleri tarafından 2018 yılında yapılan "A weak scientific basis for gaming disorder: Let us err on the side of caution" başlıklı araştırma olduğu görülmektedir. Bu araştırmada dijital oyun oynama bozukluluğu literatürüne ilişkin çelişkili bulguların tartışılaraak ele alındığı görülmektedir (Van Rooij vd., 2018).

Ortak Yazarlık: Yazarlar

Çalışma kapsamında incelenen araştırmaların *"Ortak Yazarlık"* analizi Şekil 3'te verilmiştir. Görseldeki ağ haritasına, Wosviever programında yazarlara göre ortak yazarlık sekmesinden ulaşılmıştır. Araştırmalardan 25 ve üzerinde ortak yazarlık sahip olanlar analize dâhil edilmemiştir. Analizlere en az 1 çalışması olan yazarlar eklendiğinde, toplamda 459 yazara ait bilgilere ulaşılmıştır. Ancak, bütün yazarlar arasında bibliyometrik bir ağ olmadığı için ortaya çıkan görselde sadece 55 yazarın ağ haritası oluşturulmuştur. Şekilde yazarları simgeleyen dairelerin büyüklüğü atıf sayısının çokluğunun göstergesidir. Oluşan görselde 7 küme (cluster) meydana gelmiştir. Bu kümelerden turuncu, kırmızı, yeşil ve turkuaz renkli kümeler belirgin olarak görülmektedirler. En belirgin küme olan turkuaz kümede (f=3) alınan atıf sayılarına göre yazarları sıralamak gerekirse; Delfabbro P. H. (N=153) ve King D. L. (N=153) gibi isimler dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu kümedeki yazarların toplam bağlantı güçleri de diğer kümelerdeki yazarlara oranla oldukça yüksektir. Bu durum ilişkisel ağ haritasında farklı yazarlarla bağlantılarının güçlü ve oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Araştırmada daha önce Tablo 1'de atıf sayısına göre ilk sırada gösterilen Griffiths M. D.'nin (N=385) görselde yer alan diğer yazarlarla herhangi bir bağlantısı olmadığından haritada oluşmadığı görülmektedir. Diğer belirgin bir küme olan turuncu kümede (f=3) Potenza, M. N. (N=147) farklı yazarlarla yapmış olduğu işbirliği ve atıf sayısıyla öne çıkan yazardır. Bir diğer belirgin küme olan yeşil kümede (f=14) Zhang, J. T., (N=99), Ma, S. S. (N=99) ve Liu, I. (N=99) çalışmalarında yaptıkları işbirliği ve aldıkları atıf sayılarıyla dikkat çeken araştırmacılar arasında yer almaktadır. Bu üç yazarın birlikte yayınladığı "*Decreased functional connectivity between ventral tegmental area and nucleus accumbens in Internet gaming disorder: evidence from resting state functional* " ve "*Functional and structural neural alterations in Internet gaming disorder: A systematic review and meta-analysis"* başlıklı çalışmadan toplam 99 atıf aldığı belirlenmiştir. Kırmızı kümede (f=17) ise oldukça fazla yazarın kümelendiği görülmektedir. Atıf sayısına göre Achab S. (N=79), Brand M. (N=79), Kyrios M. (N=79) ve Lee H. K. (N=79) öne çıkan yazarlardandır. Bu yazarların 2020 yılında birlikte yayınladıkları "Screening and assessment tools for gaming disorder: A comprehensive systematic review" başlıklı çalışmanın 79 atıf aldığı görülmektedir. Bu bağlamda bu yazarlar arasında güçlü bir işbirliğinin olduğu söylenebilir. Ayrıca bu küme de, turkuaz küme gibi bağlantı gücü bağlamında güçlü bir ağa sahip olduğu görülmektedir. Sarı kümede (f=5) Billieux, J. (N=98) ve mor kümede ise Lindenberg, K. (N=92) yaptıkları işbirliği ve aldıkları atıf sayısıyla öne çıkan yazarlar arasında olduğu söylenebilir.

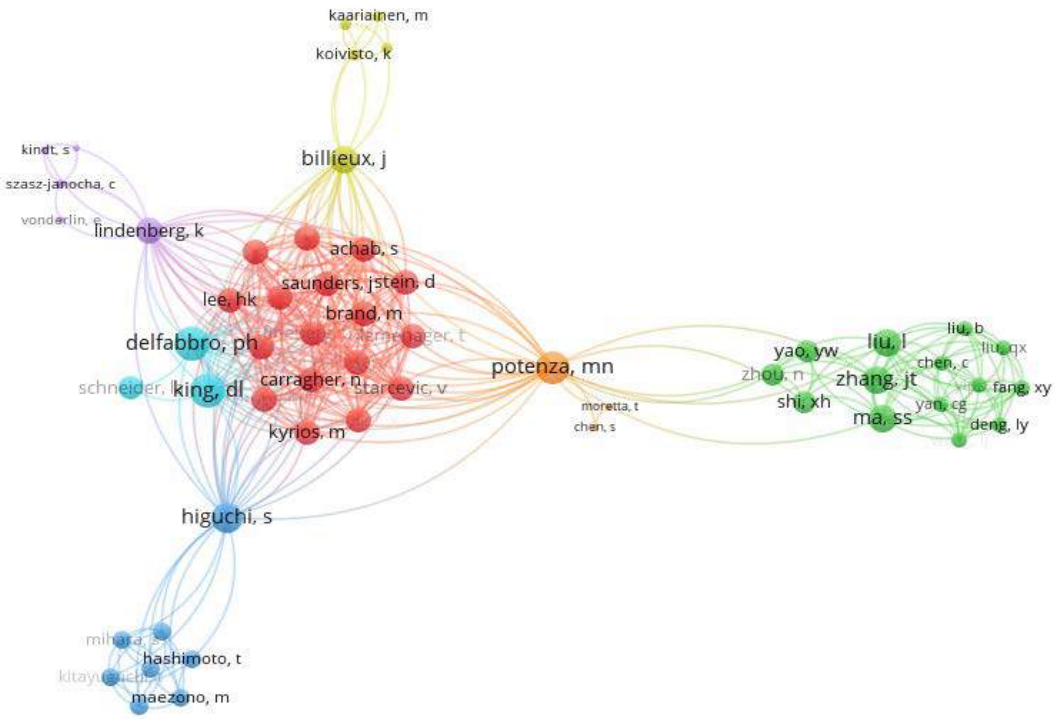

Şekil 3. Ortak Yazarlık Ağ Haritası (Yıllara Göre)

Birlikte Oluşum (Co-occurrence): Anahtar Kelimeler

İncelenen çalışmalarda yazarların kullandıkları anahtar kelimelere göre oluşturulan ilişkisel ağ haritası Şekil 4'te sunulmuştur. Şekildeki görseldeki (birlikte oluşum: anahtar kelimeler) anahtar kelimeler, en az 2 kez kullanılma sıklığına göre oluşturulmuştur. Toplamda 305 anahtar kelimenin kullanıldığı, ancak bu anahtar kelimeler arasında yalnızca 69 anahtar kelime arasında ilişkisel bir ağ haritası oluştuğu görülmektedir. Oluşan görselde 9 küme (cluster) meydana gelmiştir. Bu kümelerden mavi, yeşil, kahverengi ve turuncu kümeler belirgin olarak görülmektedirler. Mavi kümede (f=9) kullanılan kelimeler toplam bağlantı güçleri ve kullanım sıklıkları dolayısıyla diğer kümelere göre daha belirgindirler. Özellikle, *"internet gaming disorder"* kelimesi ortak kulanım sıklığı açısından öne çıkmaktadır (TBG=122). Bu kümenin çalışmamızın temasına uygun olarak belirginlik gösterdiği açık bir şekilde görülmektedir. Yeşil kümede (f=11) ise "gaming disorder", "adolescent" ve *"online gaming"* anahtar kelimeler öne çıkmaktadır. Bu kümedeki kelimeler ergenlik dönemindeki öğrencilerin çevrimiçi oyun bağımlılıklarına ilişkin eğilimini araştıran konulara odaklandığı söylenebilir. Kahverengi kümede (f=11) ise en çok kullanılan anahtar kelimenin *"video game addiction", "gaming addiction" ve "adolecence"* olduğu görülmektedir. Diğer bir belirgin küme olan yeşil kümede ise (f=6) en belirgin kelimenin *"computer addiction" ve adolescents"* olduğu görülmektedir. Bu bağlamda eğitim ve öğretim süreçlerinde oyun bağımlılığı ve davranış bozukluğuna ilişkin çalışmaların genellikle ergenler üzerinde yürütüldüğü söylenebilir.

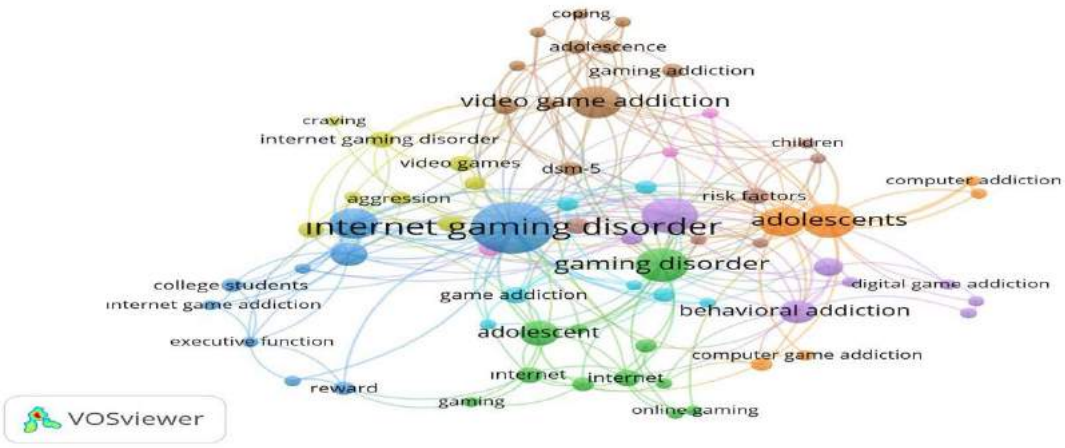

Şekil 4. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimelerin Ağ Haritası

Dökümanlar: Ülke

Araştırma kapsamında incelenen çalışmalardan en çok yayının yapıldığı ülkelere ilişkin ısı diyagramı Şekil 5'te verilmiştir. Araştırmaya atıf sayısına bakılmaksızın tüm çalışmalar dâhil edilmiştir. Bundan sonraki aşamada *"minimum number of citations of a country / ülkelerin minimum atıf sayısı=0"* olarak girilmiştir. Bu şekilde toplam 42 ülkeye ait veriler ortaya çıkmıştır. Ancak bu verilerden sadece 35 ülke arasında ilişkisel bir ağ haritası meydana gelmiştir. Oluşan görselde 7 küme (cluster) oluşmuştur. Şekil 5'te çalışmaları simgeleyen renklerin mavi-yeşil-sarı-kırmızı ölçeğinde giderek değişmesi yayın sayısının çokluğunun göstergesidir. Görselde en belirgin olan bölgede ABD (N=23), Türkiye (N=20), Çin (N=18) ve İngiltere (N=14) gibi ülkelerin yer aldığı görülmektedir. En çok atıf alan ülkeler açısından (Tablo 5) bir kıyaslama yapılacak olursa İngiltere, ABD ve Çin'in ilk onda yer aldığı görülmektedir. Burada Türkiye'de yapılan yayın sayısının fazla olmasına rağmen atıf sayısı açısından ilk on ülke arasında olamaması çarpıcı bir sonuçtur. Ayrıca İngiltere (TBG= 87), ABD (TBG= 78) ve Çin (N= 32) gibi ülkelerin toplam bağlantı güçlerinin de yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum ilgili ülkelerdeki araştırmacıların uluslararası işbirliklerinin güçlü olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte Türkiye'nin toplam bağlantı gücünün (TBG= 19) diğer ülkelere nazaran düşük olması uluslararası işbirliğinin zayıf olduğu şeklinde yorumlanabilir.

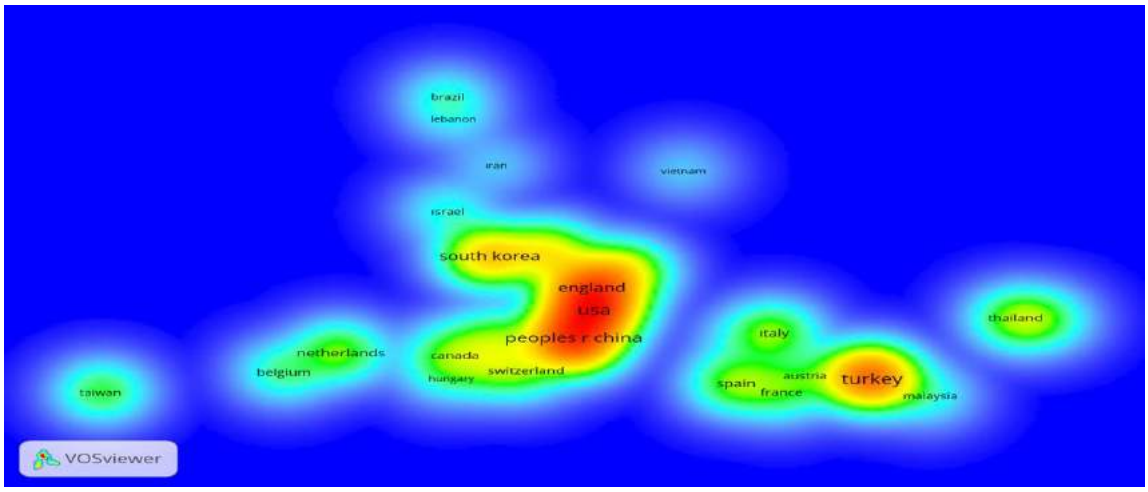

Şekil 5. En Çok Yayın Yapan Ülkelerin Isı Diyagramı

Atıf: Yazarlar

Bu çalışmada incelenen araştırmalardan en çok atıf alan yazarlar ve oluşturdukları ilişkisel ağ haritası Şekil 6'da gösterilmiştir. Çalışmada atıf sayısına bakılmaksızın tüm araştırmacılar dâhil edilmiştir. Bundan sonraki aşamada *"minimum number of citations of an author / yazarların minimum atıf sayısı=0"* olarak girilmiştir. 25 ve üstünde yazara sahip olan çalışmalar bu analize dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak 459 yazara ait veriler ortaya çıkmıştır. Ancak bu verilerden sadece 245 yazar arasında ilişkisel bir ağ haritası oluştuğu görülmüştür. Oluşan görselde 14 küme (cluster) meydana gelmiştir. Şekil 6'da yazarları simgeleyen dairelerin büyüklüğü toplam bağlantı gücünün yüksekliğinin göstergesidir. Bu kümelerden kırmızı, sarı, yeşil, turkuaz, mor, pembe, kahverengi ve turuncu renkli kümeler belirgin olarak görülmektedirler. En belirgin küme olan kırmızı kümede (f=31) aldıkları atıf sayılarına göre yazarları sıralamak gerekirse; Mark D. Griffiths (N=385), Daria J. Kuss (N=142) ve Halley M. Pontes (N=83) gibi yazarlar öne çıkmaktadır. Mark D. Griffiths'in eğitim ve öğretim süreçlerinde oyun bağımlılığı ve davranış bozukluğu üzerine çalışma yapan araştırmacıların en çok atıfta bulundukları yazar olduğu söylenebilir. Ayrıca ilgili araştırmacının en çok atıf alan yayınının 2014 yılında yaptığı "*The (co-)occurrence of problematic video gaming, substance use, and psychosocial problems in adolescents*" başlıklı çalışma olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Mark D. Griffiths bu alanda en yüksek toplam bağlantı gücüne sahip yazar olduğu söylenebilir. Diğer bir küme olan yeşil kümede (f=29) Takahiro A. Kato (N=82) öne çıkan yazardır. Bir diğer küme olan turkuaz kümede (f=21) Darlen Baptista'nın (N=49) toplam bağlantı gücü açısından önde gelen yazarlar arasındadır. Turkuaz kümede (N=21) ise Ana Estevez (N=122) atıf ve toplam bağlantı gücü açısından önde gelen yazardır. Görselde uç noktalarda yer alan yazarların sadece kendilerine komşu kümedeki bazı yazarlarla atıf ilişkisi vardır. Bu durum uç noktalardaki yazarların bağlantı güçleri açısından zayıf bölgelerde yer aldığı açısından yorumlanmaktadır.

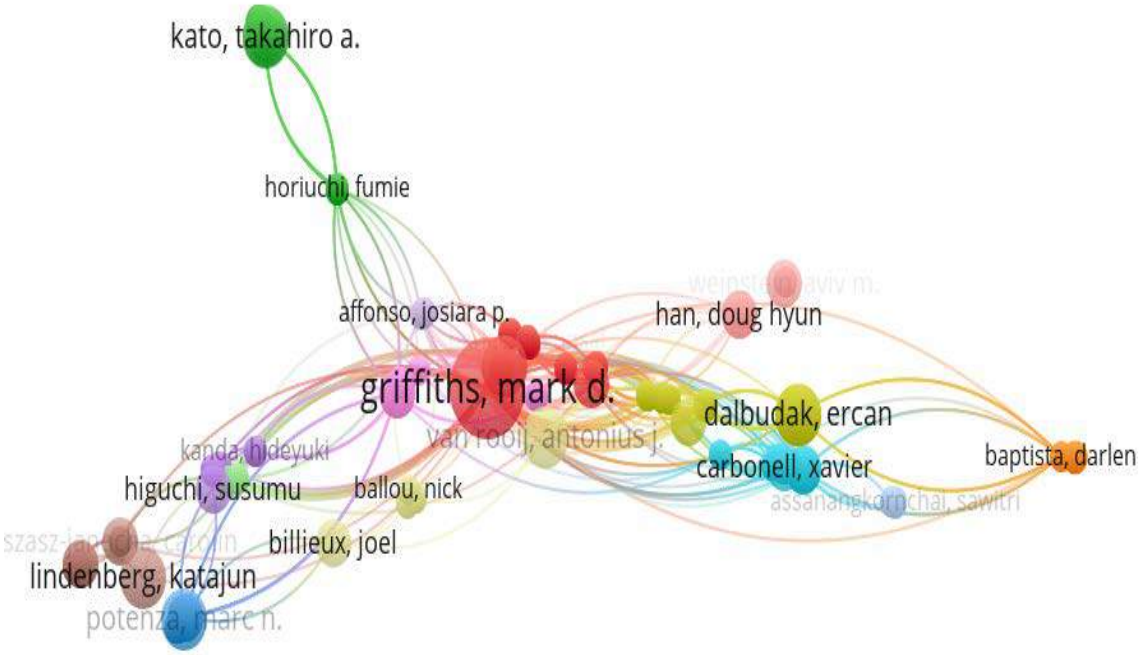

Şekil 6: En Çok Atıf Yapılan Yazarların Ağ Haritası

Atıf: Ülkeler

İncelenen çalışmalardan yıllara göre en çok atıf alan ülkeler ve oluşturdukları ilişkisel ağ haritası Şekil 7'de sunulmuştur. En az 1 makalenin yayınlandığı ülkeler analize dâhil edilirken 25 ve üstünde yazara sahip olan çalışmalar analize dâhil edilmemiştir. Bu şekilde toplam 42 ülkeye ait veriler ortaya çıkmıştır. Ancak bu verilerden sadece 35 ülke arasında ilişkisel ağ haritası oluştuğu görülmektedir. Oluşan görselde 7 küme (cluster) meydana gelmiştir. Haritada ülkelerin ortak atıf ağlarıyla oluşan kümeler yıllara göre renklendirilmiştir. Kümeler incelendiğinde İngiltere, ABD, Japonya, Danimarka, Hollanda ve Belçika toplam bağlantı gücü açısından önde gelen ülkelerdir. Bununla birlikte son zamanlarda birçok ülkedeki araştırmacıların İngiltere ve ABD'de üretilmiş çalışmalara atıfta bulundukları söylenebilir. Ayrıca son yıllarda en çok atıf alan ülkelerin Türkiye, Çin, Macaristan ve Güney Afrika olduğu söylenebilir.

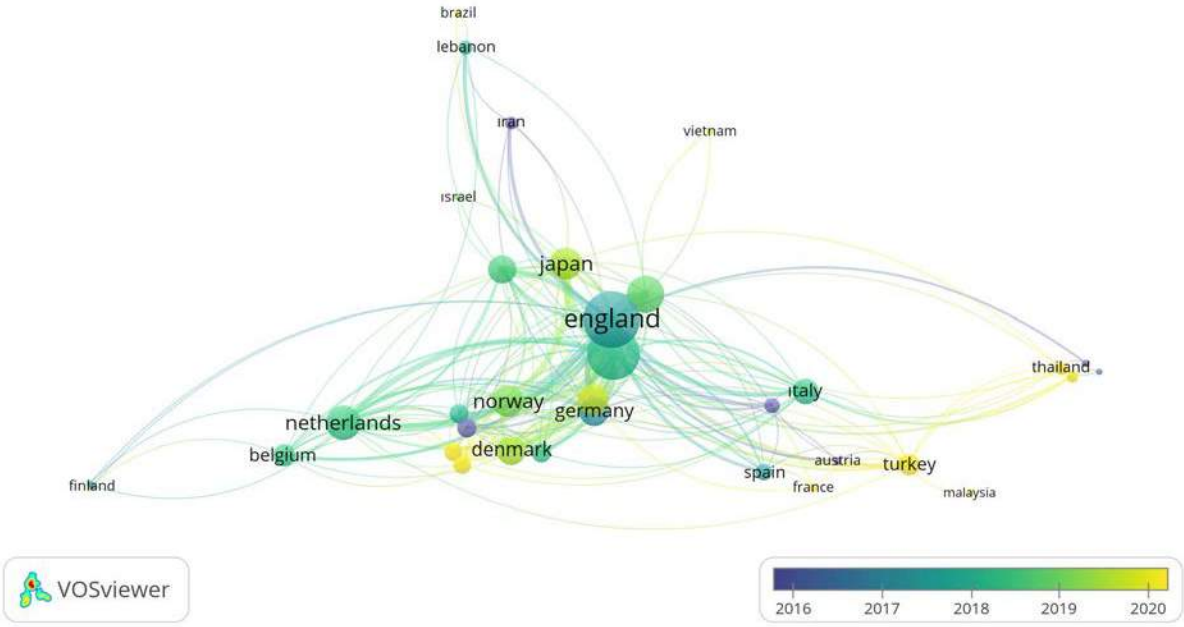

Şekil 7. En Çok Atıf Yapılan Ülkelerin Ağ Haritası

SONUÇLAR

Dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve bu değişkenlerin akademik performans üzerindeki etkisine ilişkin artan endişeler olduğu söylenebilir (Brunborg, Mentzoni ve Froyland, 2014). Bireylerin dijital oyunlara nasıl bu derecede bağımlı oldukları ve bu durumun davranışları ile akademik performanslarını nasıl etkilediğine ilişkin açıklama çabaları önemli araştırma konuları haline gelmiştir (Young, 2009). Mevcut araştırmada dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konulu araştırmaları belgeleme ve analiz etme aracı olarak bibliyometrik haritalama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bibliyometrik analiz kullanılarak, 2011 ve 2021 yılları arasında WoS veritabanında dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konusunda yayınlanan 107 çalışma incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları ilgili alanda en fazla yayının Türkiye'de yapıldığını göstermektedir. Buna rağmen en çok atıf alan ülkeler arasında Türkiye'nin olmaması dikkat çekici bir bulgu olarak görülebilir. Al'a (2008) göre yayınların bir etkinlik ölçüsü olarak kabul edilen atıfların, araştırma değerlendirme çalışmalarının önemli parametrelerinden biridir. Bununla birlikte yüksek sayıda atıf almış yayınların bilim dünyasına önemli katkı sunduğu söylenebilir (Aksnes, 2005). Türkiye'de yayın

sayısının arttırılması teşvik edildiği fakat niteliğin artırılması konusunda herhangi bir çalışma yapılmadığı belirtilmektedir (Al, 2008). Bu doğrultuda akdemik teşvik veya atama yükselme kriterlerinde kabul edilecek yayınlarda niteliğin arttırılmasına ve yenilikçi araştırmaların yapılmasına teşvik edilmesi önemlidir. Araştırmanın bir diğer sonucu dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanında en fazla atıf alan yazarın İngiltere'deki Nottingham Trent Üniversitesi'nde görev yapan Paul H. Delfabbro olduğudur. Bununla birlikte ilgili alanda en çok atıf alan ülkenin de İngiltere olduğu görülmektedir. Dahası İngiltereden üç üniversitenin ilgili alanda en çok atıf alan kurumların başında geldiği belirlenmiştir. Bu sonuçların bir nedeni olarak İngiltere'nin dünyada ilk oyun bozukluğu halk sağlığı merkezini açması olduğu düşünülmektedir (Peachey, 2019). Bununla birlikte araştırmalar (Popovic, 2022) 2019'da İngiltere'de 30 milyondan fazla dijital oyun oyunayan bireyin olduğunu göstermektedir. Ek olarak bu bireylerin en az %10'unun oyun bağımlısı olduğu belirtilmektedir (Popovic, 2022). Bu doğrultuda yapılan yayınların fazla olması İngiltere'de dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans üzerindeki etkisinin belirlenmesine yönelik artan bir ilgi olduğunu göstermektedir. Ayrıca dijital oyun bağımlılığıyla ilgili ilk çalışmanın (Fisher, 1994) İngiltere'de yapılması bu alanda öncü ülke olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Araştırmanın bir diğer sonucu dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanında yapılan çalışmaların genellikle bağımlılık ve davranış alanlarına odaklanan dergilerde yayınlandığını göstermektedir. Bu alanda en çok atıf alan yayının ise "An overview of problematic Internet use" başlıklı araştırmanın olduğu belirlenmştir. Bu araştırmada problemli internet kullanımına yönelik tanımların ve tanı ölçütlerinin incelendiği tespit edilmiştir (Spada, 2014). Bununla birlikte araştırmanın sonuçları dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularının incelendiği araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimenin internet oyun bozukluğu olduğunu göstermektedir. Bibliyometrik analiz sonucunda tespit edilen anahtar kelimeler araştırmamızın temasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Sonuç olarak mevcut araştırmanın bulguları yalnızca akademik topluluğa yönelik olmayıp, aynı zamanda dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konulu araştırmaların eğilimlerinin belirlenmesi, etkili politika araçlarının tasarlanması ve nihayetinde toplumsal refahı iyileştirme amacıyla eğitimcilere ve politikacılara da hitap etmektedir.

Sınırlılıklar

Bibliyometrik haritalamalar, araştırma sentezi (research synthesis) ve meta-analiz için yararlı bir tamamlayıcı sunarken, birbirinden bağımsız birden çok çalışmanın sonuçlarını birleştirme ve elde edilen araştırma bulgularının istatistiksel sonuçlarını içermemektedir. Bununla birlikte, mevcut araştırmanın analizleri WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda ortaya çıkarılmıştır. Bu durum diğer veritabanlarında dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konusunda yayınlanan kitapların, kitap bölümlerinin, bildirilerin, makalelerinin, tezlerin dâhil edilmemesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle mevcut çalışma dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanına ilişkin tüm alanyazını incelememiştir. Fakat mevcut araştırmadaki iki faktörün bu sınırlamayı hafiflettiği söylenebilir. İlk olarak bu çalışmada incelenen veri tabanı, dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans konularında bugüne kadar yapılmış herhangi bir araştırma incelemesinde derlenen en büyük veri tabanıdır. İkinci olarak, Vosviewer programındaki ortak alıntı analizinin araştırma kapsamında kullanılan veri tabanı dışındaki çalışmaları yakalama yeteneğidir. Mevcut çalışmanın bulguları tüm veri tabanları dikkate alındığında ne ölçüde genellendiğinin tahmin edilmesi zordur. Gelecekteki araştırmalar diğer veri tabanlarındaki çalışmaları dikkate alarak dijital oyun bağımlılığı, davranış problemleri ve akademik performans alanına ilişkin bibliyometrik haritalama yapabilir.

KAYNAKÇA

Achenbach, T. M. (1995). Empirically based assessment andtaxonomy: Applications to clinical research. *Psychologi-cal Assessment*, 7, 261–274.

Aksnes, D.W. (2005). *Citations and their use as indicators in science policy: Studies of validity and applicability issues with a particular focus on highly cited papers*. Yayımlanmamış doktora tezi. University of Twente, Twente.

Al, U. (2008). Bilimsel Yayınların Değerlendirilmesi: h-endeksi ve Türkiye'nin performansı. *Bilgi Dünyası*, 9(2), 263-285.

American Academy of Child and Adolescent Psychiatry. (2020). *Screen Time and Children*. https://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/Children-And-Watching-TV-054.aspx Erişim Tarihi: 03.04.2022.

American Psychiatric Association (APA) (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 5th ed. Arlington: American Psychiatric Association.

American Psychiatric Association (APA) (2022). *APA Dictionary of Psychology*. https://dictionary.apa.org/behavior-problem.

Anand, V. (2007). A study of time management: The correlation between video game usage and academic performance markers. *CyberPsychology & Behavior*, *10*(4), 552-559.

Aziz, N., Nordin, M. J., Abdulkadir, S. J., and Salih, M. M. M. (2021). Digital addiction: systematic review of computer game addiction impact on adolescent physical health. *Electronics, 10*(9), 996.

Barışık, H. (2021). *Lise öğrencilerinin çevrimiçi oyun bağımlılığı ile akran ilişkileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Barriga, A. Q., Doran, J. W., Newell, S. B., Morrison, E. M., Barbetti, V., and Dean Robbins, B. (2002). Relationships between problem behaviors and academic achievement in adolescents: The unique role of attention problems. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, *10*(4), 233-240.

Brunborg, G. S., Mentzoni, R. A., and Frøyland, L. R. (2014). Is video gaming, or video game addiction, associated with depression, academic achievement, heavy episodic drinking, or conduct problems?. *Journal of Behavioral Addictions*, *3*(1), 27-32.

Campbell, S. B. (1995). Behavior problems in preschool children: A review of recent research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry,* 36, 113-149.

Chak, K., and Leung, L. (2004). Shyness and locus of control as predictors of internet addiction and internet use. *CyberPsychology & Behavior*, *7*(5), 559-570.

Choo, H., Gentile, D., Sim, T., Li, D. D., Khoo, A., and Liau, A. (2010). Pathological video-gaming among Singaporean youth. *Annals Academy of Medicine Singapore,* 9, 822–829.

Demaso, D. R. (2011). Disruptive behavior disorders. https://www.childrenshospital.org/conditions/disruptive-behavior-disorders Erişim Tarihi: 03.04.2022

Engelberg, E., and Sjöberg, L. (2004). Internet use, social skills, and adjustment. *Cyberpsychology & behavior*, *7*(1), 41-47.

Estévez, A. N. A., Jáuregui, P., Sánchez-Marcos, I., López-González, H., and Griffiths, M. D. (2017). Attachment and emotion regulation in substance addictions and behavioral addictions. *Journal of Behavioral Addictions*, *6*(4), 534-544.

Fisher, S. (1994). Identifying video game addiction in children and adolescents. *Addictive Behaviors*, *19*(5), 545-553.

Foster, E. M., Dodge, K. A., and Jones, D. (2003). Issues in the economic evaluation of prevention programs. *Applied Developmental Science*, *7*(2), 76-86.

Gentile, D. A., Lynch, P. J., Linder, J. R., and Walsh, D. A. (2004). The effects of violent video game habits on adolescent hostility, aggressive behaviors, and school performance. *Journal of Adolescence*, *27*(1), 5-22.

Griffiths, M. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use*, *10*(4), 191-197.

Griffiths, M. D., and Hunt, N. (1998). Dependence on computer games by adolescents. *Psychological Reports*, *82*(2), 475-480.

Han, D. H., and Renshaw, P. F. (2012). Bupropion in the treatment of problematic online game play in patients with major depressive disorder. *Journal of Psychopharmacology*, *26*(5), 689-696.

Herrenkohl, T. I., Guo, J., Kosterman, R., Hawkins, J. D., Catalano, R. F., and Smith, B. H. (2001). Early adolescent predictors of youth violence as mediators of childhood risks. *The Journal of Early Adolescence*, *21*(4), 447-469.

Hinshaw, S. P. (1992). Externalizing behavior problems and academic underachievement in childhood and adolescence: causal relationships and underlying mechanisms. *Psychological Bulletin*, *111*(1), 127.

Holtz, P., and Appel, M. (2011). Internet use and video gaming predict problem behavior in early adolescence. *Journal of Adolescence*, *34*(1), 49-58.

Ip, B., Jacobs, G., and Watkins, A. (2008). Gaming frequency and academic performance. *Australasian Journal of Educational Technology*, *24*(4), 355–373.

Joffe, V. L., and Black, E. (2012). Social, emotional, and behavioral functioning of secondary school students with low academic and language performance: Perspectives from students, teachers, and parents. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 43*(4), 461-473.

King, D. L., Chamberlain, S. R., Carragher, N., Billieux, J., Stein, D., Mueller, K., and Delfabbro, P. H. (2020). Screening and assessment tools for gaming disorder: A comprehensive systematic review. *Clinical Psychology Review*, *77*, 101831.

Konkolÿ Thege, B., Woodin, E. M., Hodgins, D. C., and Williams, R. J. (2015). Natural course of behavioral addictions: A 5-year longitudinal study. *BMC Psychiatry*, *15*(1), 1-14.

Lee, M. S., Ko, Y. H., Song, H. S., Kwon, K. H., Lee, H. S., Nam, M., and Jung, I. K. (2006). Characteristics of Internet use in relation to game genre in Korean adolescents. *CyberPsychology & Behavior*, *10*(2), 278-285.

Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., and Peter, J. (2009). Development and validation of a game addiction scale for adolescents. *Media Psychology*, *12*(1), 77-95.

Lemola, S., Brand, S., Vogler, N., Perkinson-Gloor, N., Allemand, M., and Grob, A. (2011). Habitual computer game playing at night is related to depressive symptoms. *Personality and Individual Differences*, *51*(2), 117-122.

Mendelson, J., and Mello, N. (1986). *The Addictive Personality.* Chelsea House, New York.

Mustafaoğlu, R., ve Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi,* 19(3), 51-58.

Parekh, R. (2018). *Internet Gaming in DSM-5.* https://www.psychiatry.org/patients-families/internet-gaming Erişim Tarihi: 03.03.2022

Peachey, P. (2019). *UK opens first gaming addiction clinic*. https://www.thenationalnews.com/world/europe/uk-opens-first-gaming-addiction-clinic-1.920809 Erişim Tarihi: 14.04.2022

Pontes, H. M., and Griffiths, M. D. (2016). Portuguese validation of the internet gaming disorder scale–short-form. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, *19*(4), 288-293.

Popovic, J. (2022). *Video Gaming Addiction Statistics UK [2022].* https://cybercrew.uk/blog/video-gaming-addiction-statistics-uk/ Erişim Tarihi: 22.04.2022

Porter, G., Starcevic, V., Berle, D., and Fenech, P. (2010). Recognizing problem video game use. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, *44*(2), 120-128.

Ream, G. L., Elliott, L. C., and Dunlap, E. (2011). Playing video games while using or feeling the effects of substances: Associations with substance use problems. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *8*(10), 3979-3998.

Schneider, L. A., King, D. L., and Delfabbro, P. H. (2017). Family factors in adolescent problematic Internet gaming: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions*, *6*(3), 321-333.

Skoric, M. M., Teo, L. L. C., and Neo, R. L. (2009). Children and video games: addiction, engagement, and scholastic achievement. *Cyberpsychology & Behavior*, *12*(5), 567-572.

Spada, M. M. (2014). An overview of problematic Internet use. *Addictive Behaviors*, *39*(1), 3-6.

Stevens, M. W., Dorstyn, D., Delfabbro, P. H., and King, D. L. (2021). Global prevalence of gaming disorder: A systematic review and meta-analysis. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry, 55*(6), 553-568.

Sun, D. L., Ma, N., Bao, M., Chen, X. C., and Zhang, D. R. (2008). Computer games: a double-edged sword?. *CyberPsychology & Behavior*, *11*(5), 545-548.

Van Eck, N.J., and Waltman, L. (2014) Visualizing Bibliometric Networks. In: Ding Y., Rousseau R., Wolfram D. (eds) *Measuring Scholarly Impact*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-10377-8_13

Van Rooij, A. J., Ferguson, C. J., Colder Carras, M., Kardefelt-Winther, D., Shi, J., Aarseth, E., and Przybylski, A. K. (2018). A weak scientific basis for gaming disorder: Let us err on the side of caution. *Journal of Behavioral Addictions*, *7*(1), 1-9.

Van Rooij, A. J., Ferguson, C. J., Colder Carras, M., Kardefelt-Winther, D., Shi, J., Aarseth, E., and Przybylski, A. K. (2018). A weak scientific basis for gaming disorder: Let us err on the side of caution. *Journal of Behavioral Addictions*, 7(1), 1-9.

Van Rooij, A. J., Kuss, D. J., Griffiths, M. D., Shorter, G. W., Schoenmakers, T. M., and Van de Mheen, D. (2014). The (co-) occurrence of problematic video gaming, substance use, and psychosocial problems in adolescents. *Journal of Behavioral Addictions*, *3*(3), 157-165.

Wang, X., Fang, Z. and Sun, X. (2016). Usage patterns of scholarly articles on Web of Science: a study on Web of Science usage count. *Scientometrics*, 109, 917-926.

Yao, Y. W., Liu, L., Ma, S. S., Shi, X. H., Zhou, N., Zhang, J. T., and Potenza, M. N. (2017). Functional and structural neural alterations in Internet gaming disorder: A systematic review and meta-analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, *83*, 313-324.

Young, K. (2009). Understanding online gaming addiction and treatment issues for adolescents. *The American Journal of Family Therapy*, *37*(5), 355-372.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 934-949.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1036
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

İzmir Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Muzaffer ÇAKMAK, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, İstanbul, e-posta: mzffrckmk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7584-4644

Öz

Yemek insan hayatı için önemli bir yere sahiptir. İnsanoğlu bu ihtiyacını gidermek için bazen alışkanlıklarının dışına çıkma gereksinimi duymaktadır. Toplumlar veya topluluklar arasındaki farklı değerler (din, coğrafya, etkileşim vb.) mutfak kültürünün şekillenmesine katkıda bulunmaktadır. İzmir konumu itibariyle tarihi boyunca birçok toplulukla etkileşime girmiştir. Günümüzde bu toplulukların, İzmir mutfak kültüründe etkisi olduğu görülmektedir. İzmir, Türkiye'de en fazla turist ağırlayan illerden birisidir. Şehirde birçok antik kente ait kalıntılar ve Hristiyanlar için önemli ibadet yerleri bulunmaktadır. Mevcut potansiyelin yanı sıra gastronomi veya mutfak turizmine olan ilgiyi canlandırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. İzmir ilinin; yürüyüş, gastronomi ve tarihi rotaları, turuncu çember uygulaması (işletme sertifikasyon sistemi), mutfak kültürü, doğal güzellikleri, etkinlikleri, festivalleri, coğrafi işaretli ürünleri ve üye olduğu veya başvurusunu yaptığı/katıldığı organizasyonlar gastronomi turizmi açısından önem taşımaktadır. İl'in mevcut potansiyeli göz önüne alındığında mutfak kültürüne yönelik bir literatür incelemesi yapılmıştır. Tarihsel ve kültürel birikimin bir sonucu olarak; zeytinyağı, zeytinyağlı ot yemekleri, deniz ürünleri, meyve ve sebze ürünlerinin yetiştiriciliği ve uluslararası boyutta satışı yapılmaktadır. Bu ürünlerin yöre mutfağında önemli olduğu görülmektedir. Özellikle zeytinyağlı yemekler, hamur işleri ve deniz ürünleri ilin mutfağında son derece öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İzmir Mutfak Kültürü, Mutfak Kültürü, Rotalar, Yerel Ürünler.
Makale Gönderme Tarihi: 06.05.2022
Makale Kabul Tarihi: 03.07.2022

Önerilen Atıf:
Çakmak, M. (2022). İzmir Mutfak Kültürü Üzerine Bir Değerlendirme, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 934-949.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 934-949. DOI:10.26677/TR1010.2022.1036
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

An Evaluation on İzmir Culinary Culture

Research Assistant Muzaffer ÇAKMAK, İstanbul Gelişim University, Faculty of Applied Sciences, İstanbul, e-posta: mzffrckmk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7584-4644

Abstract

Food has an important place in human life. In order to meet this need, human beings sometimes feel the need to go beyond their habits. Different values (religion, geography, interaction, etc.) between societies or communities contribute to the shaping of culinary culture. Due to its location, İzmir has interacted with many communities throughout its history. Today, it is seen that these communities have an impact on İzmir culinary culture. İzmir is one of the cities that hosts the highest number of tourists in Turkey. There are ruins of many ancient cities and important places of worship for Christians in the city. In addition to the current potential, studies are carried out to revive the interest in gastronomy or culinary tourism. The province of Izmir; trekking, gastronomy and historical routes, Orange Circle Application (Business Certification System), culinary culture, natural beauty, events, festivals, geographically marked products and organizations to which one is a member or has applied/participated are important in terms of gastronomy tourism. Considering the current potential of the province, a literature review on culinary culture was conducted. As a result of historical and cultural accumulation; olive oil, herb dishes with olive oil, seafood, fruit and vegetable products are grown and sold on an international scale. It is seen that these products are important in the local cuisine. Especially olive oil dishes, pastries and seafood are of extremity importance in the cuisine of the province.

Keywords: İzmir, İzmir Culinary Culture, Culinary Culture, Routes, Local Products.
Received: 06.05.2022
Accepted: 03.07.2022

Suggested Citation:
Çakmak, M. (2022). An Evaluation on Izmir Culinary Culture, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 934-949.

GİRİŞ

Yemek insanın yaşaması için önemlidir ve 18. yüzyılın sonlarında özellikle Avrupa'da restoran işletmelerin açılmasıyla beraber bir yaşam gerekliliği olmaktan daha fazlası olmuştur (Stanley ve Stanley, 2015). Mutfak kültürü, yalnızca mutfakta pişirilen veya hazırlanan ürünlerden ibaret değildir. Ürünlerin pişirme yöntemini, kullanılan ekipmanlarını, yemek yeme şekillerini/ritüellerini, özel günlerde hazırlanan yemeklerini (Ağlamaz Susup, 2018) ve bölgenin/halkının geçmişle olan ilişkilerini ve birikimlerini içermektedir. Mutfak kültürü, turist deneyimine değer katabilir ve yüksek düzeyde memnuniyet sağlayan yeni ürün ve deneyimler arayan gezginler için önemlidir. Turistlerin bu amaçla yaptıkları seyahatlerinde neredeyse beş duyu organı da etkilenmektedir (Kivela ve Crotts, 2006).

Tarih boyun birçok medeniyete ev sahipliği yapmış şehirle ilgili gezginler, tarihçiler şehrin güzelliğini tanımlamak için tasvirler yapmışlardır. "Antik tarihçi Herodot, İzmir için *"onlar kentlerini bizim yeryüzünden bildiğimiz en güzel gökyüzü ve en güzel iklimlerinde kurdular"* diye yazmıştır. Aristoteles ise öğrencisi Büyük İskender'e *"görmezsen eksik kalırsın"* derken, Victor Hugo da şehri *"Smyrna bir prensestir..."* olarak tanımlamıştır. Günümüzde ise "Güzel İzmir" olarak anılmaktadır. Geçmişte antik kral yolunun son noktası olan İzmir, günümüzde turizm açısından önemli şehirlerimiz arasındadır (www.goizmirturkiye.com).

İzmir köklü geçmişi, tarihi, yemek çeşitliliği, coğrafi koşulları ve mutfak kültürü ile gastronomi destinasyonu olma potansiyeli bulunmaktadır. Son yıllarda İzmir'in gastronomi potansiyelini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. İzmir'e yönelik yapılan çalışmaları incelediğimizde; gastronomi turizm potansiyeline (Erdoğan ve Özdemir, 2018; Ağlamaz Susup, 2018; Altıntaş ve Hazarhun, 2020), destinasyon seçiminde yöresel yemekler (Zağralı ve Akbaba, 2015), Levanten yemek kültürü (Yıldız, 2021), İzmir Sefarad mutfağı (İpkoparan ve Özkanlı, 2020) ve sokak lezzetlerine (Bayraktar ve Zencir, 2019) yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada İzmir mutfak kültürüne yönelik literatür araştırması yapılmıştır. İzmir tarihi ve turizm verilerine ilişkin değerlendirmelere, tarım ve hayvansal verilerine, gastronomi ve mutfak kültürüne, yürüyüş rotalarına ve yöreye özgü ürünlere ait bilgilere yer verilmiştir.

İZMİR TARİHİ

Antik çağda Smyrna olarak adlandırılan İzmir, M.Ö. 3000 yıllarında Lelegler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Çağlar boyunca önemli bir ticaret limanı ve yerleşim yeri olmuştur. Aiol, Hitit, İon, Lidya, Pers, Seleukos, Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans ve Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır (Şenol, 2011: 106). Kent; Amazonlar, İyonyalılar, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender, Romalılar, Araplar, Emeviler, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılara ev sahipliği yapmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi). İzmir'in konumu, yörede bulunan krallıklar ve imparatorluklar nedeniyle deniz ticaretinin yapıldığı önemli bir liman şehri haline gelmiştir. Tarih boyunca önemli bir liman şehri olan İzmir, farklı kültürlerin yaşam sürmesi nedeniyle birçok cami, kilise, sinagog gibi ibadet mekanlarına ve birçok antik kente (Efes, Meryem Ana, Artemis Tapınağı, İsa Bey Camii, Asclepion Sağlık Merkezi, Bergama Zeus Sunağı, Cycus, Eryhtrai, Klozamenia, Claros, Teos) ev sahipliği yapmaktadır (Özdoğan, 2016). Efes ve Meryem ana Hristiyan'lar için hac merkezidir. Ayrıca ülkemizin en büyük 2. liman şehridir (Şenol, 2011: 106).

İzmir, Hitit döneninde Smyrna olarak adlandırılmaktadır. Smyrna başkent Boğazköy'e (Hattuşaş) uzak bir liman şehirdir. Hititçe metinlerde 180'e yakın un mamullerinin adı geçmektedir. Özellikle börek, ekmek, çörek gibi unlu mamulleri çoktur. Yemek pişirme işleri ocaklarda ve fırınlarda yapılmıştır. Hititler kendilerinden önceki dönemlerde yaşayan

insanlardan daha az et ürünleri yemektedir. Fakat sığır, koyun, keçi ve domuz yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Bu hayvanlardan elde ettikleri sütlerden peynir, çökelek ve tereyağı yapılmaktadır. Buğday, arpa, fasulye, bezelye, mercimek, nohut, soğan, burçak, salatalık, pırasa, lahana, sarımsak, kimyon, susam, üzüm, elma, kayısı, alıç, antepfıstığı, hurma, kiraz, nar ve zeytin yetiştirilmiş ürünlerdendir. Ayrıca bal, yağ ve üzümün (şarapçılık) mutfakta özel yeri vardır (Arıhan, 2012'den akt. Akın vd., 2015).

Pergamon veya Bergama krallığı günümüzde İzmir iline bağlı Bergama ilçesinin merkezinin yerine kurulmuştur. Teegen dönemin beslenme alışkanlıklarının karbonhidrat bakımından zengin olduğunu belirtmektedir. Krallıktaki birçok insanın beslenme alışkanlığının bitkilerden oluştuğunu, belirli bir düzeydeki insanların et yiyebildiklerini çünkü et tüketimi sosyal duruma bağlı olarak değiştiğini belirtmektedir. Parası olan insanların et ve balık ürünlerini tüketmektedir. Yapılan araştırmalarda sığır etinin domuz etinden ucuz olduğunu ve en pahalı etin tavşan eti olduğu belirtilmektedir (Erbalaban Yılmaz, 2021).

Türkler İzmir'e 11. yüzyılın sonlarında gelmiştir. Çaka Bey, Aydınoğulları ve Osmanlılar tarafından yönetilmiş bir tarihi vardır. İzmir ilinin köklü bir geçmişi olmasına rağmen cumhurbaşkanlığı devlet arşivlerinde (Osmanlı arşivi) 1867'de belediye dairesi kurulmasına izin verdiği görülmektedir. 1867'ye kadar ki Osmanlı döneminde Aydın sancağında kaza merkezi konumundadır. 1843'de Said Mehmed Paşa'nın valiliğinden itibaren yazışmalar sonrasında eyalet olarak anılmaya başlandı (İzmir Valiliği). İzmir'de yaz mevsiminin genellikle sıcak ve kurak, kışları ise ılık geçtiği Akdeniz iklimi görülmektedir. Sıcaklık ortalaması yazın 27,5^{0}C, kışın ise 12^{0}C ile 14^{0}C arasında geçmektedir (www.izmir.bel.tr). İzmir'de yaşayan yerleşik ya da göçebe Türkler, Levantenler, İzmirli Rumlar, Makedonlar, Boşnaklar, Sefaratlar, Arnavutlar, Afrika kökenli Araplar kültürün çeşitliliğini oluşturmaktadır. 1900'lü yılların başlarında Rumlar ve Ermenilerin yoğunlukla hakim olduğu meyhanecilik işinde rakı ve şarap ile birlikte külbastı ızgara, etli yaz türlüsü, tuzlu balık yemekleri, balık ürünleri ve diğer et yemeklerinin yanında fasulye piyazı, lahana turşusu, kırık leblebi gibi mezeler verilmekteydi (Özdoğan, 2016:172). Sefarad mutfağı, Arap ve Romalıların etkisiyle beraber şekillenmiştir. Zeytin, pirinç, şekerkamışı, badem, narenciye, patlıcan, ıspanak ve enginar gibi ürünler bu iki toplulukla olan etkileşim sonucunda sefarad mutfağına girmiştir (Kaya, 2019). Sefarad mutfağında patlıcan, pırasa, kabak ve ıspanak en çok kullanılan ürünler arasındadır. Ayrıca Sefarad mutfağında hamur işlerinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Boyoz ve sünye bu hamur işlerinden iki tanesi olduğu bilinmektedir.

Turist Verileri

2019 yılında (salgın öncesi dönem) İzmir'e toplam 1.224.634 yabancı turist gelmiştir (TÜRSAB, 2020). Yerli turist olarak ise 750.553 kişi ziyaret etmiştir. Gelen turistlerin ülkeleri incelendiğinde; Almanya, İngiltere, Hollanda, İran, Fransa, Belçika, Polonya, Yunanistan, Rusya ve Ukrayna'dan geldikleri görülmektedir. Tablo 1'de gelen turist sayıları gösterilmektedir.

2019 yılında İzmir'e bağlı 10 müzeyi 489.162 kişi ziyaret etmiştir. Bu müzeleri; Arkeoloji, Atatürk, Tarih ve Sanat, Bergama, Efes, Çeşme, Ödemiş, Tire, Çakırağa konağı ve Etnografya müzeleri oluşturmaktadır. 131.073 kişi ücretli, 267.004 kişi ücretsiz, 91.085 kişi ise müze kart ile ziyaretlerini gerçekleştirmiştir. Müze ziyaretlerinin yoğun olduğu ayların Nisan ve Kasım aralığında (aylık 40bin üzeri) olduğu görülmektedir. Agora, Efes, St. Jean, Yamaç evleri, Akropol, Asklepion, Bazilika, Teos Ören yeri, Metropolis ve Klaros gibi ören yerleri ise 2.503.449 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretlerin 1.472.364'ü ücretli, 603.246'sı ücretsiz, 427.839'u ise müze kart ziyaretlerinden oluşmaktadır. Ören yeri ziyaretlerin yoğun olduğu ayların Mart ve Aralık aralığında (aylık 100bin üzeri) olduğu görülmektedir (İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2019).

Tablo 1. 2019 Yılında İzmir'e Gelen Yabancı Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (İlk 10)

Sıra No	Ülke Adı	Ziyaretçi sayıları
1	Almanya	414.639
2	İngiltere	120.852
3	Hollanda	81.157
4	İran	63.518
5	Fransa	54.411
6	Belçika	46.942
7	Polonya	41.728
8	Yunanistan	32.489
9	Rusya	26.221
10	Ukrayna	24.715

Ege, Akdeniz ve Anadolu mutfaklarının özgün bir bileşimimin görüldüğü ilde yemek çeşitleri açısından oldukça zengindir. Gastronomi turizmi amacıyla İzmir'e gelen turistler yöresel ürünleri, yiyecek ve içecekleri, bölgeye ait yemekleri ve şarap türlerini tatma imkânı bulunmaktadır. Mutfak kültürü genellikle sağlıklı, mideyi fazla yormayan, hafif yemeklerden oluşmaktadır. Yöreye özgü meyve şaraplarının yanı sıra üzüm bağlarını gezme, üretime katılma, tadım yapma ve konaklama imkânı sunulmaktadır. Ayrıca turistlerin ilgisini çekecek olan yerel yiyeceklerin sergilendiği yöresel pazarlar, festivaller, fuarlar, gastronomi turları ve tadım etkinleri düzenlenmektedir. Örneğin; Alaçatı ot festivali, Mandalina festivali, Urla uluslararası enginar festivali, Kavacık üzüm festivali, Zeytin festivali, Urla bağ bozumu festivali düzenlenen festivallerden birkaç tanesidir (www.izmir.ktb.gov.tr).

İzmir'in Tarım ve Hayvansal Verileri

Topraklarının %28'4'ü tarım alanlarından oluşmaktadır. Bu alanların %41,8'i tarla, %28,1'i zeytin, %11'i sebze, %9,7'si meyve ve %3,6'sı bağlardan oluşmaktadır. Tarım alanlarının çoğunluğu Bergama, Ödemiş, Bayındır, Tire, Torbalı, Menderes ve Menemen ilçelerinde yer almaktadır (www.izto.org.tr). Tablo 2'de İzmir'de açık alan ve örtü altında yetiştiriciliği yapılan sebze ürünleri gösterilmektedir. Tabloda 1.000 (ton) ve üzeri üretimi yapılan ürünlere yer verilmiştir. 2018 yılı verilerine göre en fazla domates yetiştiriciliği yapıldığı, ürünleri çoğunluğun (ürün çeşitliliği bakımından) yeşil sebzelerden oluştuğu da görülmektedir. Özellikle bu ürünlerin yöre mutfaklarında kullanımı ile uyuşmaktadır. Tablodaki diğer ürünler sırasıyla karpuz, hıyar, biber, ıspanak, fasulye, karnabahar, pırasa, kavun, brokoli, lahana, biber, patlıcan, marul, barbunya gibi ürünlerden oluşmaktadır.

Tablo 2. 2018 Yılında İzmir İlindeki Sebze Üretim Değerleri (Açık Alan ve Örtü Altı)

Ürünler	Üretim (ton)	Ürünler	Üretim (ton)
Domates (salçalık)	728.605	Enginar	12.952
Domates (sofralık)[1]	206.836	Barbunya	11.341
Karpuz	149.932	Kereviz (kök)	10.261
Hıyar (sofralık)[1]	121.536	Marul (kıvırcık)[1]	9.057
Biber (salçalık)	58.767	Bezelye	8.927
Ispanak	58.851	Kabak (sakız)	7.608
Fasulye (taze)	48.586	Çilek[1]	7.227
Karnabahar	48.544	Soğan (taze)	6.251
Pırasa	46.097	Lahana (kırmızı)	5.094
Kavun	34.108	Marul (aysberg)[1]	4.570
Hıyar (turşuluk)	34.098	Börülce	4.330
Brokoli	27.603	Bamya	4.175
Lahana (beyaz)	23.196	Bakla	3.114
Biber (sivri)	24.522	Maydanoz	2.555
Patlıcan	21.765	Roka	1.969
Biber (dolmalık)	16.434	Turp (kırmızı)	1.410
Marul (göbekli)[1]	13.413	Havuç	1.311

1 Ürünlerin hem açık alan hem de örtü altı toplamı verilmiştir.

Kaynak: İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2018)

Tablo 3'te İzmir'deki meyve üretimi değerleri gösterilmektedir. Tabloda özellikle iki ürün ön plana çıkmaktadır. Bunlar; zeytin ve üzümdür. Meyve üretiminde, bu iki ürün neredeyse gelen üretimin %56'sını oluşturmaktadır. İlde 800 tonun altında yetiştirilen meyve ürünlerine tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 3. 2018 Yılında İzmir İlindeki Meyve Üretim Değerleri

Ürünler	Üretim (ton)	Ürünler	Üretim (ton)
Zeytin (yağlık)	300.576	Erik	11.475
Mandarin (satsuma)	151.745	Ceviz	5.802
Üzüm (Kurutmalık)	85.838	Armut	5.401
Şeftali	70.302	Trabzon hurması	4.163
Kiraz	57.946	Şeftali (nektarin)	3.402
İncir	45.602	Ayva	2.761
Zeytin (sofralık)	41.373	Kayısı	2.342
Üzüm (çekirdeksiz)	38.177	Badem	2.226
Üzüm (çekirdekli)	25.924	Elma (golden)	1.667
Üzüm (şaraplık)	21.600	Antepfıstığı	1.072
Nar	14.883	Elma (starking)	899
Kestane	11.645	Elma (diğer)	846

Kaynak: İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2018)

GASTRONOMİ ve MUTFAK KÜLTÜRÜ

Temelinde yiyecek içecek kültürü olmakla birlikte gastronomi turizmi, çiftliklere ve şarap üretilen yerlere düzenlenen seyahatleri ve yiyecek içecek ürünlerinin test edilmesini kapsayan seyahatlerden oluşmaktadır. Aynı zamanda turistlere bölgenin kedine has kültürü ve geçmişiyle ilintili benzersiz bir deneyim yaşamasına olanak sağlamaktadır (Akbaba ve Kendirci, 2016: 113). Gastronomi turizminin gelişmesi etki eden birçok unsur bulunmaktadır. Fakat tüketicileri yiyeceklerinin nereden geldiğini keşfetme ve yeni ürünleri keşfetme arzusu (Stanley ve Stanley, 2015) temel iki unsur olarak söylenebilir.

Gastronomi turizm ürünleri destinasyonun ana ürünü ne olursa olsun destinasyondaki veya işletmelerdeki ek turizm hareketlerini oluşturarak turistleri bölgeye çekmektedir. Böylece destinasyonun rekabet içinde olduğu benzer destinasyonların önüne geçmesine yardımcı olmaktadır (Çevik ve Saçılık, 2011). Yöreye özgü yeme içme ürünleri, coğrafi koşullardan etkilenmeleri ve yerel yeme-içme kültürünü yansıtmaları ile mutfak turizminin temel çekiciliklerini oluşturmaktadır. Yöresel ürünlerin tescil almaları, tarihi ve kültürel alanların bulunduğu yerlerde bölgenin turist açısından daha çekici olmasına ve rekabet üstünlüğü sağlamasına yardımcı olmaktadır (Çağlı, 2012). İzmir ilinin 25 tane coğrafi işaretli gastronomik ürününün bulunması, binlerce yıllık tarihi ve önemli bir liman şehri olmasının yanı sıra turizm tesislerinin varlığı turistler açısından çekim unsuru olarak sayılabilir.

İklim ve toprak koşulları nedeniyle verimli bir coğrafyada bulunan İzmir, dünyanın çok az yerinde görülebilen bir ürün çeşitliliğine sahiptir. Doğanın sunduğu olanakları, binlerce yıllık geleneği ve bugünün uzmanlığı ile birleştiren aşçılar, İzmir mutfağını turizmin hizmetine sunmaktadır. İzmir 2015 yılında Dünya Gurme Kentler Ağı'na üye olmuştur. İzmir mutfağının karakteristik özelliklerinden ot yemeklerinde Girit göçmenlerinin etkisi görülmektedir. Bunlar arasında sarmaşık, ısırgan, cibes, istifno, ebegümeci turp otu, gelincik, labada, şevketi bostan, arapsaçı radika, kuş otu, deniz börülcesi, arapsaçı, hardal otu, kuzu kulağı, filiz olarak sıralanabilir. Mevsime göre ot çeşitleri değişmektedir. İlkbahar mevsiminde çeşitliğin en fazla olduğu söylenebilir. Otlar genellikle haşlanır, zeytinyağı ve limon ile servis edilmektedir. Fakat bazı otlar zeytinyağlı ya da kuzu etiyle beraber hazırlandığı da bilinmektedir. Ot çeşitleri yemekleri kadar, köftelerde İzmir mutfağının önemli yemekleri arasındadır. İzmir köftesi, Tire

köftesi, Ödemiş köftesi ve Bergama (kasap) köftesi bu lezzetlerden bazılarını oluşturmaktadır. Temel farklılıkları hazırlanışı, içeriği, sunum tekniği ve pişirme yöntemi olarak sıralanabilir. Ayrıca boyoz, gevrek ve lokma gibi ürünler şehirle özdeşleşmiştir. Boyoz, Musevilerden kalma bir börektir. Lokma ise hamurun, küçük toplar halinde kızgın yağa atılıp, çıkarıldıktan sonra soğuk şuruba bandırılarak hazırlanmaktadır. Türkiye'nin ilk organik sertifikalı ürün pazarı, İzmir Büyükşehir Belediyesinin öncülüğünde Karşıyaka Bostanlı'da açılmıştır. İlerleyen süreçte belediyenin kontrolü ve desteği altında farklı yerlerde kurulmaya başlanmıştır (www.izmir.bel.tr).

Tablo 4. İzmir'in Yemekleri

Yemek grupları	Yemekler
Zeytinyağlılar ve sebze yemekleri	Arapsaçı, Kabak Çiçeği Dolması, Bamya, Enginar Dolması, Şevket-i Bostan, Sarmaşık Kavurması, Ebegümeci, Bakla, Mücver, Çığırtma, Fava, Çığırtma,
Et yemekleri	İzmir Köfte, Tire Köftesi, Ödemiş Köftesi, Papaz Yahni, Keşkek, Kuzu Etli Arapsaçı, Kuzu Etli Şevket-i Bostan, Ekmek Dolması, Urla Güveci, Tandır,
Deniz ürünleri	Sütlü Balık, Balık Köftesi, Midye Dolma, Papalina Tavası, Tuzda Lagos, Yoğurtlu Gopez,
Salatalar	Radika, Turp Otu, Deniz Börülcesi, Tarla Çivisi, Su Teresi, Labada, Isırgan Otu, Cibes Salatası, Okma,
Tatlılar ve hamur işleri	Gerdan Tatlısı, Zerde, Zelbiye Tatlısı, Lokma, Lor Tatlısı, Boyoz, Şambali, Otlu Dolama Börek, Urla Katmeri (Tuzlu), Samsades, Sakızlı Tatlılar
Sokak Lezzetleri	Kumru, Gevrek, Ödemiş Tostu, Kokoreç

Kaynak: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden geliştirilmiştir.

İzmir ilinin 2022 Mart ayı itibariyle 32 coğrafi işaretli ürünü bulunmaktadır. Bu ürünlerin 16'sı menşe adı, 16'sı mahreç işaretli ürünlerden oluşmaktadır. Tablo 5'te gösterilmektedir. Bir ürünün, tüm veya esas nitelikleri belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere ***"menşe adı"*** denir. Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibarıyla belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşmiş olan; üretim, işleme ya da diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere ***"mahreç işareti"*** denir. Ayrıca başvurusu yapılmış 19 ürününü bulunmaktadır. Bunlar; Arslanlar biberi, Bademli Koruk şerbeti, Bergama tulum peyniri, Bergama zelbiye tatlısı, Beydağ keşkeği, Beydağ simit dürüm, Foça karası üzüm, Kınık kuru domatesi, Seferihisar topan karakılçık buğdayı, Selçuk Osmancık üzümü, Torbalı kuru domatesi, Çeşme anasonu, Çeşme limonu, Çeşme sakız koyunu, Çeşme sakız koyunu sütü, Ödemiş kumaşı, Ödemiş nohut ekmeği, Ödemiş tostu/sandviçi ve İzmir Çeşme damla sakızıdır (Türk Patent, 2022).

Tablo 5. İzmir'in Coğrafi İşaretli Ürünleri

Menşe adı	Mahreç işareti
Bergama Kozak Çam Fıstığı	Bergama El Halısı
Bornova Kınalı Bamyası	Bergama Graniti
Bornova Misket Üzümü	Bergama Parşömeni/Bergama Kâğıdı
Ege Pamuğu	Bozdağ Kestane Şekeri
Ege Sultani Üzümü	Görece Nazar Boncuğu
Ege İnciri	Kuzey Ege Zeytinyağları
Gümüldür Mandalinası/Gümüldür Mandarini	Tire Beledi Dokuması
Güney Ege Zeytinyağları	Tire Şiş Köftesi
Kavacık Üzümü	Çavuşdağı Kuru Fasulyesi
Kemalpaşa Kirazı	Ödemiş Köftesi
Seferihisar Mandalinası	İzmir Boyozu
Urla Sakız Enginarı	İzmir Gevreği
Çeşme Kavunu	İzmir Kumrusu
Ödemiş Patatesi	İzmir Lokması
Ödemiş Çekişte Zeytinyağı	İzmir Tulum Peyniri
Ödemiş İpeği	İzmir Şambalisi

Kaynak: Türk Patent, 2022

İzmir'de sabah kahvaltısında genellikle boyoz ve yumurta ile yapılmaktadır. Sofralarda ise turunç, portakal, mandalina, incir, karabaşotu, enginar gibi yöresel reçeteler, tulum peyniri, salatalık, domates, biber söğüş, sarımsaklı biberli kahvaltılık, lorlu yeşillikler, patlıcan, patates kızartması ve baharat karışımlı siyah/yeşil salamura zeytin yer almaktadır. Ayrıca sokak lezzetlerinde kumru sandviç ve İzmir gevreği de tüketilmektedir. Öğle yemeği genellikle hafif yemekler veya atıştırmalıklarla yapılmaktadır (Özdoğan, 2016).

Yürüyüş Güzergâhları

Başlangıçta doğasever insanların, doğal güzellikleri yaşamak ve doğada bulunmak amacıyla gerçekleştirdikleri kişisel veya arkadaş çevreleriyle gerçekleştirdikleri trekking, günümüzde alternatif bir turizm çeşidi olarak ekonomik bir boyut kazanmıştır. Günübirlik, hafta sonu veya birkaç gün boyunca sürecek rotalar oluşturulmuştur. İzmir'in bütün ilçelerinde doğa ve kültür turizmine yönelik rotalar belirlenmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı). Bilinirliği en fazla olan rotalar ise yarımada bağ rotası, yamanlar yolu, bir günde 8.500 yıl rotası, yarımada zeytin rotası ve izmiras'dır.

Yarımada bağ rotası; M.Ö. 2000'lerde Hititler ve Giritlilerin şarap üretip ihraç ettiği antik çeşme limanında, bağlararası mevkiinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'nun bilinen ilk şaraphanesine sahip yarımada, yürüyüş ve bisiklet yolları ile kesişen 151 km bağ yolu, meraklılarını Selçuk, Menderes, Seferihisar, Urla, Çeşme ve Karaburun'daki üzüm bağlarını gezdirerek, üreticiyle buluşulmaktadır (www.izmir.ktb.gov.tr). Bölgede suyundan faydalanılan en önemli ürün üzümdür. Üzüm çeşitliliği bakımından zengin olmasından dolayı şarap üretiminin yanı sıra rakı yapımında da kullanılmaktadır. Üretilen şarap çeşitleri arasında carignane, çal karası, semillon ve merlot bulunmaktadır. Ayrıca yöre halkı tarafından kendi tüketimleri için şarap imal etmektedir (Özdoğan, 2016). Yarımada bağ rotaları;

- ✓ Çeşme-Bağlararası-Ovacık-Manastır,
- ✓ Karaburun-Eğlenhoca-Kösedere-Aşağı Ovacık-İnecik,
- ✓ Urla-Kuşçular-Yağcılar,
- ✓ Payamlı-Kavacık-Efemçukuru-Çamtepe-Gödence,
- ✓ Beyler-Orhanlı-Yeniköy-Çatalca-İstasyon ve
- ✓ Selçuk-Çamlık-Gökçe alandan oluşmaktadır.

Yamanlar yolu; Yamanlar yolu rotası üç etaptan oluşmaktadır. Rota toplam 16 km uzunluğunda ve ortalama 5,5 saat (yürüyüş) sürmektedir. ***1. Etap:*** 8 km uzunluğunda, rota boyunca bitki örtüsünün (kamış, hasır sazı, ak söğüt, incir ağaçları ve dere vejetasyonuna) yanı sıra bazı fauna türlerinin (karga, gümüş martı, karabaş martı, kaya güvercini, kumru, kızıl kırlangıç gibi) de gözlenmesine imkan vermektedir. ***2. Etap;*** 3 km, ***3. Etap;*** 5 km'den oluşmakta ve güzergah çalışmaları devam etmektedir. Bu etapların vejetasyonlarında genel olarak maki ve kızılcam ormanları yer almaktadır. Toplam rotalar boyunca 65 farklı hayvan çeşidine ait izlere veya onlara rastlanabilir.

Bir günde 8.500 yıl rotası: Smyrna Bayraklı Höyüğü ile başlayan ve Bornova Deresi'ni takip ederek yeşil alt yapı ile desteklenmiş kesintisiz bir yürüyüş yolu olan İzmiras Doğu Rotası aynı zamanda Bir Günde 8.500 Yıl Rotası ile de birleşmektedir. Bir günde 8.500 yıllık bir tarihi mirasın izinden yürüme fırsatı sunan bu rota, İzmir'in ilk yerleşim yeri olan Yeşilova Höyüğü'nden başlayıp Smyrna Bayraklı Höyüğü'nden geçerek kent merkezi, Smyrna Agorası, Tarihi Kemeraltı'na ulaşıyor ve nihayetinde Konak Pier'de denizle buluşmaktadır. Toplam 11 km uzunluğundaki bu rota 4 etaptan ve toplam 2 saat 45 dakikalık bir yürüyüş rotasından oluşmaktadır. Rota güzergahlarına odaklanılan alanlar ise Smyrna Bayraklı Höyüğü, Aşık Veysel

Rekreasyon Alanı, Dramalılar Köşkü (Bornova Bld. Kent Arşivi ve Müzesi), Edwards Köşkü / Murat Köşkü (İBB/Ege Üniv. Gençlik Merkezi), V.Whitall Köşkü (Arkas Deniz Tarihi Merkezi), Belhomme Köşkü (Bornova Bld. Atatürk Kütüphanesi), Ballian Köşkü (Ege Üniv. Kağıt ve Kitap Sanatları Müzesi), Sirkehane (Ege Üniv. Etnografya Müzesi), Bornova Metro İstasyonu, Yassıtepe Höyüğü ve Yeşilova Höyüğünden oluşmaktadır.

Yarımada zeytin rotası; ekonomik ve kültürel değerleriyle zeytin, antik dönemden itibaren yörenin en önemli ürünlerinden biri olmuştur. Urla'daki Klazomenia Antik Kentinde, dünyanın ilk modern zeytinyağı işliği (fabrikası) yer almaktadır. Yarımada bölgesinde yaşları 300 ile 2000 arasında değişen 68 zeytin ağacı bulunduğu tahmin edilmektedir. Buda bölge açısından zeytinin tarihini anlamak acısından önemlidir. Zeytince Derneğini tarafından yapılan çalışmalar sonucunda, Güzelbahçe, Çeşme, Seferihisar, Menderes ve Selçuk ilçelerinden geçen rota; antik zeytin ağaçları, zeytinyağı işlikleri, su kaynakları, zeytinyağı fabrikaları ve doğal alanları deneyimleme fırsatı sunmaktadır. İzmir ilinde toplam 19 zeytin rotası belirlenmiştir.

Köfteler

15. yüzyılda Ahmed Cavid tarafından yazılmış olan Tercüme-i Kenzü'l-İştiha adlı eserde "küfte" şeklinde yer almaktadır. Tanımı; *"dövülmüş, ezilmiş demektir. Köfter dedikleri kebaba da denir. Ondan yuvarlak yuvarlak yapıp bazı sade ve bazı köfteli çorba ve ekşili yahni gibi yemek içinde pişirip yerler."* 16. yüzyılda şehzade beyazıd ve cihangir için düzenlenen sünnet töreninde verilen yemekler arasında "köfte ve has ekmek" de yer almaktaydı. Ayrıca saray mutfağında köfteli pirinç çorbası, köfte kebap ve aya köftesinin bulunduğu saray belgelerinden anlaşılmaktadır (Pişkin, 2014). Türk Dil Kurumu (TDK, 2022), köfteyi; *"genellikle çekilmiş etten, bazen de tavuk, balık veya patatesten yapılan, türlü biçimlerde pişirilen yemek"* olarak tanımlamaktadır.

İzmir köfte, basit bir domates sosunda köfte, biber ve patatesten oluşan bir yemektir. İçeriğinde dana veya kuzu etinden kıyma, soğan, un, patates, bayat ekmek ve yumurta ile yapılmaktadır. Tatlandırıcı olarak kırmızı pul biber, kimyon, karabiber ve nane gibi baharatlar kullanılmaktadır. Servisten önce üzeri içe kıyılmış maydanoz ile süslenmektedir. Başlangıçta İzmir'de yaşayan Yunan (Rumlar) vatandaşları tarafından hazırlanmıştır. Bu nedenle 1920'lerden sonra Yunanistan'a göç eden Yunan vatandaşları, bu yemeği memleketlerine de götürmüşlerdir (www.tasteatlas.com).

Tire şiş köftesi, 1900'lü yılların başında elde yuvarlanıp tavada tereyağında kızartılarak yapılmaktaydı. İlk başlarda büyükbaş ve küçükbaş hayvan etlerinin, soğan ile karıştırılarak kıyma yapılması ile hazırlanmaktaydı. Günümüzde ise mahreç işareti alınan tire şiş köftesi şu şekilde; 1 kilo ete (dananın boşluk etleri) özenle seçilmiş az yağlı kısımlarına 10-15 gr tuz atılıyor ve 3 kez ince ince kıyıp (her seferinde dinlendirilen) parmak büyüklüğünde ince şişlere sarılarak odun kömürü ateşi ile ızgarada ön pişirme işlemi gerçekleştirilmektedir. Ön pişirme işleminden sonra köfteler dinlendirilmekte ve bakır tavada tereyağı ile hafifçe kızartılmaktadır. Domates sosuyla beraber servis edilmektedir. Tire şiş köftesi, delikli köfte ve tire kebabı isimleriyle de bilinmektedir. Ayrıca servisi, piyaz, salata, turşu ve koyun yoğurdu ile yapılmaktadır (www.hacioglutirekofte.com).

Ödemiş köftesi, 2021 yılında mahreç işareti almış bir yemektir. Dana veya doğurmamış düve etinden yapılan silindir şeklinde ve çiğ iken 14-15 cm piştiğinde ise 9-11 cm uzunluğunda olan köftedir. İçeriğinde irmik kullanılması, kendine has özellik kazandırmaktadır. Geleneksel olarak kalaylanmış bakır tabakta servis edilir. Hazırlanan pişmemiş köftelerin, soğuk zinciri bozulmadan satışa sunulması mümkündür. Geçmişi eskiye dayanan ve üretimi ustalık becerisi gerektiren Ödemiş Köftesinin, coğrafi sınır ile ün bağı bulunmaktadır. İçeriğinde;

- ✓ 1 kg dana veya doğurmamış düve eti,
- ✓ 1 kg irmik,
- ✓ 5-8 g yemeklik tuz,
- ✓ 3 g kimyon,
- ✓ 3 g karabiber ve
- ✓ 4 g kekik yer almaktadır (Ödemiş Ticaret Odası, 2021).

Boyoz

İzmir'de en popüler kahvaltılık atıştırmalıklardan birisidir. Etimolojik olarak çörekler anlamına gelen İspanyolca "bollos" kelimesinden gelmektedir. İspanyolcaya benzeyen ve Yahudi nüfusu tarafından konuşulan bir Osmanlı dili olan Ladino'yu konuşan Sefarad Yahudi fırıncıları kökenli bir üründür (www.goizmirturkiye.com). İzmir boyozunun, 500 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı döneminden beri üretilen ve günümüze ulaşan bir hamur işidir (https://ci.turkpatent.gov.tr). İspanya'dan İzmir'e zoraki göç ettirilen Musevilerin (Seferadların) mayasız hamur işi böreğidir. İzmir'le özdeşleşmiş kahvaltılık börek, karabiberli haşlanmış yumurta ve çayla (Özdoğan, 2016) beraber tüketilmektedir. Tarih boyunca çeşitli kültürlerle etkileşime girmiş ve günümüzdeki haline ulaşmıştır. Ticareti ise son yıllarda yapılmaya başlanmıştır.

İzmir Boyozu, buğday unu, su ve tuz ile hazırlanan hamura yuvarlak göbekli şekli verildikten sonra pişirilmesi ile elde edilmektedir. Ürün, pişmemiş veya yanık görünümünde olmayan hafif karamelize renktedir. Ürünün yapısında dağılma, kırılma gibi kusurlar meydana gelmemektedir. Şekli yuvarlaktır ve her ürün benzer ebatlarda üretilmektedir. Çapı 7-9 cm, kalınlığı ise 2,5-3,5 cm aralığındadır. Yanık, yabancı tat veya koku bulunmamaktadır. Ağızda kolay dağılır ne çok sert ne de çok yumuşak bir yapıdadır (https://ci.turkpatent.gov.tr).

Kumru

Domates, turşu, biber ve İzmir tulum peyniri ile susamlı ekmek içine yapılan yerel bir sandviçtir. Ketçap, mayonez, sosis, salam ve kaşar peyniri daha sonra pişirilerek eklenmektedir. Hafif bir atıştırmalık olmasının yanı sıra lezzetli bir atıştırmalıktır. Kumru ismi ekmeğin şeklinden gelmektedir (www.goizmirturkiye.com).

Lokma

İslamiyet'i kabul eden Türkler, Anadolu'ya geldikten sonra öteki topluluklarla ve dinlerle iyi komşuluk ilişkileri kurmuşlardır. Birbirlerinin geleneklerinden etkilenmişlerdir. Ortodokslar komşularının cenazelerinde, mezarlık kapısında koliva'lar gibi irmik helvaları, kandillerde konu komşuya "pişi", helva dağıtmışlardı. Pişileri, geliştirip tatlandırıp lokma döktüler ve ölülerin ruhları için dağıttılar (Gürsoy, 2013: 59). Günümüzde bu adet veya gelenek İzmir'de birçok yerde devam ettirilmektedir. İzmir sokaklarında lokmacılar bazen bir hayır sever tarafından bazen de parayla lokma dökmeye devam etmektedir. Lokma; buğday unu, su, tuz, maya ve toz şeker ile yapılmaktadır. Hazırlanan hamurun fermantasyonundan sonra şekil verilip kızgın (bitkisel rafine) yağda kızartılarak şerbette bekletilmesi ile elde edilen bir üründür. İzmir lokmasının ortası delikli yuvarlak şekilde imal edilmektedir. Yuvarlak (pinpon topu boyutunda) şekilde üretimleri de yapılmaktadır. Fakat İzmir lokması ortasının delikli olması itibariyle diğerlerinden ayrılmaktadır (https://ci.turkpatent.gov.tr).

Kokoreç

İzmir kokorecini diğerlerinden ayıran en önemli unsur süt kuzusundan yapılıyor olmasıdır. Süt kuzuları yem veya ot tüketmediklerinden dolayı bağırsakları daha temiz olmaktadır. Fakat son yıllarda çıkan yönetmeliklerden dolayı 16 kg altında kuzu kesimi yasaklanmıştır. Ayrıca belirli aylarda bulunuyor olmasından dolayı stok yapılması gerekmektedir. İzmir kokoreci bumbar, darp yağı ve ince bağırsaktan yapılmaktadır. İçeriğinde iç organ vb. maddeler bulunmamaktadır.

Şambali

Uygun teknikle hazırlanan hamur 2,5 cm -3,5 cm olacak şekilde tepsiye yayılmaktadır. Fırına verilmeden önce tatlı hamurunun üstü badem veya fıstıkla süslenebilir. 40-45 dakika 180^0 pişirilmektedir. Dikdörtgen şeklinde dilimlendikten sonra 15 dakika daha pişirilme işlemine devam ettirilir. Pişirilme işlemi tamamlandıktan sonra şerbet ilave edilir ve ürün soğumaya bırakılır. Ürün 15^0-20^0 aralığındaki sıcaklıklar 1 haftaya kadar dayanabilmektedir.

- ✓ ***Hamurun içeriği;*** buğday irmiği, toz şeker, süt veya yoğurt, nişasta ve kabartma tozudur.
- ✓ ***Şerbet bileşenleri:*** Su, şeker, limon/limon tuzu ve vanilyadır. Limon/limon tuzu ve vanilya, şerbete gerekli aromayı verecek oranda kullanır. Bu oran şerbet miktarının %5'inden fazla olmamalıdır (https://ci.turkpatent.gov.tr).

Enginar (Cynara Scolymus L.)

İzmir, Antalya, Aydın, Muğla, Manisa, Balıkesir, Adana ve Hatay illerinde yetişmektedir. Sağlıklı beslenmede önemli bir sebze türüdür. 2018 yılı verilerine göre, Türkiye'de 12.952 ton ile en fazla üretimin yapıldığı il İzmir'dir. Aydın, Muğla ve İzmir illerinde taze yaprak saplarından ve tepe kısmından (enginarın yetiştiği) zeytinyağlı yemekler yapılmaktadır. Potasyum bakımından zengin olmasından dolayı karaciğerin daha rahat çalışmasını sağladığı bilimsel çalışmalarda kanıtlanmıştır. Urla sakız enginarı, Eylül-Nisan ayları arasında yetiştirilmektedir. Yarımada bu dönemde ılık ve nemli deniz iklimi koşullarına sahiptir. Gelişme sıcaklığı ise 15^0-18^0 arasındadır. Bu nedenle Urla, Çeşme, Karaburun, Balçova ilçeleri ve Mordoğan yöresi ürünün yetiştirilmesi için uygun iklim koşullarına sahiptir. İç kısımlarda ürünün üretimine yapılması durumunda ilkim ve nem koşullarından dolayı verimliliğin ve kalitenin düştüğü görülmektedir. Urla sakız enginarını diğer enginar çeşitlerine göre daha erken hasat edilmektedir. Ayrıca ayırt edici özellikleri;

- ✓ Sofralık olarak tüketilmesi,
- ✓ Başının su bardağı şeklinde yani silindir olması,
- ✓ Çiçek tablasının diğer yerli çeşitlere göre çok geniş olmaması,
- ✓ Görünüm özellikleri açısından yapraklarının düz,
- ✓ İlk çıkan yaprakların kenarları düz ve parçalı olmayan yapıda ve
- ✓ Çiçek tablası fazla sıkı olmayan bir çeşit olması olarak sırlanabilir (https://ci.turkpatent.gov.tr).

Kuzey Ege Zeytinyağları (Natürel Sızma Zeytinyağı)

Orijinin Edremit olduğu bilinen Ayvalık (Edremit yağlık) zeytin çeşidinde elde edilen natürel sızma zeytinyağıdır. Ürün, ayırt edici özelliklerini, bu yörenin coğrafi yapısı ve iklimi, toprak yapısı gibi kendine has unsurlarından alır. Yörenin, zeytin tarımında zararlı olabilecek hâkim rüzgârlardan bölge zeytinliklerini koruyan Kazdağları, Madra gibi dağlarla çevrilmesi, Edremit

Körfezi'nden ve Kuzey Ege Denizi'nden esen nemli imbat rüzgârlarının dağlardaki yüksek ve zengin bitki örtüsünün oluşturduğu oksijenle harmanlanıp zeytin ağaçları üzerini adeta bir buğu ile kaplaması, zeytinlerin zarar görmemesini sağlar. Yöre civar dağların zengin orman ve bitki örtüsünden ve Marmara Bölgesi ikliminden etkilenmekte olup yıllık yağış miktarı 600-700 mm arasında değişiklik göstermektedir. Bölgede yetişen zeytin ağaçları iyi bakım şartlarında kuvvetli gelişime sahip olup, yaprak şekli uzun-dar eliptik ve genellikle asimetriktir. Meyve büyüklüğü orta olup, yuvarlağa yakın, silindirik şekildedir. Et oranı %85, çekirdek oranı ise % 15'dir. Orta derecede periyodisite göstermektedir. Mayıs ayı çiçek açma Haziran ayı ise meyve bağlama dönemidir. Ürünün duyusal ve kimyasal özelliklerine ilişkin verilere Türk Patent Enstitüsünden ulaşılabilir (bkz. https://ci.turkpatent.gov.tr).

Güney Ege Zeytinyağları

Coğrafi işaret tescil talebine konu bölge İzmir, Aydın ve Muğla illerinden oluşmaktadır. Bölgede yetiştirilen zeytin çeşidi Memecik olup, bu çeşit memecik, taş arası, aşıyeli, gülümbe, şehir, yağlık gibi yöresel adlara da sahiptir. Memecik zeytinlerinin en önemli tanıtıcı unsuru meyve ucunda bir meme çıktısının oluşudur. Zeytinlikler genellikle meyilli ve taşlık alanlarda yer almaktadır. Kayalık alanlarda yetişen ağaçların habitusu daha küçük ağaçlar arasındaki mesafe daha azdır. Yöredeki yıllık hava sıcaklığı ortalamasının yüksekliği ve yıllık ortalama yağış miktarının zaman zaman istenenden düşük olmasına bağlı olarak oluşan kuraklık, zeytin ve zeytinyağı kalitesini sınırlayan faktörlerdendir. Zeytin sıkma tesislerinde elde edilen zeytinyağları, serbest yağ asidi, peroksit sayısı ve duyusal analizler (tat, koku, aroma) vb. özelliklerinin natürel yemeklik zeytinyağı özelliklerini taşıması nedeniyle doğrudan tüketime uygun durumda ise natürel zeytinyağı, değil ise ham zeytinyağı olarak kullanılmaktadır. Elde edilen zeytinyağları; natürel, natürel sızma, natürel birinci, natürel ikinci, ham, rafine, riviera ve organik natürel zeytinyağından oluşmaktadır (https://ci.turkpatent.gov.tr).

Deniz Ürünleri

Ege denizine kıyısı olan İzmir ilinin 61 adet balıkçılık merkezi bulunmaktadır. Bu balıkçılık merkezlerinin çoğunluğu yarımadada yer almaktadır. İzmir körfezi ve civardaki sularda 225'e yakın balık türü bulunmaktadır (www.izmirdergisi.com). Bu balıkçı merkezlerinde ve kültür balıkçılığın yapıldığı yerlerde yaklaşık 71 çeşit balık ve kabuklu deniz canlısı (10 ton ve üzeri) üretimi yapılmaktadır. Çipura, levrek, sardalya, alabalık, sinağrit (sinarit), trança, sivriburun karagöz, grenyüz, minekop (kötek), mürekkep balığı (sübye), karides, kalamerya, ahtapot, midye, uskumru, tırsi, tekir, sarpa, palamut, menanurya, mercan, kupez, kolyoz, kefal, istavrit, isparoz, hamsi ve dil balığı yetiştirilen veya avlanan su ürünlerinden bazılardır (Tokaç, 2017).

Deniz ürünleri yetiştiriciliğinden İzmir Türkiye'de %33,4 ile ikinci sırada yer almaktadır. İlde 2019 yılında 85.989 ton su ürünleri yetiştiriciliği yapılmıştır. Denizlerde yetiştirilen ürünlerin çoğunluğu levrek ve çipuradan oluşmaktadır. Çipura, şehirle özdeşleşmiştir. İç sularda yetiştiriciliği yapılan alabalık çok fazla değildir (Çöteli, 2020). Levrek, çipura, mercan, mezgit, barbun, lagos, kefal gibi ekonomik değeri yüksek balıkların ve kalamar, karides, midye gibi deniz ürünleri açısından Ege kıyıları zengindir. Deniz ürünleri yeme içme kültürünü de etkilemektedir (Özdoğan, 2016:172).

Yetiştirilen ve avlanan deniz ürünlerin bazıları sokak lezzetleri olarak servis edilirken bazıları balık restoranlarında ve balıkçılarda tüketicilerin hizmetine sunulmaktadır. Örneğin; midye dolma restoran ve sokak lezzeti olarak tüketilmektedir. Fakat en yaygın tüketim şekli ise sokak lezzeti olaraktır. Diğer yörede yetiştirilenin aksine daha küçüktür. Fakat esnaf tarafından

yetiştirilen çeşitlerine göre daha etli ve lezzetli olduğu söylenmektedir. Ayrıca yarımada bir liman şehri olmasından dolayı sahil şeridinde birçok restoran bulunmaktadır. Alkollü veya alkolsüz hizmet veren bu restoranlarda ise barbunya, çipura, levrek, lagos, midye, ahtapot, kalamar ve karides gibi deniz ürünleri servis edilmektedir. Menülerde yer alan ürünlere Tuzda lagos, balık köftesi, asma yaprağında barbunya, ahtapot sote, fesleğenli balık kavurma, midye tava ve dolma, kızartma veya pilaki, sardalye buğulama veya dolma, karides güveç, sütlü balık, kalamar tava, karides ızgara bunlardan birkaçını oluşturmaktadır (www.izmirdergisi.com). Ayrıca restoranlarda balığında yanında zeytinyağının da kullanıldığı meze tabakları ve çoban salatasıyla servis edilmektedir.

Kemalpaşa Alaş Kazak Vadisi Kımız Çiftliği

İzmir'e 30 dakika uzaklıktaki bu çiftlik; zeytin çam ve çok çeşitli meyve ağaçlarından oluşan yemyeşil bir ormanın yanında kurulmuştur. Çiftlik Doğu Türkistan'dan göç etmek zorunda kalan Şirzat Doğru tarafından bir vefa borcu olarak unutulmaya yüz tutmuş iki ata kültürünü tekrar canlandırmak amacıyla kurulmuştur. Çiftlikte otağ (yurt), Orta Asya lokantası, atlar ve kımız üretme ünitesi bulunmaktadır. ***Otağ,*** sabit kalacağı için betonarmeden inşa edilmiştir. İçeride Kazak kıyafetleri içinde personel tarafından yöresel el sanat ürünlerinin tanıtımı ve satışı yapılmaktadır**.** ***Orta Asya lokantasında*** Kazak, Özbek ve Kırgız Türkleri mutfağından seçme yemekler bulunmaktadır. Örneğin; Özbek pilavı, bavursak, kahvaltı (tatar böreği, zeytin, bal, reçel, peynir…), dana etli sebze, kavurdak, şaşlık, kaz sucuğu, buharda pişmiş mantı, kömürde tavuk budu, çiğ börek (Tatar böreği) ve kespe köje çorbasıdır. ***Atlar;*** Orta Asya atlarının yanı sıra daha uysal olan Avusturya orijinli Haiflinger cinsi ve bol süt veren safkan kısraklar da yetiştirilmektedir. Ziyaretçiler, rehber eşliğinde doğada ata binme imkânına da sahiptir. ***Kımız üretme ünitesi;*** Kımız, Orta Asya Türklerinin tartışmasız en eski milli içeceklerinden bir tanesidir. Sulu ayran kıvamında, mayalı ve hafif alkollü bir içki olup, tadı Kafkas Türkeri'nin mucizevi bir diğer içeceği kefiri andırmaktadır. En iyi kımız en az iki defa yavrulamış kısrağın sütünden elde edilmektedir (www.kimizciftligi.com).

Turuncu Çember

İzmir'de turizm faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için uygulanan bir hijyen ve kalite sertifikasıdır. Konaklama ve yeme içme mekânlarına verilen bu sertifikayla hem tesisler ne yapması gerektiğini biliyor hem de misafirler sağlıklı ve güvenilir alanlara kavuşmaktadır. Turuncu çember sertifikası, İzmir'i hijyenik ve güvenilir bir turizm destinasyonu olarak ön plana taşımaktadır. Yiyecek içecek işletmelerini değerlendirmek için bazı kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler 100 puan olacak şekilde planlanmıştır ve asgari 75 puan alan işletmelere Turuncu Çember sertifikası verilmektedir. Bu kriterler; mekan girişi (3 kriter, 8puan), iç ve dış mekan (10 kriter, 16 puan), yeme içme üniteleri (12 kriter, 21 puan), mutfaklar (11 kriter, 15 puan), lavabo ve tuvaletler (8 kriter, 11 puan), atık yönetimi (5 kriter, 6 puan), personel için alınacak önlem ve uygulamalar (6 kriter, 9 puan), acil durum ve izolasyon (4 kriter, 4 puan), paket servisten (9 kriter, 10 puan) oluşmaktadır. 2022 Mart ayı itibariyle, İzmir'de 1291 restoran turuncu çember sertifikasına sahiptir (www.visitizmir.org).

SONUÇ

Geçmişten günümüze İzmir'in mutfak kültürü incelediğinde, yemeklerin özünün korunduğunu ve etkileşimde bulundukları kültürlerin de etkilerinin göründüğü söylenebilir. Gastronomi ve

mutfak kültürüne yönelik seyahatlerin, tatil deneyiminin bir parçası olduğu söylenebilir. Kivela ve Cretss (2006) gastronominin turistler için 3S'ten (deniz, kum ve güneş) yararlanamayan destinasyonlar için bir alternatif olabileceğini belirtmektedir. Bu nedenle mutfak kültürü yönelik yapılacak çalışmalar ana, yan veya alternatif ürün olarak tüketicilerin hizmetine sunulabilir.

Çakmak ve Sarıışık (2019) Türk mutfak kültüründeki ana yemekler üzerine yaptıkları çalışmalarında, et (birinci sırada), tereyağı (ikinci sırada), sarımsak (üçüncü sırada), domates (dördüncü sırada), limon (beşinci sırada), yumurta (sekizinci sırada), zeytinyağı (on altıncı sırada) gibi ürünlerin mutfak kültürü için en önemli ürünler olduklarını tespit etmiştir. İl'de yetiştirilen ürünlere ve yemeklerin içeriğine bakıldığında benzerlikler görülmektedir. Hamur işleri bakımından zengindir. Bazı zeytinyağlı ot yemeklerinin hem sade hem de etli bir şekilde tüketiliyor olması Anadolu mutfak kültürünün İl'deki yansıması olduğu söylenebilir. İzmir geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve önemli bir liman şehridir. Bu medeniyetlerden günümüze kalan tarihi ve kültürel kalıntılarından ve Ege denizine kıyısı olmasından dolayı da önemli bir turizm şehridir. Bu nedenle diğer birçok şehire göre daha avantajlı bir konumdadır. Araştırma sonucunda, İzmir mutfak kültürünün özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- ✓ Tarihi geçmişi mutfak kültürünü etkilemiştir,
- ✓ Zeytinyağı kullanımı yaygındır,
- ✓ Hamur işleri önemli bir yere sahiptir,
- ✓ Özel günlerde hazırlanan yemekleri vardır,
- ✓ Mutfak kültürü genel olarak tarım ağırlıklıdır. Fakat hayvansal ürünler ile çeşitlendirilmektedir.
- ✓ Kıyı bölgeler ile iç kesimlerin mutfak kültürü arasında farklılıklar bulunmaktadır,
- ✓ Deniz ürünlerinin yetiştiriciliği ve kullanımı bakımından zengindir,
- ✓ Meze çeşitliliği fazladır ve
- ✓ Yetiştirilen (üzüm vb.) ürünlerden yerel rakı ve şarap üretimi yapılmaktadır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar (festivaller, etkinlikler, organizasyonlar ve anlaşmalar) sayesinde gastronomi turizminde de yıldızının parlayacağı söylenebilir. Özellikle planlanmış yürüyüş rotaları, uluslararası düzeydeki gastronomi girişimleri (Slow Food organizasyonu Terrra Madre'nin ev sahipliği, Dünya Gurme Kentler Ağına üyeliği vb.), Turuncu Çember (salgın sonrası restoran, konaklama ve havayolu firmaların standardizasyonu sağlamak) gibi tüketiciyi cezbedici unsurların var olması etkili olabilir. Ayrıca zeytinyağı tadım, şarap tadım atölyeleri ve müzelerinin yürüyüş rotalarının üzerinde kurulması kültürel değerinin ön plana çıkarılmasının yanı sıra destinasyonda çeşitliliğe ve çekiciliğe neden olacağı söylenebilir. Tadım atölyelerinin ve müzelerin yapılması önerilmektedir. Rotaların üzerinde yemek yenebilecek yerlerin ve ziyaret edilecek alanların daha ayrıntılı bir çıktısı üretilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, A. ve Kendirci, P. (2016). Gastronomi Turizmi ve Coğrafi İşaretlemeli Ürünleri, Edt. Osman N. Özdoğan, *Yiyecek İçecek Endüstrisinde Trendler-Kavramlar*, Yaklaşımlar ve Başarı Hikayeleri, Ankara: Detay Yayıncılık.

Akın, G., Özkoçak, V. ve Gültekin, T. (2015). Geçmişten Günümüze Geleneksel Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi. *Antropoloji,* (30), 33-52.

Altınbaş, V. ve Hazarhun, E. (2020). İzmir'in Gastronomi Turizmi Potansiyeline Turist Rehberlerinin Bakış Açısı, *International Journal of Applied Economic and Finance Studies*, 5(2); 13-36.

Bayraktar, G. ve Zencir, E. (2019). Sokak Satıcılarının Gözünden Sokak Lezzetleri: İzmir Örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 7(2): 1367-1382.

Çağlı, I. B. (2012). *Türkiye'de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği,* Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çakmak, M. and Sarıışık, M. (2019). An Investigation on the Basic contents of the Main Dishes of the Turkish Cuisine. *Anais Brasileiros de Estudos Turísticos-ABET*, 9(1, 2 e 3).

Çevik, S. ve Saçılık, M. Y. (2011). Destinasyon Rekabet Avantajı Elde Etmesinde Gastronomi Turizminin Rolü: Erdek Örneği, *12. Ulusal Turizm Kongresi*, 503-515.

Çöteli, F.T. (2020). *Ürün Raporu-Su Ürünleri,* https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2020%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu%202020-317%20TEPGE.pdf (Erişim Tarihi:25.03.2022).

Erbalaban Yılmaz, E. (2021). *Pergamon'da Yaşayanlar Karbonhidrat Ağırlıklı Beslenmiş,* https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/pergamonda-yasayanlar-karbonhidrat-agirlikli-beslenmis/2429018 (Erişim Tarihi:24.03.2022).

Erdoğan, S. ve Özdemir, G. (2018). İzmir Destinasyonunda Gastronomi Turizmi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies.* 6(3): 249-272.

Gürsoy, D. (2013). *Tarihin Süzgecinden Mutfak Kültürümüz*, ikinci baskı, İstanbul: Oğlak Yayınları.

http://kimizciftligi.com/ (Erişim Tarihi: 18.03.2022).

http://www.hacioglutirekofte.com/tire_sis_kofte.asp (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr (Erişim Tarihi: 16.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/00c1de5f-319a-4a07-9fa2-0e850a39fd5a.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/245.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/392.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/79.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/7b203269-15df-44cd-88b4-8e92bf338efc.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/c69c7d04-dbe6-4274-96e9-62b8430d72c1.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://goizmirturkiye.com/tr/izmirde-yapmadan-donme (Erişim Tarihi: 18.03.2022).

https://izmir.ktb.gov.tr/TR-178195/gastronomi-turizmi.html (Erişim Tarihi: 16.03.2022).

https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77216/yuruyus-guzergahlari.html (Erişim Tarihi: 17.03.2022).

https://izmirdergisi.com/tr/dergi-arsivi/338-47-nci-sayi/2805-izmir-in-baliklari-2#:~:text=Kefal%2C%20%C3%A7ipura%2C%20levrek%2C%20sinarit,zaten%20vard%C4%B1r%20ve%20fazlas%C4%B1yla%20vard%C4%B1r. (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

https://www.izmir.bel.tr/tr/Yayin/145/4#dergi/sayfa1 (Erişim Tarihi: 16.03.2022).

https://www.izto.org.tr/tr/tg/tarim#:~:text=Kentimiz%20modern%20tar%C4%B1m%20yap%C4%B1s%C4%B1yla%20%C3%B6ne,ile%20kent%20ekonomisine%20katk%C4%B1%20sa%C4%9Flamaktad%C4%B1r. (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

https://www.tasteatlas.com/izmir-kofte (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

https://www.visitizmir.org/tr/icerik/14 (Erişim Tarihi: 16.03.2022).

İpkoparan, B. ve Özkanlı, O. (2020). İzmir Sefarad Mutfağının Günümüzdeki Yeri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(2):1527-1541.

İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2019) *İstatistikler ve Veriler*, https://izmir.ktb.gov.tr/TR-265082/istatistikler-ve-veriler.html (Erişim Tarihi: 18.03.2022).

İzmir İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2018). *2018 Yılı Tarımsak Yapı ve Maliyetler,* https://izmir.tarimorman.gov.tr/Menu/90/2018-Yili (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

İzmir Valiliği (t.y.). *Tarihçe,* http://www.izmir.gov.tr/tarihce (Erişim Tarihi:16.03.2022).

Kaya, G. (2019). *Ermeni, Musevi, Rum evlerinde pişen yemekler,* İkinci Baskı. İstanbul: Hayykitap.

Kivela, J. and Crotts, J. C. (2006). Tourism and Gastronomy: Gastronomy's Influence on how Tourists Experience a Destination. *Journal of Hospitality & Tourism Research,* 30(3), 354-377.

Ödemiş Ticaret Odası (2021). *Ödemiş Köftesi,* https://ci.turkpatent.gov.tr/Files/GeographicalSigns/3f7110a3-bae7-4da2-9809-6a725434bc9f.pdf (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

Özdoğan, O. N. (2016). Ege Bölgesi'nin Yöresel Mutfağı, (Edt.) Ebru Zencir, *Yöresel Mutfaklar*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Pişkin, N. (2014). *Köftenin Hikâyesi,* https://www.sabah.com.tr/sofra/yazarlar/nazli-piskin/2014/11/18/koftenin-hikayesi-399067897447 (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

Stanley J. and Stanley, L. (2015). *Food Toruism: A Practical Marketing Guide*, UK: Cabi International.

Susup Ağlamaz, A. E. (2018). *İzmir'de Gastronomi Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Sistemsel Bir Yaklaşım.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Aydın

Şenol, F. (2011). *Turizm Coğrafyası ve Dünya Kültürel Mirası,* Ankara: Detay Yayıncılık.

TDK (2022). *Sözlükler-Köfte*, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 26.03.2022).

Tokaç, A. (2017). *İzmir Balıkçılığına Genel Bir Bakış,* https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Yayinlar/0_08022018_053047_izmir-balikciligi.pdf (Erişim Tarihi: 27.03.2022).

TÜRSAB (2020). *Son Verilerle Türkiye Turizm İstatistikleri Raporu,* https://www.catod.org/wp-content/uploads/2021/03/tursab-istatistik-raporu-aralik-2020-ocak-2021.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2022).

Yıldız, E. (2021). Tavus Kuşu Gibi Rengarenk Olan İzmir Mutfağının Bir Rengi: Levanten Yemek Kültürü, *Journal of Social and Humanities Sciences Research,* 8(74), 2439-2446.

Zağralı, E. ve Akbaba, A. (2015). Turistlerin Destinasyon Seçiminde Yöresel Yemeklerin Rolü; İzmir Yarımadası'nı Ziyaret Eden Turistlerin Görüşleri Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Yasar University,* 10(40): 6633-6644.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 950-961.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1037
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Üstün Yetenekli Çocuklarda Duyusal Hassasiyet ve Duyu Bütünleme

Dr. S. Seda BAPOĞLU DÜMENCİ, Uluslararası Final Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Girne, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, e-posta: seda.dumenci@mta.gov.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2878-1120

Dr. Tüba KÜÇÜK, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, Girne, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, e-posta: tu_kucuk@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4190-6362

Öz

Üstün yeteneklilik, genel anlamda akranlarına kıyasla daha üstün performansları ile tanınır olma durumudur. Üstün yetenekli çocukların alan yazında ihtiyaçlarını inceleyen araştırmalar çok sık yer almamakla birlikte, genel olarak çalışmalar sosyal duygusal alanlardaki ihtiyaçlarına ve problem durumlarına yoğunlaşmaktadır. Bazı çalışmaların sonucunda üstün yetenekli bireylerin çevre ile olan deneyimlerine bakıldığında, zekâ ile aşırı hassasiyet arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin zekâ arttıkça hassasiyetin artacağı şeklinde olduğu belirtilmektedir. Hatta bu çocukların yaşadıkları zorluklar ve sahip oldukları beceriler, çevreyi farklı algılayan ve tepki veren bir nörolojik sisteme sahip oldukları için diğer çocuklarınkinden farklı olabilir. Bu performans durumu genel anlamda okul başarısı, bilişsel alanlardaki üstünlük ile ilişkilendirilse de, bu çocukların gelişim öykülerinin ve farklılıklarının en iyi şekilde belirlenmesi, doğacak olan rehberlik ihtiyaçlarının da şekillendirilmesini sağlayacaktır. Bu sebeple bu derleme çalışmasında üstün zekânın tanımı, üstün zekâlı çocukların duyusal hassasiyetlerine ve duyu bütünleme ihtiyaçları konularına yer verilmiştir. Sonrasında ise, üstün yetenekli çocukların duyu bütünleme bozuklukları (DBB)/güçlüklerine ilişkin bilgilere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üstün Yetenekli Çocuklar, Duyu Bütünleme, Duyusal Hassasiyet.
Makale Gönderme Tarihi: 11.03.2022
Makale Kabul Tarihi: 02.07.2022

Önerilen Atıf:
Bapoğlu Dümenci, S. S. ve Küçük, T. (2022). Üstün Yetenekli Çocuklarda Duyusal Hassasiyet ve Duyu Bütünleme, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 950-961.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 950-961. DOI:10.26677/TR1010.2022.1037
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Sensory Sensitiveness and Sensory Integration of Gifted Children

Dr. S. Seda BAPOĞLU DÜMENCİ, International Final University, Faculty of Educational Sciences, Girne, Turkish Republic of Northern Cyprus, e-mail: seda.dumenci@mta.gov.tr
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2878-1120

Dr. Tüba KÜÇÜK, International Final University, School of Health Sciences, Girne, Turkish Republic of Northern Cyprus, e-mail: tu_kucuk@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4190-6362

Abstract

Giftedness is the state of being recognized for their superior performance compared to their peers in general. Existing literature addresses only gifted children' needs and problem situations in social-emotional areas. Although, the revieved literature related various needs of gifted children are limited. Accoring to clinical studies in psychiatry which is related with environement and experiences for gifted individuals, the relationship between intelligence and hypersensitivity is directly related and sensitivity may increase as intelligence increases. Furthermore, these children may have different difficulties and abilities than other children because they have a neurological system that perceives and responds to the environment differently. Although this performance situation is generally associated with school success and the superiority of cognitive development, better understanding of the gifted children's developmental process and differences may help to regulate guidanceaccording to these children's different needs. For this reason, in this review study, the definition of giftedness, sensitivity areas and sensory integration needs of gifted children are included. Besides, the common practices used in solving the problems related sensory integration disorders/problems experienced by under-represented gifted children are examined/reviewed.

Keywords: Gifted Children, Sensory Integration, Sensory Sensitivity
Received: 11.03.2022
Accepted: 02.07.2022

Suggested Citation:
Bapoğlu Dümenci, S. S. and Küçük, T. (2022). Sensory Sensitiveness and Sensory Integration of Gifted Children, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 950-961.

GİRİŞ

Duyular aracılığıyla beyindeki sinir sistemine bilgilerin aktarıldığını öne süren Galton, (1883) üstün yetenekli insanların duyusal hassasiyetlere sahip olabileceğini öne sürmüştür. Özellikle bu çocukların üstün bilişsel yeteneklerine rağmen, araştırmacılar üstün yetenekli çocukların yaşadığı zorlukların büyük bir çoğunluğunu psikososyal güçlükler ve kendilerini ödüllendirici sosyal temastan soyutlayabildiklerini belirtmektedirler (Milgram, 1991). Bu psikososyal güçlükler, atipik duyusal işlem gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Ayres (1963) aşırı veya düşük duyarlılıktan bağımsız olarak atipik duyusal işlemenin, duygusal güçlükler de dahil olmak üzere işlevsel güçlüklere yol açabileceğini ifade etmektedir. Columbus Grup (1991) üstün zekâlılık tanımında, zekâ üzerine yapılan mevcut araştırmaların çoğunluğunda, IQ'yu (intelligence quotient) zekâ katsayısı puanı olarak kullandığı görülmektedir. Spesifik olarak IQ, bilimsel araştırmalarda bir değişken olarak zekânın en yaygın ölçüsü olmaya devam etmektedir. IQ'nun tüm yetenekli bireyleri kapsamadığının farkında olunsa da, gruplar arasındaki farklılıkları karşılaştırmak için tutarlı bir bilimsel temel sağladığı düşünülmektedir. Bu nedenle, gözden geçirilen çalışmalar üstün zekalı popülasyonu temsil etse de, eksik bir grubu ele aldığı yorumu yapılabilmektedir. Zekanın altında yatan tanımlamalardaki farklılıklara ragmen, Galton (1883) 'duyuların caddesi' benzetmesi ile duyu gelişimi ve zeka arasındaki bağlantının varlığından bahsetmiştir. Yine Ayres (1979), duyu bütünleme teorisini, kendi bedeninden ve çevreden gelen duyuları organize eden ve bedeni çevre içinde etkin bir şekilde kullanmayı mümkün kılan nörolojik süreç olarak ifade etmektedir. Bu süreci en etkin şekilde kullanabilmek için bu çocukların duyarlılığının betimlenmesi, duyusal bütünlemede karşılaşılması muhtemel güçlüklerin tanımlanması, duyu bütünleme alanlarının görme, işitme, dokunma, denge (vestibüler), propriosepsiyon/özduyum ve introsepsiyon (içsel duyu) ile ilgili duyu bütünleme sorunlarının desteklenmesi gerekebilmektedir.

Üstün Zeka ve Yetenek Tanımı

Sternberg (1990), üstün zekâyı tanımlamak için IQ puanının yalnız başına yetersiz olduğunu ve zekânın tek boyutlu incelenmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca zekanın ölçümü, daha sonraki sosyal veya entelektüel başarıyı, yaratıcı çalışmanın üretimini tahmin etmek için tek başına yeterli değildir. Yüksek yetenek, göreve bağlılık (başlanılan bir işi tamamlama veya bir işi yarım bırakmama) ve yaratıcılık arasında etkileşimin olduğu (Renzulli, 1984) Marland Raporu da (1972); genel–zihinsel, özel–akademik, yaratıcı–üretken, liderlik, sanat ya da psikomotor alanlardan en az birinde olağan üstün başarı gösteren çocukları, üstün zekâlı ve yetenekli çocuklar olarak tanımlamaktadır. Tannenbaum (1983) ise, zeka ve yetenekli olma durumunun, iç içe geçmiş etkenlerden oluştuğunu bu etkenlerin; genel yetenek, özel yetenek, zihinsel olmayan yetenekler, çevresel etkenler ve şans etkenleri olduğunu ifade etmiştir. Milgram 4x4 modeli ile zeka ve düşünme becerilerini temel alarak çevre şartlarını ve bireysel farklılıkları da göz önünde bulundurmuştur (Milgram, 1991). Üstün zekâ ve yetenek kavramında var olan zekâyı tanımlamak, çocuklara kendilerini geliştirme fırsatları sunmaktadır. Aynı zamanda bu çocukların sosyal, psikolojik ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, gerekli rehberlik hizmetlerinden faydalandırılmaları ve doğru yönlendirilmeleri, performanslarını en üst düzeye çıkarmaları ve toplumsal sorunlara yaratıcı çözümler üretmeleri yönünde büyük yararlar sağlayacaktır (Metin, 1999; Baykoç, 2010; Vantassel- Baska, 1994; Milgram, 1991). Üstün zekâlı ve yetenekli çocukların en belirgin olarak göze çarpan özellikleri arasında; soru sorma ve yoğun öğrenme istekleri, gelişmiş mizah anlayışı, erken öğrenme, çoğunda eş zamanlı olmayan gelişim ve aşırı duyarlılık öne çıkmaktadır (Ataman, 2003; Clark, 2002). Alanyazında üstün zekalı ve yetenekli çocukların duyarlılık, yoğunluk ve mükemmeliyetçilik kişilik özelliklerinin, genellikle

üstün yeteneklilikle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Silverman, 1995). Roedell (1986) de benzer bir açıklama ile üstün zekâlı popülasyondaki bir kırılganlık alanının var olduğunu ve bu durumun da yoğun hassasiyet yarattığını belirtmiştir. Aşırı uyarılabilirlik veya aşırı hassasiyet, üstün zekalı ve yetenekli çocukların akranlarına kıyasla zorluk yaşamasına neden olan ve gelişimsel öykülerinde bulunabilen bir durum olabilmektedir (Gere, Capps, Mitchell ve Grubbs, 2009). Bu durum alanlarına göre farklılık göstermekte olup, entelektüel aşırı uyarılabilirlik, sorgulama, problem çözme, teorik düşünme ve sürekli entelektüel çaba olarak ifade edilmekte, hayali aşırı uyarılabilirliğin; canlı imgeleme, icat ve yaratıcı hayal gücünü içerdiği, duygusal aşırı uyarılabilirliğin; duyguların yoğunluğunu, ölümle ilgilenmeyi ve güçlü duygusal hafızayı içerdiği, psikomotor aşırı uyarılabilirliğin; yüksek enerji, hareket sevgisi, hızlı konuşma ve dürtüsellik olarak gösterildiği, duyusal aşırı uyarılabilirliğin; görüntülere, kokulara, tatlara, dokulara ve seslere karşı keskin bir hassasiyeti içerdiği belirtilmektedir (Piechowski ve Colangelo, 1984). Bu durumda Columbus Grup (1991) tarafından yapılan tanımlamada, üstün zekalı olma durumunu bilişsel yeteneklerin ve yüksek yoğunluğun birleştiği eşzamanlı olmayan bir gelişim örüntüsü olarak ifade edilmektedir. Bu yolda çocukların, birbirlerine benzemeyen üstün zekalılık durumundan dolayı savunmasız kalmamaları adına kendilerini en iyi şekilde ifade edilebilmelerini sağlayacak ebeveynlik, öğretim ve danışmanlık hizmetlerinden faydalanmaları gerekmektedir.

Üstün Zekalı ve Yetenekli Çocukların Duyarlılığı

Normalin üstünde olmak durumu ile anılan üstün zekalı ve yetenekli çocuklar, dikkat eksikliği ya da hiperaktivitesi olan çocuklar ile genellikle benzer davranışlarda bulunabilirler. Bununla birlikte üstün zekalı ve yetenekli çocuklarda eşlik eden dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğunun görülmesi de mümkündür (Şimşek ve Karataş, 2019). Her iki tanı grubu arasında benzer özellikler olması ve iki tanının birlikteliği zaman zaman karışıklık yaratabilmektedir. Webb ve Latimer'e (1993) göre, her iki grup da genellikle yüksek haraeketliklik seviyesine sahip, dikkat etmede güçlük çekebilmekte, öngörüsüz hareket edebilmekte, belirli görevlerde güçlük yaşayabilmekte veya kurallara uymada güçlük çekebilmektedirler. Her iki grupta yer alan çocukların sıklıkla sosyal güçlük ve akademik başarısızlık yaşayabilecekleri ifade edilmektedir (Leroux ve Levitt-Perlman, 2000). Bu durumdaki kişilik özelliklerden birisi de, olağan üstü heyecan duyma durumu olarak ele alınmaktadır. Özellikle bu çocukların eğitimlerinde ve kişilik özelliklerinde bazı kritik konulara işaret eden araştırmalar yer almaktadır (Gere vd., 2009). Üstün yetenekli çocukların yaklaşık %20 ile %25'inin psikososyal zorluklar yaşadığını ve kendilerini ödüllendirici sosyal temastan soyutlayabileceklerini (Gallagher, 1990; Janos ve Robinson, 1985), bu psikososyal zorluklar, atipik duyusal işleme dahil olmak üzere çeşitli faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Duyusal modülasyon yetenekleri ve zeka seviyesi orta derecede ilişkili göründüğünde, artan hassasiyet ile iki kutuplu uçlar olabilmektedir (Deary, 1994). Mika (2005), bu aşırı uyarılabilirliklerin bazı kişilerde içsel gelişimi teşvik ederken, bazılarında ise sindirilmesi veya çözülmesi çok zor olan gerilimler yaratabileceğini ve ciddi psikolojik güçlüklere yol açabileceğini belirtmektedir. Bazı araştırmalar da üstün zekalı çocukları diğerlerinden daha duyarlı olarak tanımlamakta ve bu duyarlılığın üstün yetenekli çocukların üstün olma performansına katkıda bulunduğunu söylemektedir (Helmbold, Troche ve Rammsayer, 2006). Duyusal işlemleme, beynin yararlı bir vücut tepkisi olmakla birlikte aynı zamanda yararlı algılar, duygular ve düşünceler üretmesi için duyusal girdileri düzenleme süreci olarak da ele alınmaktadır (Ayres, 1979). Düşük nörolojik eşik sergileyen çocuklar duyusal girdiye karşı daha duyarlı; eşikleri yüksek olan çocuklar ise duyusal uyaranlara karşı daha az tepki ve/veya daha uzun süren/güçlü tepki verebilmektedir (Brown ve Dunn, 2002). Bu durumda duyusal entegrasyonda, çocuğun bireysel farklılıklarını göz önüne alınıp hazırlanan aktivitenin iyileştirici

etkisinden faydalanmak, duyu temelli aktivitelere katılımı sayesinde birey merkezli, adaptif, cevap odaklı klinik bir müdahale program ile desteklenmesi önerilmektedir (May-Benson ve Koomar, 2010). Özellikle üstün zekalı çocukların, yoğun duyusal işleme kalıplarına sahip olma olasılığının daha yüksek olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca çevreye karşı yoğun duyarlılığın, sosyal etkileşimleriyle zorluklara neden olabilecek aşırı bilgi yüklemesinden kaynaklanan bir kırılganlık yaratabiliceği üzerinde durulmaktadır (Roedell, 1984; Silverman, 1995). Üstün yetenekli çocukların duyusal işleme kalıpları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmanın, problem çözmeyi kolaylaştıran veya sosyalleşmeyi engelleyen faktörlerin anlaşılmasına katkıda bulunabileceğini varsayılmaktadır (Gere vd., 2009). Üstün yetenekli çocuklarda duyusal işlemlemenin, sıklıkla çocuğun vücudunu etkin kullanmasında gerekli olan duyusal modülasyonun sağlanması, motor beceri yönetimi ve entegrasyon becerilerini geliştirilmesi için kullanıldığı belirtilmektedir (Case-Smith ve Bryan, 1999; Case-Smith ve Miller, 1999). Üstün yetenekli çocuklarda duyu bütünleme güçlüklerinin birçoğunun duyu sistemlerindeki modülasyon güçlüklerinden de kaynaklanabileceği öne sürülmektedir (Smith vd., 2005). Doğumdan itibaren biyolojik olgunlaşma süreçleri iç ve dış çevrenin etkisi ile etkileşime girmektedir. Duyusal ve motor sistemler farklı derecelerde işlevseldir ve dokunsal duyarlılık, ardından vestibüler (denge ve hareketle ilgili duyular), tat alma, koku alma, işitsel ve görsel alanlarda olmak üzere belirli bir sırayla devreye girmektedir. Bu durum, sinir sisteminin olgunlaşması tamamlanmadan önce gerçekleşmekte ve kendini organize edebilme ve etrafındaki çevreye uyum sağlama gibi iki ana rolden oluşmaktadır. Farklı duyusal sistemlerden alınan duyu uyaranlarının modüle edilebilmesi yani modülasyon becerisi, üstün yetenekli çocuğun yönetimsel işlevleri ile öğrenme becerilerinin gelişimi ve en önemlisi sosyal becerilerin gelişimini olumlu yönde etkilemektedir (May-Benson vd., 2010). Akranlarına kıyasla gelişim alanlarında farklı bir gelişim örüntüsüne sahip olabilen üstün zekalı ve yetenekli çocukların, beynin yararlı bir tepkisi olan duyusal girdilerin düzenlenmesi sürecinde; görme, işitme, dokunma, denge ve hareket alanlarında da aşırı duyarlılık yaşanabilmektedirler (Gere vd., 2009). Bu durumda aşırı duyarlılık ile patoloji(rahatsızlık) arasındaki farkı tanımlayan Probst (2007); sese, ışığa, dokunmaya, dokuya veya kokuya karşı artan hassasiyetin sonucunun iki şekilde ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Yeterli uyaranın olmadığı bir ortamda veya tersine aynı anda farklı çeşitlerde uyarana mazur kalınan bir ortamda, aynı çocuğun endişeli, sinirli, içe kapanık ve hatta öfkeli hale gelebileceğini söylemektedir. Dabrowski'nin pozitif parçalanma teorisinden hareketle çalışan Piechowski (1986), üstün yetenekli çocukların beş alanda aşırı uyarılabilirliğe sahip olabileceğini savunmuştur. Bu alanlar psikomotor, duyusal, entelektüel, hayal gücü ve duygusal alandır. Üstün yetenekli çocukların bu alanlarda sıklıkla yoğun ifadelere sahip oldukları söylenir ve bu ifadelerin ileri düzeyde gelişim gösterdiği düşünülür. Bazı çalışmalarda Dabrowski'nin üstün yetenekli çocuklara uygulanan teorisine kısmen de olsa destek sağladığı açıklanmaktadır (Piechowski ve Colangelo, 1984), ancak bu teorinin geçerliliği hakkında sonuçlar çıkarmak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Duyusal Bütünleme Tanımı

Duyusal bütünleme, duyuları modüle etme, ayırt etme, koordine etme veya organize edememe durumudur (Lane vd., 2000). Bu durum bazı üstün yetenekli çocukların tespit edilmesini zorlaştırdığı, ölçülen potansiyelinin gerçek yüksek potansiyelinden önemli ölçüde daha az olması ya da başarı düzeyi oldukça düşük üstün yetenekli bir öğrenci olarak tanımlanmasına neden olabilmektedir. Bu düşük performans okul bağlamında kullanılan tüm potansiyel ve başarı ölçülerine yansıyabilmektedir (Merrotsy, 2013). Üstün zekalı ve yetenekli çocukların eğitimine yönelik yaklaşımların kritik öneme sahip olduğu, bu özellikteki öğrenciler seçildiğinde ve eğitim ihtiyaçlarını ve tercihlerini karşılayacak şekilde öğretildiğinde, daha yüksek sonuçlar

elde edebilecekleri belirtilmektedir. Yaşam boyu öğrenmenin üstün yetenekli çocukların öğrenme tercihlerine göre yönetilmesiyle bu çocukların yeni bilgileri en gelişmiş olan birincil duyu kanalları aracılığıyla algılayabilecekleri düşünülmektedir. Bunun sonucunda ikincil duyu kanalları aracılığıyla bilinçli olarak pekiştirerek başarılarını artırabilecekleri öngörülmektedir (Tatarinceva vd., 2018). Üstün zekalı çocuklar çevrelerine karşı daha duyarlı oldukları için ortalama zekaya sahip çocuklara göre daha yüksek duygusal ve davranışsal tepki verebilmektedirler (Gere vd., 2009). Dunn'ın (2014) da ifade ettiği gibi düşük nörolojik eşik sergileyen çocuklar duyusal girdiye daha duyarlı olmakta, eşikleri yüksek olan çocuklar ise duyusal uyaranlara daha uzun tepki verebilmektedir. Böylece duyusal uyaranlara karşı verilen tepkiler aktif ve pasif olarak sınıflandırılmaktadır. Bu uyarıcılara karşı gelen duyusal uyaranlara karşı daha fazla etkilenebildiği bu sebeple gelen duyusal uyaranlardan daha fazla etkilenerek duyusal rahatsızlıklara ve daha sonra davranışsal problemlere, duygusal tepkilere neden olabilmektedir. Ayrıca, duyusal aşırı duyarlılığı olan insanları inceleyen araştırmacılar, dürtüsellik, saldırganlık, geri çekilme veya duyulardan kaçınma gibi bir dizi davranış yaşayabilme ihtimallerinin yüksek olduğu belirtilmişlerdir (Miller vd., 2007). Özellikle duyusal entegrasyon/duyusal işlemedeki zorluğun, akran etkileşimlerini başlatma veya sürdürme, meşgul ilişkiler geliştirme, günlük yaşam aktivitelerine katılma ve uyarılma davranışlarını düzenleme ile ilgili zorluklarla sonuçlandığı varsayılmaktadır (Camarata, Miller ve Wallace, 2020). Daniels ve Meckstroth (2009), çocukların ve ebeveynlerin yoğunluk ve hassasiyetlerini anlayarak ve kabul ederek başa çıkmalarına yardımcı olacak stratejiler sunmaktadır. Ebeveynler ve öğretmenler, bu aşırı tepki vermenin çocuğun duyarlılığından ve kendi düzeninin korunması ihtiyacından kaynaklandığını bilerek büyük bir sabra ihtiyaç duyarlar. Çocukların düzene ve öngörülebilir rutinlere ihtiyacı olduğu iyi bilinmektedir. Duyarlı ve yoğun bir çocuk, çoğu zaman kendi duyguları ve canlı imgeleri nedeniyle kendini düzenleyemez hale gelebilir.

Üstün Zekalı ve Yetenekli Çocuklarda Yaşanılan Duyu Bütünleme Güçlükleri

Birçok üstün yetenekli çocuk, duyuları aracılığıyla aldığı bilgileri doğru bir şekilde algılama ve yanıtlama yeteneği olan duyusal işlemede zorluk gösterebilir. Duyuları adlandırmaları, görme, duyma, koku alma, tatma ve dokunma duyusunun yanı sıra; denge, hareket ve vücut pozisyonu ile ilgili vestibüler ve proprioseptif duyular olmak üzere iki ek duyu bulunmaktadır (Arslan, 2015). Duyusal İşleme Bozukluğu Vakfı'na göre, üstün yetenekli bireylerin üçte biri duyusal işleme bozukluğu semptomlarına sahip olabilmektedir (Johnson, Flom ve Wiss, 2012). Duyusal sorunları olan üstün zekalılar belirli kokulardan, yiyeceklerin kıvamından ve giysilerinin nasıl hissettiğinden kolayca rahatsız olabilir. Bununla birlikte, bu özelliklere sahip olma durumu genellikle engellilik olarak kabul edilmeyebilir, bu nedenle iki kez farklı olma durumu olarak bu çocukların sorunları keşfedilemeyebilir (Ungvarsky, 2020).

Denge ve Hareketle (Vestibüler) İlgili Duyu Alanında Yaşanılan Güçlükler

Vestibüler, duyu motor koordinasyon ve uzaysal konumlanma / uyum sağlama ile ilgidir. Doğum öncesi dönemden itibaren gelişmeye başlar ve yaşam boyu beş temel duyunun yönlendirilmesi işlevini sürdürür. Vestibüler duyu alanındaki güçlükler psikomotor alanda yaşanılan aşırı hassasiyet ve artan bir uyarılabilirlik olarak ifade edilebilir. Bu psikomotor yoğunluk, aktif ve enerjik olma kapasitesi (Piechowski, 1986), işlevsel olarak harekete geçmeyi, hızlı konuşma, coşku, yoğun fiziksel aktivite ve fiziksel aktivite ihtiyacını içermektedir. Bu durum bazen üstün potansiyelli bebeklerin davranışlarındaki temel özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, üstün potansiyelli bebek ve çocukların normal gelişim

gösteren bebeklere kıyasla kol ve bacak kaslarının çalıştırmalarının daha düşük seviyede olduğu ve yetişkinler tarafından yapılan vücut hareketlerine karşı direnç gösterebildikleri de gözlenebilmektedir (Dağlıoğlu, 2014). Fiziksel alandaki duyarlılıklar, diğer gelişim alanlarına kıyasla zihin ve beden arasında uyum eksikliğine neden olabilmektedir. Bu bölünme yüzünden çocuk üstün olamayacağı etkinliklere katılmayı reddetme, zevk duymayacağı diğer yapıcı ve fiziksel etkinlikleri ve faaliyetleri ile deneyimleri ile sınırlandırma yoluna gidebilirler. Bu durum da çocukların zihinsel ve bedensel sağlığının bütünlüğüne zarar verme, bireysel gelişim potansiyelinin gerisinde kalmasına sebep olabilmektedir (Clark, 2002). Bunun dışında hareketsiz oturmayı tercih etme ya da hareket etmeden odaklanamama, tehlikenin farkında olmama, sallanma, dönme, eller ile başa destek olma veya sürekli olarak uzanma pozisyonunda olmayı tercih etme gibi davranışlar vestibüler güçlükler arasında sayılabilir (Huri ve Kaya, 2015). Vestibüler duyu dışında, taktil (dokunma), proprioseptif duyu (vücut farkındalığı), duyu sistemini oluşturmaktadır (Ayres, 1979).

Dokunsal (Taktil) Duyu Alanında Yaşanılan Güçlükler

Taktil yani dokunma duyusuna yönelik güçlükler dokunmaya yönelik yanlış, aşırı veya az duyarlı uyarılmayı içermektedir (Mercuri, Stack, Trojan, Giusti, Morandi, Mantis ve Montirosso, 2019). Örneğin belirli dokulara ait kıyafetlerden hoşlanmama, belirli dokulara özgü yiyecekleri reddetme, ağrıya karşı duyarsızlık veya aşırı duyarlılık gibi özellikler görülebilir. Söz konusu güçlük, çocuğun aşırı hareketli olması veya dikkatinin dağınık olması gibi sonuçları doğurabilmektedir. Dokunsal sisteme ait bilgi beyne deri alt yüzeyindeki sinirler yardımı ile ulaşmaktadır. Bu iletimdeki güçlükten kaynaklı olarak ortaya çıkan davranışsal özellikler, çocuklar yüzeysel olarak değerlendirildiklerinde görülmeyebilir. Durum duyusal bakış açısıyla ele alınmadığında, eksik veya hatalı müdahaleler söz konusu olmakta ve duyusal işlemleme bozukluğunun çok üstün yetenekli çocuklarda daha yaygın olduğundan şüphelenilmektedir (Eide ve Eide, 2006).

Proprioseptif Duyu (Beden Farkındalığı) Alanında Yaşanılan Güçlükler

Beden farkındalığı olarak da ifade edilen proprioseptif duyu, bireyin bedenine ait pozisyonlarına yönelik farkında olmayı sağlamaktadır (Proske ve Gandevia, 2012). Bilinçli bedensel farkındalık sağlayan bu duyu sayesinde, hem kaba, hem ince motor alana ait beceriler uygun şekilde gelişmektedir. Motor davranışların koordineli şekilde işlemesini sağlayan duyusal alıcılar kas sisteminde yer almaktadır. Söz konusu alıcıların aşırı veya yetersiz işlemesi, proprioseptif duyu alanına özgü güçlükleri ortaya çıkarabilmektedir. Buna bağlı olarak okulda sırada otururken uygun pozisyonda oturamama veya kalem tutmak, düğme iliklemek ile ilgili güçlükler ortaya çıkabilmektedir. Söz konusu davranışlar yine yüzeysel olarak ele alındığında, aşırı hareketlilikten veya dikkatsizlikten kaynaklanıyor gibi değerlendirilerek müdahale edilebilmektedir.

Üstün zekalı ve yetenekli bir çocuk belirli işitsel veya görsel uyaranlara aşırı duyarlıysa, hassasiyetlerine uyum sağlamak amacıyla, çocuğun gereksinimleri aşırı bir şekilde karşılanması yerine, çocuk için uygun uyarlamanın belirlenmesi, kapsamlı bir değerlendirme sürecine dayanmalıdır (Gere vd., 2009). Bu süreç aynı zamanda bireysel farklılıklara duyarlığı da içermelidir. Elde edilen değerlendirme sonuçları ile her bir çocuğun bireysel özellikleri ortaya çıkacak ve böylece gereksinimi olan uyarlamanın yapılması mümkün olacaktır.

Duyu Bütünleme Sorunlarına İlişkin Farklı Bakış Açıları

Piechowski ve Colangelo (1984)'ya göre; aşırı uyarılabilirlik kişinin dürtüsüne, deneyimine, olasılıkları tasavvur etme gücüne ve yaratıcı ifade de yer alan duygunun yoğunluğuna ve karmaşıklığına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Bu aşırı uyarılabilirliklerin, yeteneği besleyen ve güçlendiren bir tür bağışı temsil etmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Üstün yetenekli bireylerin yaşadıkları zorluklardan biri de; özellikle eğitim ortamlarında sıklıkla olumsuz olarak görülebilmeleridir. Bu durumlarla ilgili çalışan ergoterapistler duyumları birleştiren veya duyusal temelli stratejileri tamamlayan çeşitli yaklaşımlar geliştirmişlerdir (Bundy vd., 2002). Parham ve Mailloux (2001), duyusal işleme bozukluklarıyla ilişkili beş işlevsel bozukluktan bahsetmektedir. Bu bozukluklar; sosyal becerilerde azalma, bozulmuş özgüven veya benlik saygısı veya her ikisi, yetersiz adaptif veya günlük yaşam becerileri, ince, kaba ve duyusal motor beceri gelişiminde gerilik olarak sıralanmaktadır. Brown ve Dunn (2002), tarafından geliştirilen duyusal profil modeli, bir kişinin günlük yaşamdaki duyusal işleme modelini ölçmek için tasarlanmıştır. Bu testteki model bileşenleri, dört temel (Düşük Kayıt, Duyum Arama, Duyusal Duyarlılık, Duyumdan Kaçınma) ve altı işleme kategorisinden (Tat/Koku İşleme, Hareket İşleme, Görsel İşleme, Dokunma İşleme, İşitsel İşleme) oluşmaktadır. Çevreden ve vücudun kendisinden gelen duyusal girdiler, beynin deneyimleri anlamak ve tepkileri düzenlemek için kullandığı bilgileri sağlar. İnsanların günlük yaşamda duyusal deneyimleme tepkileri, orta düzeyde yanıt verirken ve birkaç kişi yoğun bir şekilde yanıt verdiği bir çan eğrisi sürekliliği boyunca dağıtılmaktadır (Brown ve Dunn, 2002). Dunn (2014), duyusal işleme çerçevesi ile duyusal işlemeyi çevresel uyaranlara verilen yanıtların iki sürekliliği olarak teorileştirmektedir. İnsanlar, duyusal uyaranları ne kadar çabuk algıladıklarına (eşik) ve nasıl yönettiklerine (öz düzenleme) bağlı olarak duyusal bilgilere farklı tepkiler vermektedir. Elbette, daha elverişli bir öğrenme ortamıyla sonuçlanan küçük sınıf uyarlamamlarına yol açabilecek bu uyum sürecinde önemli ölçüde dikkatli olunmalıdır. Amaç, çocuk için uygun uyarlamayı belirlemenin kapsamlı bir değerlendirme sürecine dayanmasıdır. Bununla birlikte, çeşitli uyum sorunları olan üstün yetenekli öğrenciler psikolojik danışma için yönlendirildiğinde, bu yardıma karşı dirençli çıkabilir. Ebeveynler veya öğretmenler genellikle bu öğrencileri duygusal olarak değişken ve aşırı tepkilere eğilimli olarak tanımlarlar ve danışmanları ilk elden duygusal patlamalara tanık olabilir. Bunun sonucunda, çocukların duygusal ayırt edici özellikleri hayatlarında çok fazla olumsuz duygu yaratabilir (Clark, 2002; Karnes ve Bean, 2001). Bu danışanlarla etkili bir şekilde çalışmak için, danışmanların genel danışmanlık bilgi ve becerilerinden daha fazlasına ihtiyaçları bulunmakta ve üstün zekalılığın benzersiz özelliklerinin sorunlara nasıl katkıda bulunduğunu anlamaları gerekmektedir (Mendaglio, 2003).

TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Üstün yetenekli çocuklarda duyusal farklılıklar görülebilir (Gere vd., 2009) ve bu sorunların birçoğu duyu sistemlerindeki modülasyon problemlerinden kaynaklanabilir (Smith vd., 2005). Bir uyaran, eşiğini tetikleyecek kadar güçlü olduğunda, aktivasyona neden olmaktadır, fakat bu durum bir süreklilik üzerindedir. Bireyin eşikleri yüksek olduğunda; bu, sistemin aktive olması için daha güçlü uyaranlara ihtiyaç duyması nedeniyle, kişinin diğerlerinin kolayca fark ettiği uyaranları kaçıracağı anlamına da gelmektedir (Kandel, Schwartz ve Jessell, 2000). Üstün yetenekli çocuklar, bu nedenle, gelen duyusal uyaranlardan daha fazla etkilenerek duyusal rahatsızlıklara ve daha sonra davranışsal ve davranışsal beceriksizlik, duygusal tepkilere neden olabilir. Özellikle duyusal işleme bozukluklarından kaynaklanan sorunlar, çocukların kreşe veya okul ortamına girdiğinde daha belirgin hale gelebilmektedir (Miller ve Summers, 2001). Onun için erken yaşta tanılan üstün zekalı çocukların duygusal duyarlılık ve duygusal yoğunlukların

Dabrowski'nin (1972) teorisi temelli tespiti ile kullanımının, davranışsal sorunların belirlenmesinde önemli rol oynayabilmektedir (Tucker ve Hafenstein, 1997). Üstün zekalı çocuklarla çalışan profesyonel eğitimciler, çocukların özel duyusal işlemelerine uyum sağlamak ve öğrenme potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak için sınıf ortamları, etkinlikler veya her ikisini geliştirirken bu bilgileri uygulamaktan yararlanabilir. Gerçekten de, üstün yetenekli bireyler arasında bir "duyarlılık faktörü" yaygın olarak kabul edilmektedir (Edmunds ve Edmunds, 2005). Bu çalışma ile üstün zeka ve yetenekli çocuklara duyu bütünleme penceresinden bakılmaya çalışılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu gruptaki çocukların sosyal becerilerinde azalma, düşük özgüven veya benlik algısı, günlük yaşam becerilerinde ve motor becerilerde güçlük olarak ele alınan duyusal işleme bozukluklarına sahip olabilecekleri ifade edilmektedir (Parham ve Mailloux, 2001). Söz konusu bu özellikler nedeniyle kimi zaman dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu gibi farklı bir tanı grubu ile karıştırılabilmeleri kimi zaman da ev ve okul ortamında akran ve öğretmenlerinin olumsuz değerlendirmelerine maruz kalabilmektedirler. Bu durumun çocuk ve diğerleri arasında çözümü olmayan karşılıklı bir problemler yumağı oluşturması şaşırtıcı değildir. Uygun strateji ve destekle bu problemlerin çözülebileceğinden dolayı yaşanma ihtimali yüksek olan bu güçlüklere duyusal özellikler açısından bakılmasının anlamlı sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir. Gelecek araştırmalarda bu konular üzerinde çalışmalar yapılabilir.

Etik Kurul İzin Bilgisi: Bu araştırma, bir derleme çalışmadır.
Yazar Çıkar Çatışması Bilgisi: Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur ve finansman desteği alınmamıştır.
Yazar Katkısı: Yazarlar makaleye eşit katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

KAYNAKÇA

Arslan, C. (2015). *Serebral palsili olgularda duyu bütünleme ağırlıklı fizyoterapi programının fonksiyonellik, spastisite ve motor seviye üzerine etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Medipol Üniversitesi, İstanbul.

Ataman, A. (2003). Üstün yetenekli/zekâlı çocuk ile yaşamak. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 39: 46 - 62.

Ayres, A. J. (1979). *Sensory integration and the child*. Los Angeles: Western Psychological Services.

Ayres, A. J. (1963). The development of perceptual–motor abilities: A theoretical basis for treatment of dysfunction (1963 Eleanor Clarke Slagle Lecture). *American Journal of Occupational Therapy, 27*: 221–225.

Baykoç, N. (2010). (Edt.) *Öğretmenlik programları için özel eğitim*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Bundy, A. C., Lane, S. and Murray, E. A. (Eds.). (2002). *Sensory integration: Theory and practice* (2nd ed.). Philadelphia: F. A. Davis.

Brown, C. and Dunn, W. (2002). *Adolescent/adult sensory profile.* San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

Camarata, S., Miller, L. J. and Wallace, M. T. (2020). Evaluating Sensory Integration/Sensory Processing Treatment: Issues and Analysis. *Front. Integration Neuroscience.* 14:556660. doi:10.3389/fnint.2020.556660.

Case-Smith, J. and Bryan, T. (1999). The effects of occupational therapy with sensory integration emphasis on preschool-age children with autism, *American Journal of Occuputation Theraphy*, 53(5): 489-497.

Case-Smith, J. and Miller, H. (1999). Occupational therapy with children with pervasive developmental disorders, *American Journal of Occuputation Theraphy*, 53(5): 506-513.

Clark, B. (2002). *Growing up gifted*. New Jersey: Pearson Education.

Columbus Group (1991). *Unpublished transcript of the meeting of the Columbus Group,* Columbus, Ohio.

Dabrowski, K. (1972). *Psychoneurosis is not an illness,* London: Gryf.

Dağlıoğlu, H. E. (2014). Erken çocuklukta üstün zekâ/üstün yetenek, (Ed.) Ayşegül Ataman: Üstün zekâlılar ve üstün yetenekliler konusunda bilinmesi gerekenler içinde (s. 46-81). Ankara: Vize.

Daniels S. and Meckstroth, E. (2009). Nurturing the sensitivity, intensity, and the developmental potential of young gifted children, In S. Daniels ve M. M. Piechowski (Eds.) Living with intensity (pp. 33-56). Scottsdale, AZ: Great Potential Press.

Deary, I. J. (1994). Sensory discrimination and intelligence: Postmortem or resurrection? *American Journal of Psychology*, 107: 95–115.

Dunn, W. (2014). *Sensory profile-2*. San Antonio, TX: Pearson Publishing.

Eide, B. and Eide, F. (2006). *The mislabeled child: How understanding your child's unique learning style can open the door to success.* New York, NY: Hyperion.

Edmunds, A. L. and Edmunds, G. A. (2005). Sensitivity: A double-edged sword for the pre adolescent and adolescent gifted child. *Roeper Review*, 27: 69–77. doi:10.1080/02783190509554293

Gallagher, J. (1990). Editorial: The public and professional perception of the emotional status of gifted Children, *Journal for the Education of the Gifted*, 13: 202–211.

Galton, F. (1883). *Inquiries into human faculty and its development*. New York: Macmillan.

Gere, D. R., Capps, S. C., Mitchell, D. W. and Grubbs, E. (2009). Sensory sensitivities of gifted children, *American Journal of Occupational Therapy*, 64: 288–295.

Helmbold, N., Troche, S. and Rammsayer, T. (2006). Temporal information processing and pitch discrimination as predictors of general intelligence, *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 60: 294-306.

Huri, M. ve Kaya, S. (2015). Öğrenme Güçlüğü Olan Çocuklarda Duyu Bütünleme Eğitiminin Duyu Modülasyonu ve Nöromotor Performansa Olan Etkisinin İncelenmesi: Öğrenci Projesi, *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 3(1): 27-33.

Janos, P. and Robinson, N. (1985). *Psychosocial development in intellectually gifted children.* In D. Horowitz and M. O'Brien (Eds.), The gifted and talented: Developmental perspectives (pp. 149–195). Washington, DC: American Psychological Association.

Johnson, D. A., Flom, P. L. and Wiss, T. (2012). Twice-Exceptional Newsletter, [s. l.], n. 54, p. 3–8, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://2ecenter.org/wp-content/uploads/2018/09/2e_Newsletter_Issue_54.pdf

Kandel, E., Schwartz, J. and Jessell, T. (2000). *Principles of neural science*. New York: McGraw-Hill.

Lane, S. J., Miller, L. J. and Hanft, B. E. (2000). Towards a consensus in terminology in sensory integration theory and practice: Part 2: Sensory integration patterns of function and dysfunction. *Sensory Integration Special Interest Section*, 23(2): 1-3.

Leroux, J. A. and Levitt-Perlman, M. (2000). The gifted child with attention deficit disorder an identification and intervention challenge. *Roeper Review*, 22(3): 171-176.

Marland, S. P. (1972). *Education of the gifted and talented: Report to the congress of the United States by the U.S. Commissioner of education,* Washington DC: U.S. Government Printing Office.

May-Benson, T. A. and Koomar, J. A. (2010). Systematic review of the research evidence examining the effectiveness of interventions using a sensory integrative approach for children, *American Journal of Occupational Therapy*, 64: 403-414.

Mendaglio, S. (2003). Heightened multifaceted sensitivity of gifted students, *Journal of Secondary Gifted Education,* 14(2): 72-82.

Merrotsy, P. (2013). *Invisible gifted students. Talent development ve excellence*. ISSN 1869-0459 (print)/ ISSN 1869-2885 (online) 5(2): 31–42.

Metin, N. (1999). *Üstün yetenekli çocuklar*. Ankara: Öz Aşama Matbaacılık.

Mika, E. (2005). *Theory of positive disintegration as a model of personality development for exceptional individuals*. Perspectives in Gifted Education: Vol. 3. Complexities of Emotional Development, Spirituality and Hope. University of Denver, Institute for the Development of Gifted Education, Ricks Center for Gifted Children.

Milgram, R. M. (1991). (Edt.) *Counseling gifted and talented children.* Norwood New Jersey: Ablex Publishing Corporation.

Miller, L., Anzalone, M., Lane, S., Cermak, S., and Osten, E. (2007). Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis*, American Journal of Occupational Therapy*, 61: 135–140.

Miller, L. J. and Summers, C. (2001). *Clinical applications in sensory modulation dysfunction: Assessment and intervention considerations.* In S. S. Roley, E. I. Blanch, ve R. C. Schaaf (Eds.), Understanding the nature of sensory integration with diverse populations (pp. 247–274). San Antonio: Therapy Skill Builders.

Parham, L. D. and Mailloux, Z. (2001). *Sensory integration*. In J. Case-Smith (Ed.), Occupational therapy for children (4th ed., pp. 329-381). St. Louis, MO: Mosby, Inc.

Piechowski, M. M. and N. (1984). Developmental potential of the gifted, *Gifted Child Quarterly*, 28(2): 80-88.

Piechowski, M. M. (1986). The concept of developmental potentional. *Roeper Review*, 8: 191-197.

Probst (2007). When your child's second exceptionality is emotional: Looking beyond psychiatric diagnosis. *Twice Exceptional Newsletter*, 20(1): 19 - 23.

Renzulli, S. J. (1984). The Triad/ Revolving Door System: A Research-Based Approach to Identification and Programming for the Gifted and Talented, *Gifted Child Quarterly*, 28, 4.

Roedell, W. C. (1984). Vulnerabilities of highly gifted children, *Roeper Review*, 6: 127–130.

Roedell, W. C. (1986). Socioemotional vulnerabilities of young gifted children, *Journal of Children Contemperary Society*, 18: 17-29.

Smith Roley, S., Mailloux, Z., Miller-Kuhaneck, H. and Glennon, T. (2007). *Understanding Ayres' sensory integration*. OT Practice 12(7).

Silverman, L. (1995). *Lost IQ Points: the brighter the child the greater the loss.* Recent Advances in Otitis Media. Proceedings of the sixth international symposium, June 4-8. Ft. Lauderdale, Florida.

Smith, T., Mruzek, D. W. and Mozingo, D. (2005). *Sensory integration therapy*. In J. W. Jacobson, R. M. Foxx, and J. A. Mulick (Eds.). Controversial therapies for developmental disabilities: Fad, fashion, and science in professional practice. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Sternberg, R. J. (1990). What Constitutes a "Good" Definition of Giftedness?, J*ournal for the Education of the Gifted*, 14(1): 96 - 100.

Şimşek, M. ve Karataş, İ. H. (2019). DEHB'li özel yetenekli çocuklarin yaşadiği sosyal-duygusal sorunlar ve çözüm yollari hakkinda öğretmen görüşleri. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi,* 3(2): 87-96.

Tannenbaum, A. J. (1983). *Gifted children: Psychological and educational perspectives*. New York: Macmillan Publishing Company.

Tatarinceva, A. M., Sergeeva M. G., Dmitrichenkova S.V., Chauzova V. A., Andryushchenko I. S. and Shaleeva E. F. (2018). Lifelong learning of gifted and talented students, *Espacios*, 39(2): 29 - 40.

Tucker, B. and Hafenstein, N. L. (1997). Psychological intensities in young gifted children, *Gifted Child Quarterly*, 41(3): 66-75.

Ungvarsky, J. (2020). Twice exceptional (2e). Salem Press Encyclopedia.

Vantassel – Baska, J. (1994). (Edt.) *Comprehensive Curriculum for gifted learners.* (2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Webb, J. T. and Latimer, D. (1993). ADHD and children who are gifted, *Exceptional Children,* 60: 183-184.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 962-977.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1038
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Zonguldak İli Endüstriyel Miras Turizmi Potansiyelinin Swot Analizi*

Doç. Dr. Hasan KÖŞKER, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Karadeniz Ereğli Turizm Fakültesi, Zonguldak, e-posta: hasankosker@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0662-8301

Zafer ÖZBEY, Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, e-posta: zaferozbey1@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1698-6268

Öz

Günümüzde dünyanın farklı bölgelerinde işlevini yitiren birçok fabrika, makine, teçhizat, sanayi tesisi ve maden ocağı endüstriyel miras turizmi kapsamında yeniden bir bölgesel canlanma ve ekonomik kalkınma aracı olarak değerlendirilmektedir. Zonguldak; tarihi geçmişi, kültürel değerleri, endüstriyel zenginliği ve alternatif turizm olanaklarıyla endüstriyel miras turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu araştırmanın amacı; Zonguldak ilinin endüstriyel miras turizmi potansiyelini tespit etmek ve SWOT analizi ile ilin güçlü ve zayıf yönlerini, fırsat ve tehditlerini belirlemektir. Araştırma; Zonguldak'ın endüstriyel miras turizmi bakımından zengin bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İlin Türkiye'nin ilk maden şehirlerinden biri olması, birçok maden ocağı ve tarihi endüstriyel yapıya sahip olması en güçlü yönünü, ilde endüstriyel miras turizm bilincinin tam anlamıyla oluşamamış olması en zayıf yönünü oluşturmaktadır. Batı Karadeniz'de tur programlarının artması önemli bir fırsat olarak öne çıkmakta iken, endüstriyel miras öğelerinin tam anlamıyla korunamamasından kaynaklanan bozulma ve yok olma riski önemli bir tehdit oluşturmaktadır.

* Bu araştırmanın bir kısmı 21. Ulusal Turizm Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel Miras, Endüstriyel Miras Turizmi, Zonguldak.
Makale Gönderme Tarihi: 05.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 01.07.2022

Önerilen Atıf:
Köşker, H. ve Özbey, Z. (2022). Zonguldak İli Endüstriyel Miras Turizmi Potansiyelinin Swot Analizi, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 962-977.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 962-977. DOI:10.26677/TR1010.2022.1038
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

Swot Analysis of Zonguldak Provincial Industrial Heritage Tourism Potential

Associate Prof. Dr. Hasan KÖŞKER, Zonguldak Bülent Ecevit University, Karadeniz Ereğli Tourism Faculty, Zonguldak, e-mail: hasankosker@yahoo.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0662-8301

Zafer ÖZBEY, MSc. Student, Zonguldak Bülent Ecevit University, Social Sciences Institute, Zonguldak, e-mail: zaferozbey1@hotmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1698-6268

Abstract

Today, many factories, machinery, equipment, industrial facilities and mines that have lost their function in different parts of the world are again considered as a regional revival and economic development tool within the scope of industrial heritage tourism. Zonguldak; With its historical background, cultural values, industrial wealth and alternative tourism opportunities, it has an important potential in terms of industrial heritage tourism. The purpose of this research; To determine the industrial heritage tourism potential of Zonguldak province and to determine the strengths and weaknesses, opportunities and threats of the province with SWOT analysis. The research reveals that Zonguldak has a rich potential in terms of industrial heritage tourism. The fact that the province is one of the first mining cities in Turkey and has many mines and historical industrial structures is its strongest point, while the fact that the industrial heritage tourism awareness has not been fully formed in the province is its weakest aspect. While the increase in tour programs in the Western Black Sea Region stands out as an important opportunity, the risk of deterioration and extinction due to the inability to fully protect the industrial heritage items poses a significant threat. Conserving the industrial heritage resources in Zonguldak and transforming them into a touristic product will contribute to the sustainability of the industrial identity of the province and the development of industrial heritage tourism.

Keywords: Industrial Heritage, Industrial Heritage Tourism, Zonguldak.
Received: 05.04.2022
Accepted: 01.07.2022

Suggested Citation:
Köşker, H. and Özbey, Z. (2022). Swot Analysis of Zonguldak Provincial Industrial Heritage Tourism Potential, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 962-977.

GİRİŞ

Endüstri devrimi; ekonomi başta olmak üzere, üretim süreçlerini, insanların yaşam tarzlarını ve toplumsal yapıyı derinden etkileyerek yeni bir süreci başlatmıştır. Geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen üretim faaliyetleri kaybolmaya başlarken otomasyon sistemine geçilmesiyle birlikte yeni fabrika ve tesisler kurulmaya başlanmış, ulaşım kanalları ve pazarlama ağının gelişmesi ise üretim yapılan tesis sayısının artmasını sağlamıştır (Köksal, 2012). Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan çevrecilik hareketi, yeni sanayi teknolojilerinin gelişmesi (Kaya ve Yılmaz, 2018) ve 1980'lerden sonra yaşanan küresel ekonomik gerileme, şiddetli uluslararası rekabet ve endüstrilerin hızla değişen yapısı, dünya çapında büyük sanayi şehirlerinde kullanılamayan atıl endüstriyel arazi ve tesislerin oluşmasına neden olmuştur (Peng ve Tzeng, 2019: 921). İlk zamanlarda bilinçsizlik ve yanlış koruma yöntemleri nedeniyle endüstriyel yapılara yönelik büyük bir tehdit oluşmuştur. İlerleyen yıllarda kullanım dışı kalan bu yapılar endüstri tarihinin tanıkları olarak kabul edilmeye başlanmış (Kariptaş vd., 2015: 512) ve bu tesislerin tarihi dokusunun nasıl korunacağı ve bunların nasıl değerlendirileceği düşünülmeye başlanmıştır (Elhan, 2009). İlk olarak Britanya'nın öncülüğünde başlatılan daha sonra birçok ülke, kişi ve gruplar tarafından endüstri mirasının korunmasına yönelik örgütlemeler ve topluluklar oluşturulmuştur. Bu bağlamda 1973 yılında Birinci Endüstri Alanlarını Koruma Kongresi, 1975'te ikincisi ve 1978'de üçüncüsü düzenlenmiştir (Şekerci ve Akıner, 2021: 151). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-UNESCO da yol gösterici bir rol üstlenerek insanlık tarihi için önemli olan bazı endüstriyel tesisleri, maden ve taş ocaklarını dünya miras alanı olarak koruma altına almıştır (Jones ve Munday, 2001: 585). 1978 yılında Polonya-Wieliczka'daki tuz maden ocakları dünya miras listesine giren ilk endüstriyel varlık olarak geçmektedir (Saner, 2012: 56).

Son zamanlarda İngiltere, Almanya, Hollanda, Belçika, Avusturya, İspanya ve İtalya gibi Avrupa ülkeleri başta olmak (Yılmaz, 2014: 212) üzere birçok ülkede endüstriyel tesisler ve maden ocakları kültürel mirasın bir parçası olarak korunmakta (Edwards ve Llurdés, 1996) ve endüstri mirası kapsamında yeniden değerlendirilerek endüstriyel miras turizmi adı altında pazarlanmaktadır (Peng ve Tzeng, 2019). Böylece çürümeye terk edilmiş veya kullanılamayan endüstriyel tesis, makine, teçhizatlar ile maden ocakları gibi endüstriyel alanlar yenilikçi bir yaklaşımla turistik bir ürüne dönüştürülmektedir (Kaya ve Yılmaz, 2018). Kültürel miras turizminin bir alt kolu olarak karşımıza çıkan endüstriyel miras turizmi; geçmiş dönemlerin üretim faaliyetleri dikkate alınarak inşa edilen binalar, mekânlar ve yapıların maksimum fayda ile geri kazandırılması sürecini olumlu yönde etkileyerek turizmin çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır (The World Tourism Organization-UNWTO, 2011). Öte yandan endüstriyel miras turizminin canlanması endüstriyel tesislerin kapanmasıyla işini kaybetmiş olan yerel halkın moral ve motivasyonu artırmakta onlara ekonomik ve kültürel olarak yeni fırsatlar sunmaktadır (Xie, 2006 :1322).

Zonguldak sahip olduğu taş kömürü ocakları, maden bölgeleri, tarihi yapıları ve terk edilerek atıl durumda bırakılan üretim alanları ile önemli bir endüstriyel miras turizmi potansiyeline sahiptir. Bu araştırmada; Zonguldak'ın endüstriyel miras turizmi potansiyelinin tespit edilmesi ve SWOT analizi ile mevcut durumun ortaya konulması ve bazı çıkarımlarda bulunulması amaçlanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Endüstriyel Miras

Endüstriyel miras; önceki dönemlerden kalan endüstriyel süreçlerden kaynaklanan insan yapımı siteler, binalar, mimari yapılar, endüstriyel peyzajlar, tesisler, ürünler ve süreçlerle ilgili

dokümantasyonu ifade eder (Xie, 2006: 1321). Nizhny Tagil Endüstri Mirası Tüzüğü, endüstriyel mirası kültürel miras kapsamında ele almaktadır. Tüzük endüstri mirası; tarihsel, teknolojik, sosyal, mimari ve bilimsel değere sahip endüstri kültürüne ait somut ve somut olmayan kalıntılar olarak tanımlamaktadır. Endüstri mirasının tanıtımında ve korunmasında turizmin ve müzelerin üstlendiği role dikkat çekilmekte ve bu mirasın yerel halk tarafından benimsenmesinin önemine vurgu yapılmaktadır (Kıraç, 2013: 12). Endüstri miras odaklı olarak 1978 yılında kurulan ilk uluslararası örgüt olan The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage-TICCIH (Saner, 2012: 55), 2003 yılı tüzüğünde endüstriyel mirasın tarihi, teknolojik, sosyal mimari veya bilimsel değeri olan endüstriyel kültür kalıntılarından oluştuğunu ifade etmektedir. Bu kalıntıların; bina ve makineler, atölyeler, değirmenler ve fabrikalar, madenler ve işleme-arıtma tesisleri, depolar ve mağazalar, enerjinin üretildiği, iletildiği ve kullanıldığı yerler, ulaşım ve tüm altyapısı ile sosyal faaliyetler için kullanılan konut, ibadet veya eğitim gibi alanlardan oluştuğu belirtilmektedir (www.ticcih.org). Tüzükten de anlaşılacağı üzere endüstriyel miras sadece bina, makine gibi mekanik aletlerden ibaret olmayıp, endüstriyel bölgelerdeki yeraltı ve yerüstündeki sosyal yaşama ait tüm elemanları kapsamaktadır.

Tanyeli (2000), endüstriyel mirasın kültürel mirasla iç içe olduğunu ve farklı açıdan tanımının yapıldığını vurgulamaktadır. Endüstriyel mirası, çeşitli üretim araçlarıyla ve otomasyon sistemleriyle mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirildiği kendine özgü mimariden oluşan yapılar olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Saner (2012) endüstriyel mirası; belirli bir tarihsel niteliğe ve öneme sahip eski endüstri yapılarının, alanlarının ve bunlarla ilişkili her çeşit varlığın kendisi olarak tanımlamaktadır.

Teknolojik gelişmeler farklı endüstriyel dönemlerin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte geleneksel üretim yöntemleri ve kullanım dışı kalan binalar ve tesisler işlevini yitirerek faaliyette oldukları dönemin ruhunu ve değerini yansıtmaları bakımından hafızalarda yer edinmişlerdir. Bu nedenle bahsedilen endüstriyel miras öğeleri değerli kültürel miras ürünleri olarak kabul edilmektedir (Gülay, 2019: 9). Endüstriyel dönemlerde ekonominin bel kemiği olan endüstriyel miras alanları ve yapıları, endüstriyel miras turizmini geliştirmek için bir kaynak oluşturmaktadır. Bu kaynakların turistik bir ürüne dönüştürülmesi, endüstriyel geçmişin değerini artırmakla birlikte eski endüstri alanların yeni bir karakterle şekillenmesini sağlamaktadır (Güdü Demirbulat ve Saatçi, 2020: 35). Böylece yerel halkın geçmişinin ve yaşadığı çevrenin izleriyle yaşatılması da sağlanmış olacaktır.

Endüstriyel Miras Turizmi ve İlgili Çalışmalar

Endüstriyel miras turizmi; işlevini yitiren endüstriyel olmaktan çıkan yapıların mevcut kullanımından farklı olarak turistik bir çekiciliğe dönüştürülerek kullanılmasını ifade eder (Xie, 2006: 1322). Endüstriyel miras turizmi ve endüstriyel alanlarının turizm amaçlı değerlendirilmesi 1980'li yıllarda İngiltere'de ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren kent ölçeğindeki bölgesel yeniden yapılandırma stratejisi kapsamında ekonomik ve sosyal bir kalkınma aracı olarak görülmeye başlanmıştır (Kıraç, 2013). 1999 yılında Almanya'da Ruhr Havzası'nda endüstriyel miras turizmine yönelik "Endüstriyel Miras Rotası" adı altında tur rotaları oluşturulmuştur. İlerleyen yıllarda endüstriyel miras turizmi bilincinin oluşturulmasına ve kullanım dışı olan sanayi alanlarının turizm bağlamında değerlendirilmesine yönelik faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir (Yazgan, 2013). Endüstriyel miras turizmi yaygınlaşmasıyla birlikte, sanayileşmede gelişim gösteren bölge ve şehirlerde önemli endüstriyel kalıntılar değer kazanmıştır. Bu yapıların korunarak restore edilmesi değerli varlıklara dönüşmesine ve yeni bir kimliğe bürünerek endüstriyel miras turizm alanı kapsamına girmesine olanak sağlamıştır (Yang, 2017). Terk edilerek atıl durumda bırakılan varlıkların endüstriyel miras olarak

değerlendirilmesi ve turizme kazandırılması bölgenin turizm arz çeşitliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır.

Endüstri alanlarının turizm ürünü olarak pazarlanması, bölgenin korunması ve yeniden yapılanması açısından yardımcı bir araç konumunda bulunmaktadır (Edwards ve Llurdés, 1996). Endüstriyel miras varlıklarının turizm endüstrisi içerisinde yer almaya başlaması turizmin çeşitlendirilmesine, destinasyonların markalaşmasına, binaların ve alanların farklı tematik kullanımları ile ziyaretçilerin ilgisini çekmesine, elde edilen turizm gelirlerinin artmasına (Uysal, 2018: 330), bölgesel istihdama ve ekonomiye katkı sağlamaktadır (Hashimoto ve Telfer, 2017). Endüstriyel miras turizmi, farklı arayışlar içerisinde olan ve eski sanayi merkezlerini ve maden ocaklarını ziyaret eden turistleri tarihi yolculuğa çıkararak (Xie, 2015; Vargas-Sánchez, 2015) onlara nostaljik ve yeni deneyimler sunmaktadır (Xie, 2006). Ayrıca terk edilen sanayi alanları ve yapıların eski imajını kazanmasına yardımcı olmakta, bölgenin turist profilinin çeşitlenmesini sağlamaktadır (Kaya ve Yılmaz, 2018).

Endüstriyel miras turizmi ile ilgili literatür incelendiğinde endüstriyel mirasın önemli bir turistik arz kaynağı oluşturduğu, bu mirasın özgün kimliğinin korunarak yaşatılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması gerektiği anlaşılmaktadır (Peng ve Tzeng, 2019; Demirbulat ve Saatçi, 2020; Funk ve Pashkevich, 2020). Dünyada endüstriyel mirasın turistik bir ürün olarak nasıl kullanıldığına ve nasıl kullanılabileceğine yönelik model önerilerine rastlanmaktadır. Xie (2006) Amerika'da Ohio'nun kuzeybatısında yer alan Toledo şehrine yönelik ulusal tarihi jeep müzesinde bir vaka çalışması yapmıştır. İşlemeyen ve terk edilmiş tesis ve alanlarda işlerini kaybetmiş olan yerel halkın moral ve motivasyonunun bozulduğunu, endüstriyel miras turizminin canlanmasının buralarda yaşayan yerel halkın moral ve motivasyonunu artırdığını, onlara ekonomik ve kültürel olarak yeni fırsatlar sunduğunu ifade etmektedir. Hospers (2002), eski sanayi sitelerinin turistik amaçlı restore edilmesi ve işletilmesinin bölgesel yenilenme için yararlı bir strateji olarak görüldüğünü, endüstriyel miras turizminin Avrupa hizmet sektörü için ilginç ve yeni bir kombinasyon olabileceğini ifade etmektedir. Büyükarslan ve Güney (2013), işlevini yitiren endüstriyel yapıların yapısal özelliklerinin korunarak endüstriyel miras turizmi bağlamında yeniden işlevlendirilerek değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Böylece bu yapıların yok olmasının engellediğini, çevre kirliliğinin de önüne geçildiğini ve işlevini yitiren endüstriyel yapılar yeniden ekonomik bir kaynak haline dönüşebildiğini vurgulamaktadır.

Xie (2015), endüstriyel olmaktan çıkan alanların turistik bir çekicilik unsuru olduğunu ve turistlerin nostaljik deneyimler yaşamalarına olanak sağladığını ifade etmektedir. Bu bağlamda bu yapıların endüstriyel miras turizmi bağlamında değerlendirilmesini önermektedir. Kariptaş vd. (2015), işlevini yitiren endüstriyel yapıların yaşatılmasının destinasyon için olumlu getirilerinin olacağını ve bu yapıların özgün işlevlerinin unutturulmadan yeni işlevlerle değerlendirilmesi gerektiği ifade etmektedir. Öte yandan eski endüstriyel yapıların destinasyonun tanıtımına da katkı sağlayacağını, destinasyona canlılık verme anlamında çok etkileyici olduğunu ve destinasyon için bir endüstriyel turizm alanı açacağını vurgulamaktadır. Coratza vd. (2018), dünyanın en büyük taş ocağı olarak kabul edilen Rio Delle Rocca Vadisi yakınlarındaki Sassuolo Seramik Karo Bölgesi yakınlarındaki terk edilmiş taş ocağının vadinin özgün görünümünü derinden etkilemesine rağmen, taş ocağı alanının ve çevresinin jeolojik, biyolojik ve endüstriyel mirasının bir arada turistik açıdan değerlendirilebileceğine yönelik bir model önerisinde bulunmuşlardır.

Funk ve Pashkevich (2020), endüstriyel mirasın korunması gerektiğini, sanayi sonrası durgun olan bölge ekonomileri için endüstriyel mirasın bir araç olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda endüstriyel miras turizminin önemli bir seçenek olduğu ifade edilmektedir. Peng ve Tzeng (2019), endüstriyel miras turizminin son yıllarda popüler bir hale geldiğini, endüstriyel mirasın turistik bir ürün olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne

sürmektedir. Güdü Demirbulat ve Saatçi (2020), endüstriyel mirasın kültürel mirasta olduğu gibi özgün kimliğinin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Türkiye'de eski endüstriyel fabrikaların ve binaların bir kısmının enerji müzesi, endüstri müzesi, maden müzesi gibi farklı adlarla müzelere dönüştürülerek değerlendirildiğini, çoğunun ise değerlendirilemediğini ifade etmektedir. Şekerci ve Akıner (2021), Almanya'nın endüstriyel yapıları, üretimin sembolü ve anıtsal yapılar olarak gördüğünü ve koruduğunu, bu yapıları turizm bağlamında endüstri müzesi olarak veya sanat, kültür, eğlence, rekreasyon merkezi ve gezi alanı olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.

Zonguldak İlinin Endüstriyel Miras Turizm Potansiyeli

Zonguldak; Batı Karadeniz Bölümü'nde, Karadeniz'e kıyısı olan ve Türkiye'nin sanayileşme hamlesinde yer alan önemli bir ilidir. Buranın endüstri tarihi 1829'da taş kömürün bulunması ve 1840'lı yıllarda madencilik faaliyetlerinin başlamasına kadar dayanmaktadır. Zengin taş kömürü yataklarının bulunmasıyla birlikte demir-çelik endüstrisi ve madencilik faaliyetleri oldukça gelişmiştir. Madenlerin faaliyete geçmesiyle birbiri ardına açılan kömür ocakları, bölgenin ekonomik ve sosyal koşullarını etkilemiş, ili göç alan bir yerleşim ve sanayi bölgesine dönüştürmüştür (Batı Karadeniz Turizm Master Planı, 2020). Zengin kömür havzaları, kömür hazırlama tesisleri, devasa yeraltı siloları ve demir yolları, konveyör bantlardan oluşan ulaşım ağı, limanlar (Karabağ ve Şenel, 2019), maden ocakları, sanayi yapıları ve farklı üretim alanları Zonguldak'ın köklü bir endüstriyel geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA) tarafından hazırlanan Batı Karadeniz Turizm Master Planı (2020) ve Batı Karadeniz Bölgesi Endüstri Mirası Öğelerinin Araştırılması Raporu'nda (2021) Zonguldak ili sınırları içerisinde toplam 137 adet endüstriyel miras öğesi tespit edilmiştir. Bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir:

Fener Mahallesi: Zonguldak'ın tarihsel, kültürel ve doğal değerlerine sahip "Kentsel ve III. Derece Doğal Sit Alanı" olarak tescil edilen eski bir endüstriyel miras alanıdır. Konutları, lojmanları, lokalleri, deniz kıyısındaki sosyal alanları ve kamu binalarını bünyesinde bulunduran mahallede yaşam günümüzde aktif olarak devam etmektedir.

Üzülmez Kültür Vadisi: İçerisinde ana kömür üretim sahası, Asma Lavuarı ve Atölyesi, Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi, Karabük Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sanayi mirası olarak koruma altına alınan Kok Fabrikası ve Bacası gibi yapıların bulunduğu bir alandır. Tarihi kalıntı olarak değerlendirilen bu yapılar, endüstriyel miras turizmi açısından önemli bir potansiyel oluşturmaktadır.

Çatalağzı: Bünyesinde Çatalağzı Lavuarı, Işıkveren (ÇATES-A) Termik Santrali ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) Çatalağzı Demiryolu Tesisleri olmak üzere farklı sanayi türlerini barındıran bir yerleşkedir. Gelişmekte olan Türkiye sanayisinin artan elektrik enerjisi açığını karşılamak için Çatalağzı Termik Santrali (ÇATES-A) 1946 yılında faaliyetine başlamıştır. Tesis, yapıldığı yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyük termik santrali olarak hizmete açılmıştır. 1991 yılında ekonomik ömrünü doldurduğu gerekçesi ile servis dışı bırakılmıştır. Yeni inşa edilen santralden sonra bu tesisin fonksiyonu bitmiş, iç demir aksamı satılmıştır. Cumhuriyetin en önemli endüstriyel miraslarından olan Çatalağzı Termik Santrali yıllardır atıl durumdadır.

Zonguldak Limanı ve Çevresi: Zonguldak Limanı ve arkasında yer alan kent merkezi olarak belirtilen bölgede liman ve yükleme sahasının yanında Merkez Lavuarı, Çaydamar İşletmesi, Türkiye Taş Kömürü (TTK) Maden Makinaları Fabrikası, Zonguldak Garı, Fevkani Köprüsü ile kentteki üretimle bağıntılı olarak karayolu, demiryolu ve denizyolu ulaşımı ve bunlarla ilişkili

servis alanları bulunmaktadır. Tescillenerek yasal olarak koruma altına alınan ildeki az sayıdaki endüstri yapılarından olan Merkez Lavuarı, 2006 yılında kısmen yıkılmış olup sadece üç kulesi, bir yer altı silosu ve bir trafo istasyonu ayakta kalmıştır.

Karadeniz Ereğlisi ve Çevresi: Karadeniz Ereğli, Zonguldak ilinin önemli sanayi yapılarını bünyesinde barındıran ve hala faaliyette olan Ereğli Demir Çelik Fabrikasıyla ülke ve bölge ekonomisine katkı sağlayan bir ilçesidir. Bu bölgede Ereğli Limanı ile Zonguldak arasındaki deniz yolu ulaşımını düzenlemek için yapılmış ve önemli bir endüstriyel miras olarak kabul edilen Ölüce Deniz Feneri bulunmaktadır. Ayrıca ilçenin Kandilli Beldesi'nde yer alan TTK Armutçuk İşletmesi'ne ait kömür madenleri ve yapılar bölgenin önemli endüstri miras alanlarıdır. Kömürün ulaşımı için oluşturulan demiryolu ağı ve TCDD Lokomotif Bakım ve Onarım Atölyesi de ilçedeki önemli endüstriyel miras öğelerindendir.

Çaycuma ve Filyos: Zonguldak'ın en doğusunda Filyos Nehri üzerinde bulunan bu iki yerleşim yerinde iki önemli endüstriyel tesis bulunmaktadır. Filyos kıyısında Ateş Tuğla Fabrikası, Çaycuma'da SEKA Kâğıt Fabrikası bulunmaktadır. Bu fabrikalar, bölgenin ekonomik ve sosyal gelişiminin yanında kültürel dönüşümüne de önemli katkı sağlamaktadır.

Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi (Zonguldak Maden Müzesi): Zonguldak kentinin madencilik tarihine ışık tutan Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi, Üzülmez Müessese Müdürünün evi olarak kullanılan yapının müzeye dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Müzede kentin endüstriyel tarihine ışık tutacak çeşitli sergi elemanları, işçilerin kullandığı araç gereç ve malzemeler sergilenmektedir. Böylece ziyaretçiler, madencilik faaliyetlerini sembolik olarak deneyimleme olanağına erişebilmektedir. Öte yandan Türkiye'nin ilk ve tek maden müzesi olan Zonguldak Maden Müzesi'nin 2022 yılı ocak ayında Avrupa Endüstriyel Miras Rotası'na (ERIH) üyeliği kabul edilmiştir. Bu üyeliğin, kentin taşkömürüyle ön plana çıkan tarihinin uluslararası zeminde bilinirliğinin artmasına ve kentin markalaşarak tanıtım faaliyetlerinin sağlam temeller üzerine atılmasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir (www.bakka.gov.tr). ERIH, Avrupa'nın 30 ülkesinde 300'den fazla üyesi olan endüstriyel mirasın korunması, tarihsel öneme sahip yerlerde ziyaretçi deneyimi sunması, özellikle sanayileşmeden etkilenen yapı ve alanların endüstriyel geçmişi hakkında ayrıntılı bilgi sunması, endüstriyel miras öğelerinin korunmasına teşviki ve iş birliğine yönelik bir ağıdır (www.erih.net).

Aşağı Kandilli Endüstri Mirası: Zonguldak ili Karadeniz Ereğli ilçesi Kandilli Beldesi sahilinde bulunan TTK'ya ait olan Varagel ve çevresindeki endüstriyel yapılar Zonguldak'ın endüstri mirasının en önemli öğelerindendir.

Uzun Mehmet Anıtı: Karadeniz Ereğli'nin Köseağzı Köyü'nden olan Bahriyeli Uzun Mehmet, Köseağzı Neyren Deresi bölgesinde taş kömürünü bulmasından sonra Zonguldak, kömürün simgesi haline gelmiştir. Bu eser, Zonguldak'ı temsil eden üç şehit (madenlerin ilk kurbanı ve efsanevi ismi Uzun Mehmet, şehit asker ve şehit madenci) anısına yapılmış bir anıttır.

TTK Karadon İşletmesi: Günümüzde aktif bir kömür madeni işletmesi olarak kullanılmaktadır. 150 yıl boyunca kullanılabilecek bir kömür rezervi olduğu düşünülen bu bölge bünyesinde yeni ve eski üretim tesislerini ve idari binaları barındırmaktadır. Bu alanda inşa edilen Karadon Sineması, filmlere sahne olmuş ve dönemin gençlerinin toplanma mekânı haline gelmiştir.

Şarjömen Rapid İskelesi: Zonguldak limanı içerisinde Şarjöman ismiyle bilinen anıtsal değeri olan iskele, işlevi bakımından yükleme/doldurma anlamına gelmektedir. Bir asırdan fazla bir süreden beri varlığını sürdüren bu yapı, havzada üretilen ve demiryoluyla limana getirilen kömürleri limandaki vapurlara yüklemek için yapılmıştır. İlerleyen zaman içinde kömür dışındaki yükler de buradan gemilere yüklenmeye başlanmıştır. Kalker taşının yontularak işlenmesiyle ile yapılan iskele, döneminin özgün bir endüstriyel yapı örneğidir.

Zonguldak ilinin endüstriyel miras öğeleri ağırlıklı olarak Fener Mahallesi, Üzülmez Kültür Vadisi, Çatalağzı, Zonguldak Limanı ve çevresi, Çaycuma, Filyos, Karadeniz Ereğli ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Zonguldak'ta öne çıkan endüstriyel miras öğeleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo 1. Endüstriyel Miras Turizmi Potansiyel Yapı, Alan ve Sitler

Fener Mahallesi *Varagel Tüneli (Fener Tünelleri) *Türkiye Taş Kömürü -TTK Genel Müdürlüğü *TTK Yayla Konağı Konukevi *A Tipi Konukevi *Spor Tesisleri *Sosyal Tesisler *Lojmanlar ve Lokaller
Üzülmez Kültür Vadisi *Üzülmez Eski Lavuar Binası *Asma Lavuarı ve Atölyesi *Eski Kok Fabrikası Bacası *Konukevi (Rombaki Konağı) * Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi (Zonguldak Maden Müzesi)
Çatalağzı *Çatalağzı Lavuarı *Işıkveren (ÇATES-A) Termik Santrali * TCDD Çatalağzı Demiryolu Tesisleri
Zonguldak Limanı ve Çevresi *Liman ve Yükleme Sahası *Merkez Lavuarı *TTK Maden Makinaları Fabrikası *Zonguldak Garı *Fevkani Köprüsü *Çaydamar İşletmesi
Karadeniz Ereğlisi ve Çevresi *Ereğli Demir Çelik Fabrikası *Ölüce Deniz Feneri *TTK Armutçuk İşletmesi *Çamlı, Alacaağzı ve Kandilli Kömür Madenleri *TCDD Lokomotif Bakım ve Onarım Atölyesi
Çaycuma ve Filyos *Filyos Ateş Tuğla Fabrikası *Çaycuma SEKA Kâğıt Fabrikası
Karaelmas Maden Şehitleri Müzesi
Aşağı Kandilli Endüstri Mirası
Uzun Mehmet Anıtı
TTK Karadon İşletmesi
Şarjömen Rapid İskelesi

Kaynak: Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2021). TR81 Batı Karadeniz Bölgesi endüstri mirası öğelerinin araştırılması raporundan derlenmiştir.

BAKKA, Zonguldak'ın endüstriyel miras potansiyelinin turistik bir ürün olarak değerlendirilebilmesi ve geliştirilebilmesi için koruma, kentsel tasarım, ulaşım, eğitim ve

markalaşma adı altında 5 ana projenin hayata geçirilmesine çalışmaktadır. Ayrıca mevcut olan 2 tur rotasına 5 tur rotasının daha entegre edilmesini planlanmaktadır (BAKKA, 2021). Söz konusu rotalar şunlardır:

Koruma projeleri kapsamında Çatalağzı Lavuarı çevresindeki endüstriyel mirasa konu olan yapıların karakteristik özellikleri ile korunarak müzeye dönüştürülmesi planlanmaktadır. Cumhuriyet döneminde inşa edilen ve ilk enerji santrali olarak faaliyet gösteren Çatalağzı Termik Santrali'nin endüstriyel mirasın önemli tanıklarından biri olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple yapının koruma altına alınarak Işıkveren Sanayi Müzesi'ne dönüştürülmesinin bölgenin endüstriyel miras turizminin gelişmesinde önemli bir rol oynayacağı tahmin edilmektedir. Kentsel sit alanı olarak tanımlanan Fener Mahallesi içerisindeki yapılardan A Tipi Konukevinin işlevine uygun şekilde yeniden kullanımının sağlanması ve butik bir otele dönüştürülmesi planlanmaktadır. Çaydamar İşletmesi ve çevresinde atıl durumda bulunan yapılar; bölgenin yaşantısını, tarihi dokusunu ve kömürle olan ilişkisini aktarmaktır. Bu bölgenin korunarak kente gelen ziyaretçilerin bölgedeki madencilik kültürünü deneyimlemeleri için yaşayan bir müzeye dönüştürülmesi planlanmaktadır.

Karadeniz Ereğli ile Zonguldak arasında bulunan Kandilli Bölgesi'nde TTK'ya ait önemli endüstriyel yapı ve alanlar bulunmaktadır. Deniz kıyısında olan bu alanda butik bir otelin inşa edilmesi planlanmaktadır. Ayrıca Çamlı Bölgesi'nin yeşil bitki örtüsüne sahip olması, bu bölgedeki endüstriyel miras alanlarının doğayla iç içe olması yürüyüş ve bisiklet rotaları için uygun bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu bölgede endüstriyel miras alanlarının keşfedilebileceği bir endüstriyel arkeoloji parkının da turizme kazandırılması düşünülmektedir. Bununla birlikte Kandilli çevresindeki Kireçlik ve Alacaağzı'ndaki plaj alanlarının düzenlenmesinin deniz turizmine ve endüstriyel miras turizmine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Kandilli-Zonguldak-Çatalağzı karayollarının iyileştirilerek hizmete açılması ulaşım ağının gelişmesine ve turizm hareketliliğinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Eğitim alanında önerilen projelerden en dikkat çekeni maden şehitlerinin ailelerinin endüstri mirası turizminde istihdam edilmesinin amaçlanmasıdır. Bu projeyle çeşitli maden kazalarında şehit olan maden işçilerinin aile üyelerinin sosyal anlamda desteklenmesi, kömürün oluşturduğu olumsuz algının iyileştirilmesi ve endüstriyel turizm aracılığıyla yeni iş imkânlarının sağlanması amaçlanmaktadır. Bölgede endüstriyel mirası araştıracak araştırmacıları desteklemek, endüstriyel miras envanterini ve arşivini oluşturmak, çeşitli koruma programlarını geliştirmek, farklı yapıdaki sit alanlarını tespit etmek, endüstriyel miras ile ilgili toplantılar düzenlemek ve endüstriyel miras alanlarını çevresiyle bir bütün olarak değerlendirmek amacıyla Kömür Havzası Araştırma Enstitüsü kurulması önerilmektedir.

Markalaşma alanındaki öneriler incelendiğinde; endüstri mirası kapsamında UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine ve UNESCO Öğrenen Şehirler Ağı'na üyelik başvurularının yapılması planlanmaktadır. Markalaşma sürecine katkı sağlayabileceği düşünülen diğer önemli bir konu ise UNESCO Küresel Jeopark Ağı Zonguldak Kömür Jeoparkı projesidir. BAKKA ve Zonguldak İl Özel İdaresi'nin iş birliği ile Zonguldak'ı UNESCO Küresel Jeopark Ağı'na dahil etme başvurusu 2018 yılında yapılmış ve 25 Haziran 2021'de UNESCO Küresel Jeopark adaylığı resmen başlatılmıştır (www.zonguldak.gov.tr).

Zonguldak'ta endüstriyel miras turizmi rotalarının geliştirilmesi için Zonguldak Endüstri Mirası Rotası ve Kömüre Giden Demiryolu (Yeşil Rota) adıyla demiryoluyla gezilebilecek iki ayrı tur rotasının oluşturulması planlanmaktadır. Diğer taraftan Batı Karadeniz Endüstri Rotası, Karabük-Zonguldak Rotası, Kozlu-Üzülmez Rotası, Çaycuma-Filyos-Bartın Rotası ve Ereğli-Kandilli Rotası gibi alternatif tur rotaları da önerilmektedir. Planlanan bu projeler ve düşünülen tur rotaları vasıtasıyla Zonguldak'ta endüstriyel miras turizminin gelişmesi ve kentin

tanınırlığının arttırılması hedeflenmektedir. Zonguldak'ta planlanan proje ve hayata geçirilmesi düşünülen tur rotası önerileri Tablo 2'de ayrıntılı olarak yer almaktadır.

Tablo 2. Endüstriyel Miras Turizmi Proje ve Tur Rotası Önerileri

PROJE ÖNERİLERİ
1. Koruma Projeleri *Çatalağzı Lavuarı Bölge Müzesi *Işıkveren Sanayi Müzesi *Demir Çelik Müzesi *Merkez Atölyeleri'nin Üniversite Kampüsü ve Kuluçka Merkezi Olarak Yeniden Düzenlenmesi *A Tipi Konukevi'nin Butik Otele Dönüştürülmesi *Yenişehir Kültür Merkezi'nin Yenilenmesi *Rombaki Köşkü
2. Kentsel Tasarım Projeleri *Çaydamar Yaşayan Müzesi *Yenişehir Mahallesi'nin Yenilenmesi *Kandilli ve Çevresinin Turizm Bölgesi Olarak Geliştirilmesi *Kandilli Butik Oteli ve Çamlı Endüstri Arkeolojisi Parkı *Kireçlik ve Alacaağzı'nın Plaj Turizmi için Düzenlenmesi
3. Ulaşım Projeleri *Kandilli ve Çevresindeki Karayollarının Yenilenmesi *Zonguldak-Çatalağzı Karayolu'nun İyileştirilmesi
4. Eğitim Projeleri *Maden Şehitlerinin Ailelerinin Endüstri Mirası Turizminde İstihdam Edilmesi *Farklı Gruplara Yönelik Bilgilendirme Turları ve Farkındalık Çalışmaları *Kömür Havzası Araştırma Enstitüsü
5. Markalaşma Projeleri *UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine Başvuru (Endüstri Mirası Odağında) *UNESCO Öğrenen Şehirler Ağı'na Başvuru (Endüstri Mirası Alanında) *UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na Başvuru (Edebiyat Alanında) *Avrupa Endüstri Miras Rotasına (ERIH) Üyelik *Zonguldak'ın Endüstri Mirasında Kentsel Sit Olması *Tarihi Kentler Birliğine Üyelik
6. Endüstriyel Miras Turizminin Rota ve Tur Tasarımları Mevcut Endüstri Mirası Rotaları *Zonguldak Endüstri Mirası Rotası *Yeşil Rota (Kömüre Giden Demiryolu) Uygulanabilecek Rota Önerileri *Batı Karadeniz Endüstri Rotası *Karabük-Zonguldak Rotası *Kozlu-Üzülmez Rotası *Çaycuma-Filyos-Bartın Rotası *Ereğli-Kandilli Rotası

Kaynak: Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2021). TR81 Batı Karadeniz Bölgesi endüstri mirası öğelerinin araştırılması raporundan derlenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı; Zonguldak ilinde gelişmekte olan endüstriyel miras turizmi potansiyelini tespit etmek ve SWOT analizi ile güçlü ve zayıf yönlerini, tehdit ve fırsatlarını belirlemektir. Araştırma verileri doküman incelemesi, literatür taraması ve gözlemlerden elde edilmiştir. İlgili literatür incelendiğinde Zonguldak'ın endüstriyel mirasına yönelik çalışmaların fazla olduğu (Ekmen, 2014; Çörek, 2018; Karabağ ve Şenel, 2019; Yıldız, 2019; Fidan ve Önür, 2021) ancak ilin endüstriyel miras turizmine yönelik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir (Gülay, 2019; Güdü Demirbulat ve Saatcı, 2020). Mevcut olan çalışmalarda ilin endüstriyel mirasının veya endüstriyel miras turizminin SWOT analizinin yapılmadığı görülmektedir. Bu yönüyle çalışmanın önemli olduğu, ilgili paydaşlara ve literatüre katkı sağlayabileceği ifade edilebilir.

SWOT analizi; bir şirketin, sektörün, yatırımın, ülkenin veya coğrafi alanın özelliklerine göre avantaj ve dezavantajlarını belirlenerek, gelecekte kontrol edilebilen veya edilemeyen çevresel faktörlerin getirdiği fırsat ve tehditlerin belirlenmesini amaçlayan bir analiz yöntemidir (Stacey, 2007). Stratejik planlama başta olmak üzere birden fazla alanda kullanılan SWOT analizi, söz konusu yönetim birimi veya bölgenin avantaj ve dezavantajlarını, gelecekte karşılaşılabilecek fırsat ve tehditleri net bir şekilde ortaya koymaya çalıştığından önemlidir. Analiz sonucunda bölgenin avantajlarına odaklanma, dezavantajlarını azaltma, bölgeye yönelik tehditleri ortadan kaldırmanın yollarını bularak fırsatlardan yararlanma imkânı sunmaktadır (İnayet ve Akbulak, 2010: 204). SWOT analizi tekniği kullanılarak bir ülkenin veya bölgenin turizm potansiyelinin iç (güçlü ve zayıf yönler) ve dış (fırsatlar ve tehditler) faktörlerini ortaya koymak mümkündür (Karadeniz vd., 2007: 196). SWOT analizi, bölgenin turizm arz potansiyelinin avantaj ve dezavantajlarını anlamada, analiz etmede ve turizm hedeflerine uygun bir strateji seçmede yardımcı olmaktadır (Gökçe, 2006: 17).

ZONGULDAK İLİ ENDÜSTRİYEL MİRAS TURİZMİNİN SWOT ANALİZİ

Tablo 3'te Zonguldak'ın endüstriyel miras turizminin SWOT analizi yer almaktadır. Tablo incelendiğinde Zonguldak'ta endüstriyel miras turizmine konu olabilecek çok sayıda arz kaynağı olduğu, ilin endüstriyel miras turizmi açısından güçlü yönlerinin ve fırsatlarının zayıf yönlerinden ve tehditlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ilk ve tek maden müzesinin Zonguldak'ta olması, bölgenin arkeolojik, tarihi ve kültürel değerler bakımından zengin olması, bölgede zengin taşkömürü yataklarının bulunması, ilin eski bir liman şehri olması, madencilik faaliyetlerinin gelişmiş olması, önemli üretim tesisleri ve fabrikaların olması, endüstriyel miras turizminin 12 ay uygulanabilirliği ve ulaşım ağının gelişmiş olması ilin güçlü yönlerindendir. Endüstriyel miras turizm bilincinin yetersiz olması, endüstriyel miras turizmine gereken önemin verilememesi, planlanan projelerin hayata geçirilememesi ve bölgede işlevini yitirmiş olan fabrika, tesis ve bazı yapıların kaderine terk edilmiş olması ilin zayıf yönlerindendir. İlde atıl durumda bulunan endüstriyel yapılarından bazılarının restore edilmeye başlanması, koruma çalışmalarının başlatılması, endüstriyel miras öğelerinin gün yüzüne çıkarılması, endüstriyel miras turizmine yönelik çeşitli tur rotalarının planlanması ve "Zonguldak Kömür Jeoparkı" projesi önemli fırsatlardandır. Endüstriyel miras öğelerinin tam anlamıyla korunamamasından kaynaklanan bozulma ve yok olma riski, bölgeye yatırımcı çekilmesinde karşılaşılan zorluklar ile rant odaklı koruma yaklaşımları ilde endüstriyel miras turizminin gelişmesini engelleyen önemli tehditlerdendir.

Tablo 3. Zonguldak İlinin Endüstriyel Miras Turizmi SWOT Analizi

Güçlü Yönler	**Zayıf Yönler**
*Bölgenin arkeolojik, tarihi ve kültürel değerler bakımından zengin olması *Cumhuriyetin ilk maden şehirlerinden biri unvanına sahip olması *Köklü bir liman şehri geçmişine sahip olması *Bölgede zengin taşkömürü yataklarının bulunması *Madencilik faaliyetlerinin gelişmiş olması *Kömür üretimine bağlı tesis ve yapıların bulunması *Türkiye'nin ilk ve tek maden müzesinin Zonguldak'ta olması *Bölgede demir çelik fabrikasının faaliyet göstermesi *Ulaşım ağının gelişmiş olması *Eski demiryolu ağının varlığı *Havaalanı pist büyütme çalışmalarının tamamlanması *Ulusal ve uluslararası pazarda güvenli bir destinasyon algısına sahip olması *Ankara-İstanbul gibi büyükşehirlere yakın konumda olması *"visitzonguldak.com" adıyla bir internet sitesinin ve "tabiatiylabatikaradeniz" adlı sosyal medya hesaplarının aktif olarak kullanılması *Endüstriyel miras turizminin 12 boyunca uygulanabilirliği	*Bölgede endüstriyel mirası araştıracak bir kurum ve kuruluşun olmaması *Endüstriyel miras turizm bilincinin tam anlamıyla oluşmamış olması *Birden fazla fabrika ve tesisin kaderine terk edilmiş olması *Kömürün turizm açısından çok fazla değerlendirilememesi *Faaliyet göstermeyen kömür madeni sahalarının ziyarete açılamaması *Endüstriyel miras öğelerinin eko turizm ve çevresiyle birlikte değerlendirilememesi *Konaklama imkânlarının yetersizliği *Pazarlama ve tanıtım projelerinin yetersizliği *Yapılması planlanan demiryolu projelerinin hayata geçirilememiş olması *Turizm Master Eylem Planı'nda yer alan Ateş Tuğla fabrikasının hala müzeye dönüştürülememesi
Fırsatlar	**Tehditler**
*Bölgede turizm hareketlerinin artması *Batı Karadeniz Turizm Master Planı (2020) içerisinde endüstriyel miras turizminin desteklenmesi *Atıl durumda bulunan yapı-bina ve alanların turizme kazandırılmak istenmesi *Fener Mahallesinin kentsel sit ve üçüncü derece doğal sit alanı olarak ilan edilmesi *Üzülmez Kültür Vadisi Projesi'nin faaliyete geçirilmesi *Yeşil Rota (Kömüre Giden Yol), Bisiklet Rotası ve bölgenin endüstri miras öğelerini kapsayan tur rotalarının planlanmış olması *Dünyada en çok ziyaret edilen endüstriyel miras turizm destinasyonlarının maden alanlarından oluşması *Endüstriyel miras turizminin ülkemizde henüz yeni olması *UNESCO Küresel Jeopark Ağı Zonguldak Kömür Jeoparkı 2 yıllık adaylık sürecinin başlaması *Bölgedeki turizm platformları ve yerel yönetimlerin endüstriyel miras turizmi özelinde iletişimde olmaları *Çaycuma Havaalanı'ndan Almanya'ya doğrudan uçuşların yapılması *Endüstriyel miras turizminin istihdama olumlu katkısı ve gelir yaratma potansiyelinin yüksek olması *İlin UNESCO dünya mirası listesinde yer alan maden şehirleri arasına katılma imkânı sunması *Bölgede çekimi yapılan maden konulu film ve dizilerin marka destinasyon olma sürecine katkı sağlaması	*Endüstriyel miras öğelerinin tam anlamıyla korunamamasından kaynaklanan bozulma ve yok olma riski *Turizmin gelişmiş olduğu çevre destinasyonlara talebin kayması *Bölge tanıtımının yanlış hedefler üzerinde gerçekleştirilmeye çalışılması *Havaalanında sınırlı sayıda sefer olması *Endüstriyel miras turizmi potansiyeli yüksek olmasına rağmen bölgeye yatırımcı çekilmesindeki zorluklar *Rant odaklı koruma yaklaşımlarının endüstriyel miras öğelerinde geri dönüşümü olmayan kayıplara neden olması

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bir ülke, bölge veya destinasyonda turizmin gelişebilmesi için bir çekim unsurunun olması gerekmektedir. Doğal güzellikler, tarihsel geçmiş ve kültürel miras insanları seyahat etmeye yönelten temel çekim unsurlarındandır. Turistik çekim unsurlarından biri de endüstriyel miras bileşenleridir. Kullanılmayan eski sanayi tesisleri, fabrikalar, maden ocakları, malzeme ve teçhizat kültürel mirasın bir alt bileşeni olmasına rağmen, toplum genellikle tarihi, sanatsal, arkeolojik değeri olan yapıları, alanları, gelenek ve görenekleri kültürel miras olarak algılamaktadır. Durum böyle olunca neyin korumaya ve turistik bir ürüne dönüştürülmeye değer olduğu, neyin olmadığı tam olarak bilinememektedir. Bu bağlamda endüstriyel mirasın

ilgili kamu kuruluşları, yerel yönetimler ve yerel halk tarafından sahiplenilerek benimsenmesi, korunması ve turistik bir çekim unsuru olarak değerlendirilmesi gerekir.

Kömür kent ve insan ilişkilerine sahne olan Zonguldak ve çevresinde her yönüyle madenciliğin izleri görülmektedir. Taş kömürüne göre dokusu şekillenen il, tarihe tanıklık eden endüstriyel yapıları ve yaklaşık 200 yıllık madencilik kültürüyle endüstriyel miras öğelerini bünyesinde barındıran Türkiye'nin sayılı şehirlerin biridir. İlde tarihi bir geçmişe sahip olup kendi kaderine terk edilmiş çok sayıda sanayi tesisi, arıtma tesisi, maden ocağı, depo, demir yolu, bina, sosyal tesis vb. yapılar bulunmaktadır. Bu çalışma, Zonguldak'ın endüstriyel miras turizmi potansiyelinin tespit edilmesi ve SWOT analiziyle ilin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatları ve tehditleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. SWOT analizinde; Zonguldak'ta endüstriyel miras turizmine konu olabilecek çok sayıda arz kaynağı olduğu, güçlü yönlerinin ve fırsatlarının, zayıf yönleri ve tehditlerinden daha fazla olduğu görülmektedir. Madencilik faaliyetinden dolayı çok sayıda maden ocağının ve fabrikaların varlığı, ilin eski bir liman şehri olması, demir yolu taşımacılığının yapılması, nostaljik bir yapıda olması ilin güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Buna karşın, ilde endüstriyel miras turizmi bilincinin yetersiz olması, eski yapı ve alanların korunamayarak kaderine terk edilmiş olması zayıf yönler olarak tespit edilmiştir. Bunun yanında endüstriyel miras öğelerinin tam anlamıyla korunamamasından kaynaklanan bozulma ve yok olma riski önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Zonguldak'ın belirtilen zayıf yönlere ve tehditlere rağmen bazı fırsatları da bulunmaktadır. İlin en önemli fırsatı Batı Karadeniz'de tur programlarının artması ve ilde endüstriyel miras turizminin yapılabilir olmasıdır.

Zonguldak'ta endüstriyel miras turizmin gelişmesi için öncelikle ilde endüstriyel turizm bilincinin oluşturulması gerekmektedir. Bu doğrultuda endüstriyel miras turizmine konu olabilecek endüstriyel alanlar ve yapılar, maden ocakları, demir yolları, sanayi tesisleri, keresteden yapılan eski iskele gibi yapılar restore edilerek turizme kazandırılabilir. Yerel halka endüstriyel miras öğelerinin önemi hakkında çeşitli eğitimler verilerek endüstriyel mirası korumaları ve bilinçlenmeleri sağlanabilir. İlin turizm stratejileri arasında endüstriyel miras turizmine yer verilmesi, bu turizm türünün doğa ve kültür turizmine entegre edilerek pazarlanması önerilebilir. Öte yandan Zonguldak'ın endüstriyel miras turizmi konusunda markalaşması için gerekli çalışmalar başlatılabilir. İlin planlama, tanıtım ve pazarlama stratejilerinde endüstriyel miras turizmine özel bir yer verilebilir. Nitekim BAKKA'nın hazırlamış olduğu Batı Karadeniz Turizm Master Planı'nda (2020) ve Batı Karadeniz Bölgesi Endüstri Mirası Öğelerinin Araştırılması Raporu'nda (2021) endüstriyel miras ve turizm öğelerinin ele alınmış olması çeşitli proje önerilerinde bulunulması ve tur rotalarının oluşturulmak istenmesi ümit verici bir gelişmedir. Zira koordineli, bütüncül bir turizm planlaması gelecek adına büyük bir önem taşımaktadır. Daha da önemlisi planlama aşamasında öngörülen projelerin hayata geçirilebilmesidir. Zonguldak'ta endüstriyel miras turizminin gelişmesi yeni istihdam alanları oluşturabileceği gibi yerel halkın refah seviyesini artırarak ekonomik kalkınmaya da katkıda bulunabilecektir.

Endüstriyel miras turizmi son yıllarda giderek popüler hale gelen bir konu olmasına rağmen, bu konudaki akademik çalışmalar yetersizdir. Bu yönüyle araştırmanın önemli olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bundan sonra yapılacak araştırmalarda dünyadaki uygulamalar dikkate alınarak Zonguldak ili endüstriyel miras turizminin nasıl değerlendirilebileceğine yönelik model önerileri geliştirilebilir. Ayrıca yetkili kamu kurumlarının, yerel yönetimlerin ve yerel halkın endüstriyel miras turizmi algısını tespit etmeye yönelik araştırmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

Batı Karadeniz Turizm Master Planı, (2020). [Online]: http://batikaradeniz.gov.tr/?cat=769, [Erişim Tarihi: 24.08.2021].

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı-BAKKA (2021). TR81 Batı Karadeniz Bölgesi Endüstri Mirası Öğelerinin Araştırılması. [Online]: https://bakkakutuphane.org/upload/dokumandosya/endustrimirasi _rapor_web.pdf. [Erişim Tarihi: 10.08.2021].

Büyükarslan, B. ve Güney, D. (2013). Endüstriyel Mirasın Yeniden İşlevlendirilme Süreci ve İstanbul Tuz Ambarı Örneği, *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi,* 6(2): 31-58.

Coratza, P., Vandelli, V. and Soldati, M. (2018). Environmental Rehabilitation Linking Natural and Industrial Heritage: A Master Plan for Dismissed Quarry Areas in the Emilia Apennines (Italy). *Environmental Earth Sciences.* 77 (455). Doi: 10.1007/s12665-018-7642-9.

Çörek, İ. (2018). *Aesthetic Paradigm and The Pure/Poetic/Bold Materiality of İndustrial Heritage Buildings: The Case of Zonguldak Coal Washery Area* (M. Arch. - Master of Architecture). Middle East Technical University, Turkey.

Edwards, J. A. and Llurdés, J. C. (1996). Industrial Heritage: Mines and Quarries, *Annals of Tourism Research,* 23 (2): 341-363. Doi: 10.1016/0160-7383(95)00067-4.

Ekmen, F. G. (2014). Zonguldak'ta Kültürel ve Endüstriyel Mirasın Korunması ve Özel Bir Teşebbüs Örneği: Çanakçılar Arkeoloji ve Etnografya Müzesi. *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu,* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi 16-18 Ekim 2014. Zonguldak. ss: 9-20.

Elhan, S. (2009). *Kentsel Bellek Bağlamında Sanayi Mirasının Değerlendirilmesi: İstanbul Haliç Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Fidan, F. and Önür, S. (2021). Analysis of the Industrial Heritage in Zonguldak and Recommendations for its Reutilization. *International Journal of Conservation Science*, 12(1): 177-194.

Funk, M. and Pashkevich, A. (2020). Representations of Industrial Heritage in Tourism Marketing Materials: Analysing Androcentric Discourse in Textual and Visual Content. *Dosalgares a Multidisiplinary e-Journal,* 36, 41- 58. Doi: 10.18089/DAMeJ.2020.36.3.

Gökçe, F. (2006). *Yerel Destinasyonlarda Turizm Potansiyelinin Belirlenmesinde SWOT (Fütz) Analiz Tekniği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Gülay, A. (2019). *Endüstriyel Mirasın Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Zonguldak İli Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.

Güdü Demirbulat, Ö. ve Saatci, G. (2020). Endüstriyel Miras Turizmi Üzerine Zonguldak İli Özelinde Bir Değerlendirme. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 1(1): 35-49.

Hashimoto, A. and Telfer, D. J. (2017). Transformation of Gunkanjima (Battleship Island): From A Coalmine Island to A Modern Industrial Heritage Tourism Site in Japan. *Journal of Heritage Tourism,* 12(2): 107-124.

Hospers, G. J. (2002). Industrial Heritage Tourism and Regional Restructuring in the European Union. *European Planning Studies*, 10(3): 397-404. Doi: 10.1080/09654310220121112.

https://ticcih.org/about/charter/ [Erişim Tarihi: 15.12.2021].

https://www.erih.net/about-erih [Erişim Tarihi: 25.01.2022].

http://www.zonguldak.gov.tr/zonguldak-komur-jeoparki-projesi-logo-secim-anketi [Erişim Tarihi: 15.01.2022].

https://www.bakka.gov.tr/haber/zonguldak-maden-muzesi-avrupa-endustri-mirasi-rotasina-erih-dahil -oldu/1302 [Erişim Tarihi: 30.01.2022].

http://www.zonguldak.gov.tr/ilimizin-unesco-kuresel-jeopark-agina-dahil-edilmesine-iliskin-toplanti-gerceklestirildi [Erişim Tarihi: 30.10.2021].

İnayet, Z. ve Akbulak, C. (2010). Troia Tarihi Milli Parkı'ndaki Turizm Potansiyelinin SWOT Analizi ile Değerlendirilmesi. *11. Ulusal Turizm Kongresi*, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi 2-5 Aralık 2010. Aydın. ss: 203-213.

Karadeniz, E., Kandir, S. Y. ve Önal, Y. B. (2007). Seçilmiş Paydaşların SWOT Yöntemiyle Türk Turizm Yatırımlarını Değerlendirmesine Yönelik Bir Pilot Çalışma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(2): 195-205.

Karabağ, K. and Şenel, G. (2019). Value Analysis for Adaptive Reuse of Industrial Heritage Sites in Zonguldak, International Conference on Conservation of 20th Century Heritage from Architecture to Landscape, 23-24 April 2019, Tehran, Iran.

Kariptaş, F. S., Erdinç, J. E. ve Dinçer, B. Ö. (2015). Endüsriyel Mirasın Kentlerdeki Kültürel Sürdürülebilirlik Bağlamında İncelenmesi, *2nd International Sustainable Building Symposium*, Gazi Üniversitesi 28-30 May 2015. Ankara. ss: 512-516.

Kaya, M. ve Yılmaz, C. (2018). Endüstriyel Miras Turizmi İçin Bir Örnek: Ayancık- Zingal Orman İşletmesi (Sinop). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44(1): 121-162.

Kıraç, B. A. (2013). Endüstri Mirasının Korunması ve Yeniden Değerlendirilmesi, *Mimaran Dergisi*, (9): 7-20.

Köksal, G. (2012). Endüstri Mirasını Koruma ve Yeniden Kullanım Yaklaşımı, *Güney Mimarlık Dergisi*, 5: 18–23.

Jones, C. and Munday, M. (2001). Blaenav Blaenavon and United Nations World Heritage Site Status: Is Conservation of Industrial Heritage A Road to Local Economic Development? *Regional Studies*, 35(6): 585-590. Doi: 10.1080/00343400120065741.

Peng, K. H. and Tzeng, G. H. (2019). Exploring Heritage Tourism Performance Improvement for Making Sustainable Development Strategies Using the Hybrid-Modified MADM Model. *Current Issues in Tourism*, 22(8): 921-947. Doi: 10.1080/13683500.2017.1306030.

Saner, M. (2012). Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye'deki Yaklaşımlar, *Planlama*, 52: 53-66.

Stacey, D. R. (2007). *Strategic Management and Organizational Dynamics,* 6 th Edition. Prentice Hall.

Şekerci, Y. ve Akıner, İ. (2021). Endüstriyel-Kültürel Mirasın Değerlendirilmesi: Almanya Zollverein Maden Ocağı Kompleksi Örneği. *Planlama*, 31(2): 151-163.

Tanyeli, G. (2000). Endüstri Arkeolojisi Yapılarının Korunması ve Yeniden İşlevlendirilmesi, *Domus Mimarlık Tasarım Sanat İletişim Dergisi*, 8: 50-51.

TICCIH, (2003). The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, the International Committee for the Conservation of Industrial Heritage.

UNWTO, (2011). Industrial Heritage in Tourism Policies for Sustainable Development, Poland.

Uysal, M. (2018). Endüstriyel Miras ve Turizm İlişkisinin Türkiye Turizm Planlaması Kapsamında Değerlendirilmesi, 1st International Conference on Tourism and Architecture, Karabük University 24-27 October 2018. Karabük. ss: 321-338.

Vargas-Sánchez, A. (2015). Industrial Heritage and Tourism: A Review of the Literature. In: Waterton E., Watson S. (Ed.), (p. 219-233). The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research.

Yılmaz, H. (2014). Eskişehir'in Biricik Destinasyon Önerisi: Endüstriyel Miras, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2): 205-225.

Yang, X. S. (2017). Industrial Heritage Tourism Development and City Image Reconstruction in Chinese Traditional Industrial Cities: A Web Content Analysis. *Journal of Heritage Tourism*, 12(3): 267-280.

Yazgan, A. (2013). Koruma/Miras Alanlarının Turizm Amaçlı Kullanımı ve Korunması, (Editör) Dikçınar Sel, B.: *Kentsel ve Çevresel Koruması* içinde (ss. 94-113). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Xie, P. F. (2006). Developing Industrial Heritage Tourism: A Case Study of the Proposed Jeep Museum in Toledo, Ohio. *Tourism Management*, 27: 1321-1330.

Xie, P. F. (2015). A Life Cycle Model of Industrial Heritage Development. *Annals of Tourism Research*, 55: 141-154.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 978-987.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1039
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Tedarikçi Seçiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Malzemelerinin Alımına Yönelik Bir Uygulama

Dr. Turabi KARADAĞ, Boğaziçi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul, e-posta: turabikaradag@windowslive.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9481-5718

Öz

Bu çalışmada işletmelerin en önemli yönetim stratejilerinden biri olan tedarik zinciri ve tedarik zinciri yönetimi kavramları ele alınmıştır. İşletmelerde teknolojinin gelişmesine paralel olarak yeni yönetim tekniklerinin gelişmesi sürekli olarak devam etmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde tedarik zinciri kavramının tanımı, amaçları, etkinliği ele alınmıştır. İkinci bölümde tedarik zinciri yönetimi kavramına geçiş yapılmış ve bu strateji ayrıntılı olarak incelenmiştir, onu takip eden bölümlerde de konuyla ilgili yapılan literatür çalışmalarından yola çıkılarak bir değerlendirmeye gidilmiştir.Tedarikçi seçimi ve tedarikçi seçim kriterleri incelenerek, işletmelerin iş sağlığı ve güvenliği hizmet ve kişisel koruyucu donanımlar fonksiyonu nasıl yerine getirdiğini irdelemek amacıyla bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamada, bir işletmede tedarikçi seçim kriterlerinin neler olduğu ve tedarikçi performansının değerlendirilmesi hususunda ne gibi yöntemler izlendiği ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Tedarik Zinciri Yönetimi, Tedarikçi Seçimi.
Makale Gönderme Tarihi: 12.03.2022
Makale Kabul Tarihi: 03.07.2022

Önerilen Atıf:
Karadağ, T. (2022). Tedarikçi Seçiminde İş Sağlığı ve Güvenliği Malzemelerinin Alımına Yönelik Bir Uygulama, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 978-987.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2022, 5(7): 978-987. DOI:10.26677/TR1010.2022.1039

ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

CONCEPTUAL PAPER

An Application for The Purchase of Occupational Health and Safety Materıals in Supplier Selection

Dr. Turabi KARADAĞ, Boğaziçi University, Faculty of Law, İstanbul, e-mail: turabikaradag@windowslive.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9481-5718

Abstract

In this study,one of the most important strategies, supply chain and the supply chain management, has been analyzed. In business world, development of new management techniques has been continuing a non-stop process parallel to the development of technologies. In the first chapter concepts of supply chain, supply chain functions and efficient are at the focus. In the second chapter of the study, it is mentioned the supply chain management and this strategy is analyzed in detail. The historical development of the supply chain management and the related literature build the main point. The chapters coming after are about the evaluation from literature.Supplier selection and supplier selection criterias are examined, the SCM application has been evaluated to see how can a firm perform this functions properly. In this application, it is mentioned the supplier selection criterias in a firm and how can supplier performance be controlled. It is expected to see which methods are used in a firm generally.

Keywords: Supply Chain, The Suppl Chain Management, Supplier Selection.
Received: 12.03.2022
Accepted: 03.07.2022

Suggested Citation:
Karadağ, T. (2022). An Application for The Purchase of Occupational Health and Safety Materıals in Supplier Selection, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 978-987.

GİRİŞ

Bir işletmenin amacı en genel anlamıyla düşünüldüğünde ürettiği bir ürün veya hizmeti kullanıcısına zamanında ulaştırıp bu faaliyetlerden kar elde etmektir. Günümüzün sürekli artan rekabet ortamında, işletmelerin müşterilerini kaybetmemeleri ve müşteri kazanımı sağlamaları için yapmaları gereken müşteri odaklı bir kalite anlayışı benimsemektir. Müşteri ve çalışanların istek ve ihtiyaçları doğru tespit edilerek bu ihtiyaçların zamanında karşılanması amaçlanır. Çalışanların en doğal ihtiyaç ve isteği olan güvenlik isteklerini zamanında karşılayan işletmeler büyük bir rekabet avantajı elde etmiş olacaklardır.

Tedarik Zincirinin Tanımı

Tedarik zincirleri; tedarikçiler, imalatçılar, perakendeciler ve müşteriler arasında; iletişim, projeleri ortak bir alan üzerinden takip etme ve üretme, müşteri isteklerinin en etkin ve verimli bir şekilde karşılanabilmesi, kaynakları en etkin biçimde kullanmak, verimliliği arttırmak, maliyetleri azaltmak, planlı, hızlı ve esnek bir tedarik, üretim ve dağıtım zincirini ortaya çıkarabilmek ve gerçekleştirmek temelleri üzerine ortaya çıkmış bir projedir (Aydın ve Çörekçioğlu, 2001). Tedarik Zinciri Konseyi'ne göre, tedarik zinciri kavramı, son ürünün üretilmesi ve dağıtımı (tedarikçinin tedarikçisinden müşterinin müşterisine kadar) ile ilgili bütün çabaları kapsar (Mahal, 1999). Başka bir anlatımla tedarik zinciri tedarikçilerden nihai tüketicilere giden malzemelerin, parçaların ve ürünlerin planlanması, koordinasyonu ve kontrolü ile ilgili diğer faaliyetler dizisinin bağlantılı yapısıdır. Tedarik zincirinin 4 temel özelliği vardır:

1. Tedarik zinciri özerk fonksiyonlar dizisi değil bütünleşiktir.
2. Stratejik karar verme ile doğrudan bağlantılıdır.
3. Tedarik zinciri üzerindeki envanterler arasındaki dengesizlikleri tespit etme ve uygun çözümler (düzeltme, elimine etme, ayıklama
4. Zincir boyunca sistem entegre edilmiştir.

Tedarik Zincirinin Yapısı

Tedarik Zinciri, tedarikçilerden nihai tüketicilere giden malzemelerin, parçaların ve ürünlerin planlanması, koordinasyonu ve kontrolü ile ilgili diğer faaliyetler dizisinin bağlantılı yapısıdır (Fhern, 2003).

Tedarik zincirinin tanımında da bahsedildiği üzere; zincir, aralarında bir ilişkiler ağı olan elemanlardan oluşur. Bu elemanlar şunlardır:

- Tedarikçiler (yan sanayi, taşeron, ana sanayi imalat atölyeleri)
- Ana sanayi (nihai ürünü üreten)
- Dağıtıcılar (genel distribütörler, toptancılar),
- Bayiler (perakendeciler)
- Müşteri (tüketici)

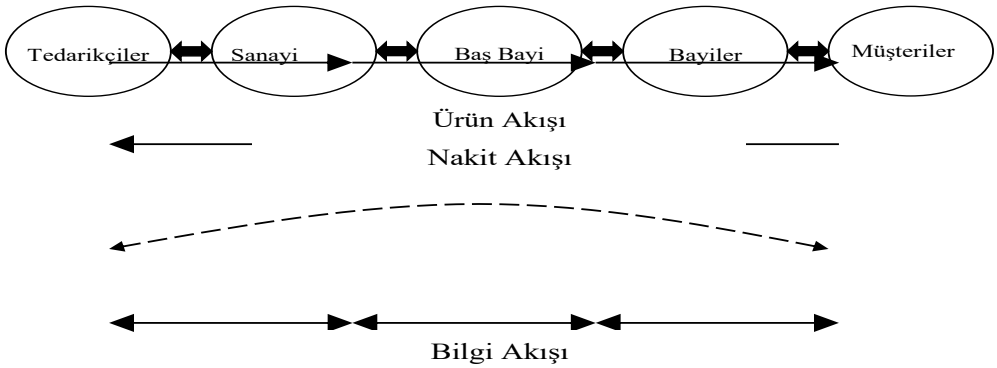

Şekil 1 Tedarik zinciri elemanları arasındaki ilişkiler (Romano, 2000 s.6).

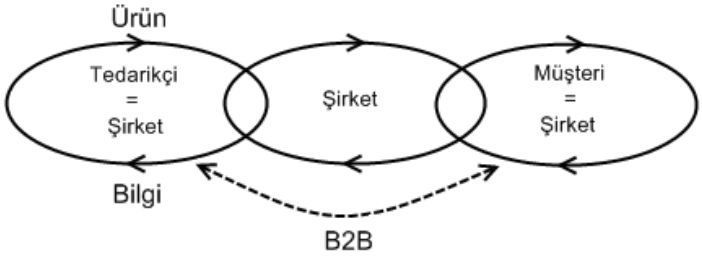

Şekil 2 İç içe geçmiş olan tedarik zinciri elemanları (Romano, 2000 s.6)

Tedarik Zinciri Yönetimi, tedarikçilerin, üreticilerin ve dağıtım merkezlerinin etkin bir şekilde bütünleşmesi ile ilgilendiğinden firmaların stratejik seviyedeki eylemlerinden taktik ve operasyonel seviyedeki eylemlerine kadar tüm eylemleri kapsamaktadır. Doğru sözleşmeli düzeneklerin kullanılmasında ve tedarikçiler ile olan ilişkilerin korunmasında rol almaktadır. Tek yönlü tedarik, ürünün son kullanıcıya ulaşması için gereken tüm dağıtım kanallarını, malzemelerin paketleme, depolama ve taşıma süreçlerini ve işlevlerini kapsamaktadır (Romano, 2000).

Tedarik Zinciri Çeşitleri

Tedarik zincirlerini, artan karmaşıklığa göre tek aşamalı ve çok aşamalı tedarik zincirleri olarak ikiye ayırabilmek mümkündür. Tek aşamalı tedarik zinciri, hammaddelerin elde edilmesi, üretim ve dağıtım süreçlerindeki malzeme akış fonksiyonlarını birleştirir. Bu çeşit tedarik zinciri birçok bilgi işleme ve karar verme fonksiyonlarını da içerir. Tek aşamalı tedarik zincirleri fonların yönetimini de kapsamaktadır, çünkü borçlar ve alacakların kontrolü de önemlidir. Çok safhalı tedarik zinciri yönetimi, daha önce belirtilen tedarik zinciri tanımına daha iyi bir örnektir. Bunlar tipik olarak çok şirketli tedarik zincirleridir, ancak özellikle de tek safhalı tedarik zincirlerinin çoklu kopyalarıdır. Volkswagen çok safhalı tedarik zincirine bir örnek sunmaktadır. Üretici, ilerideki sipariş bilgilerini ve gerçek siparişleri elektronik olarak almak üzere satıcılarıyla birlikte çalışmakta ve günlük otomobil üretim planlaması için verileri girmektedir (Harrison, 1995).

Süreç Çevrimleri

Operasyonel düzey kararlarını göz önüne aldığımızda, tedarik zincirine çevrim olarak bakmak çok yararlıdır. Böylelikle zincirdeki her halkanın görevi ve sorumluluğu daha net bir biçimde ortaya konmuş olur. Her tedarik zincirinde bu çevrimler net bir şekilde birbirinden ayrılmayabilir. Örneğin, üretici firmanın doğrudan müşterilere satış yapması, dağıtımcı ve perakendeci aşamaların atlanmasına sebep olur.

Tedarik Zinciri ve Lojistik

Çoğu zaman lojistik ve tedarik zinciri kavramları birbirine karıştırılmakta ve hangisinin, diğerini kapsadığı tartışılmaktadır. Bu karışıklığa açıklık getirmek için yapılan tanımlara gelirsek: Lojistik, ürün dağıtımının organizasyonu ile ilgili bir alan olarak değerlendirilirken, tedarik zinciri, üretimi ve üretim için gereken faktörlerin temin edilmesini anlatan bir kavramdır. Bu sebeple tedarik zinciri, birçok şirketi içinde barındırmakta ve bu işletmeler; tedarikçiler, üreticiler, perakendeciler ve müşterilerden oluşmaktadır.

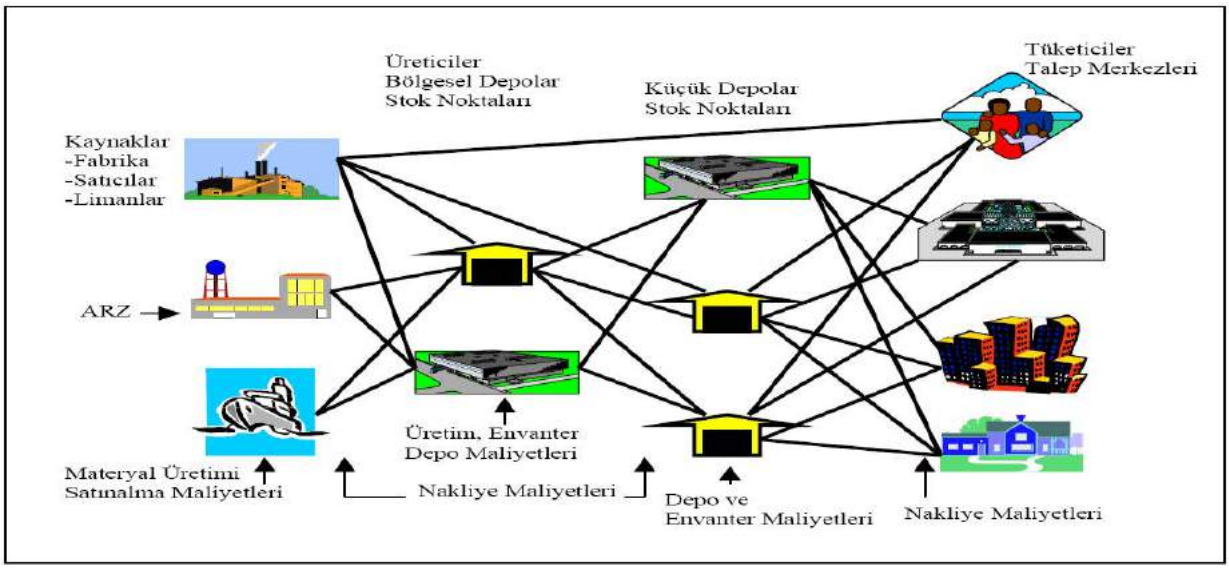

Şekil 3. Tedarik Zincirine Genel Bir Bakış
Kaynak: Romano, (2000:6).

İSG TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ

Tedarik Zinciri Yönetimi Kavramı

Tedarik zinciri yönetimi, işletmelerin iç kaynaklarının entegre edilerek dış kaynaklarla etkin biçimde çalışmasının sağlanmasıdır. İleri seviyede programlar, ilişkisel veri tabanları ve buna benzer teknik araçlardan faydalanmaktadır. Teknolojisi karmaşık olsa bile, tedarik zinciri yönetiminin en önemli kavramları ve çalışma teknikleri oldukça iyi anlaşılmaktadır. Genel bir tedarik zincirinde, hammaddeler tedarik edilmekte, ürünler bir ya da daha fazla fabrikada üretilmekte, geçici stoklama için depolara gönderilmekte ve daha sonra müşterilere gönderilmektedir. Maliyetleri düşürmek ve hizmet kalitesini artırmak için tedarik zincirinin çeşitli seviyelerinde etkili tedarik zinciri stratejileri de yer almaktadır (Hardaker, 2000).

Tedarik Zinciri Yönetiminin İşletmeye Katkıları

Tedarik Zinciri Yönetimi'nin işletmeler arası işbirliği sonucunda sağladığı bilgi paylaşımları yardımı ile kaynakların gereksiz kullanımı ve zaman israfından kaçınılması gibi yararları başta olmak üzere oldukça fazla yararından bahsetmek mümkündür.

Bu yararlardan bazıları: Teslimat performansının iyileştirilmesi, Stokların azalması, Çevrim süresinin kısalması, Tahmin doğruluğunun artması, Zincir boyunca verimliliğin artması, Zincir boyunca maliyetlerin düşmesi, Kapasite gerçekleşme oranının artması.

Tablo1.Tedarik Zinciri Optimizasyonunun İşletmeye Sağladığı Değer

İyileşme Sağlanan Alanlar	**Net Katkı %**
Teslim Performansının İyileştirilmesi	%15-28
Envanterin Azaltılması	%25-60
Sipariş Karşılama Oranının İyileştirilmesi	%20-30
Talep Tahmin Başarısı	%25-80
Tedarik Çevrim Süresinin Kısaltılması	%30-50
Lojistik Masraflarının Azaltılması	%25-50
Verimlilik ve Kapasite Artışı	%10-20

Tedarik Zinciri Yönetiminde Performans Ölçütleri

Tedarik zinciri için performans ölçüm sistemlerinin tasarımında, değerlendirilmesi gereken ilk aşama; tedarik zincirinin etkinliğini ve etkenliğini belirleyecek uygun ölçütlerin bulunmasıdır (Karayalçın, 1986).

İşletmelerde iş sağlığı ve güvenliği çok önemli bir halka olduğundan Tedarik zincirinin performansının değerlendirilmesi için kullanılan ölçütler, geleneksel performans ölçütlerine göre farklılıklar göstermekle birlikte, tüm ölçütlerde ortak olan nokta, sürekli gelişme ve çalışanların memnuniyeti, iş kazası meydana gelmemesidir (Peter, 1998).

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE TEDARİKÇİ SEÇİMİ ve PERFORMANS DEĞERLENDİRİLMESİ

İş sağlığı ve güvenliği Tedarikçi seçimi, çok sayıda nicel ve nitel faktörleri kapsayan birçok amaçlı karar problemidir. Tedarikçi seçiminde amaç, şirket ihtiyaçlarını makul bir fiyat düzeyinde sürekli ve sorunsuz olarak karşılayabilecek en yüksek nitelikteki muhtemel tedarikçi olmakla beraber bu konuda yetkin iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi seçiminde önemli bir etkendir.

TEDARİKÇİ SEÇİMİNE YÖNELİK BİR UYGULAMA

Kalite Politikası: Sektördeki gelişmeleri ve dünyadaki konjonktürü yakından takip eden A firması İstanbul ilinde 400 çalışanı olan ,can ve mal güvenliğinin amaçlandığı her alanda, konum ve şartlara uygun teknik özelliklerde, standart veya konuya özel, uluslararası sertifikasyona sahip, çok çeşitli konstrüksiyonda ve hammaddeden, her tipte iş sağlığı ve güvenliği malzemelerinde olan çelik halat, Kişisel koruyucu donanımlar üreten, sektörlerdeki müşterilerinin gereksinimlerini dikkate alan bir yaklaşımla hareket eden bir firmadır. ISO 9001:2000 kalite yönetim sistemini bir yaşam biçimi olarak benimseyip uygulayan firmanın, toplam kalite anlayışını tüm çalışanlarına, tedarikçilerine, bayi ve müşterilerine yaymak önemli hedefleri arasındadır. Ayrıca üretim alanlarındaki tüm departmanlarda; OHSAS 18001 iş sağlığı ve güvenliği yönetim sisteminin ve ISO 14001 çevre yönetim sisteminin uygulanması firmanın öncelikleri arasındadır. Firma 89/686/EEC kişisel koruma donanım direktifi kalite güvence sistem belgesi ile üretim ve tasarım standartlarını dünyanın en ileri safhalarına taşımış bulunmaktadır. Ürünlerin büyük bir kısmında CE sertifikası bulunmaktadır. Hedef portföyde bulunan bütün ürün gamını da belgelemektir.

Firmanın Tedarikçi Seçim Kriterleri

Tedarikçi seçimi, günümüzün rekabetçi iş dünyasında en kritik faaliyetlerinden biridir. Yanlış tedarikçi seçimi işletmeler için önemli finansal ve operasyonel kayıplara neden olacağı gibi iş yerinde muhtemel iş kazaları da yaşanabilir. Bu nedenle malzeme alım sürecini kolaylaştırmak için tedarikçi önerilerinin değerlendirilmesinde kriter listesi hazırlanmalıdır (Onat, 2002).

Tedarikçi Seçim Karar Süreci

Tedarikçi seçim kararını verirken göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktalar şunlardır:

- » Bir çok ürünün esasını satın alınan materyaller (hammadde ve malzemeler) oluşturur. Tedarikçilerden kaliteli materyaller alınması önemlidir.
- » Tedarikçi seçimi kritiktir.İşletmeler, çoğu kez tedarikçilerine büyük miktarda yatırım yapar.
- » İndirimlerden yararlanmaya çalışmak yerine, akılcı tedarikçi seçimi tercih edilmelidir
- » İş sağlığı ve güvenliği starndartlarındamı
- » Çalışanlar bu kişisel koruyucu donanımları kullanırken eronomikmidir.

Tedarikçilerin seçiminde, değerlendirme yaparken, tek bir mükemmel yol olduğu önyargısı kesinlikle yanlıştır. Seçim metodu, bir çok türde faktöre dayanmaktadır.
Bunlar:
Sözleşme tek bir kaynağı mı yoksa birden fazla tedarikçiyi mi içermektedir?

- » Fiyat ve kalitenin bağıl önemi nedir?
- » Tedarikçi ile uzun vadeli bir ilişki istenmekte midir?
- » İşletmenin ve tedarikçilerin birlikte olmalarından oluşacak bağıl güç nedir?
- » Tedarikçi tasarıma destek verecek midir, yoksa sadece tedarik mi edecektir?
- » Hepsinin üstünde, işletme tedarikçilerin riskini minimize etmek ve değerlerini ise maksimize etmek amacındadır.

İşletme; yeni bir ürün ya da ürün bileşeni için yeni bir tedarikçiye ihtiyaç duyabilir; ya da mevcut bir tedarikçiyi değiştirmek istiyor olabilir. İşletme öncelikle, bir tedarikçiyi seçerken kendisi için nelerin önemli olduğunu belirlemelidir. Bu bilgi değerlendirme sürecini sonlandırmaya yarayacaktır

- » Kaynak temini stratejisinin belirlenmesi
- » Potansiyel tedarik kaynaklarının belirlenmesi
- » İlk belirleme; havuzdaki tedarikçiler
- » Tedarikçi değerlendirme ve seçme metodunun belirlenmesi
- » Tedarikçinin seçimi için bir başlangıç tedarikçi değerlendirme ve seçme şablonu oluşturulması

Projenin bu aşamasında, B firması ile görüşmelerde bulunulmuş ve tedarik zinciri yönetimi konusunda piyasa şartlarında bir firmanın nasıl bir yöntem izlediği konusunda tecrübeler edinilmiştir. A Firması'nın tedarikçi seçim kriterleri ve tedarikçi performans değerlendirme konularında izlediği süreçler incelenmiştir, bu süreç boyunca firma tarafından kazanılan deneyimler hakkında bilgi edinilmişti

Güvenilirlik

Tedarikçi firmanın güvenilirliğini denetleme aşamasında aşağıdaki sorulara cevap aranması uygundur. Pazardaki firma ünü, Referans müşteriler, Stratejik Yönü Bu tedarikçi ile uzun vadeli bir ilişki gerçekleştirilebilir mi? Eğer öyleyse:
İstenilen fayda sağlayacak bir vizyona sahip midir?

- Tedarikçi ile mevcut bir ilişki var mıdır?
-CE standartlarında mı?
-Çalışanın iş güvenliği ihtiyacını karşılıyor mu?
- Yönetici profili ve yönetim anlayışı nasıldır?
- Muhasebe- finans sistemi hakkında bilgi?
- Hangi tarih ve sürelerle iş birliği yapılmıştır?

Kalite Sistemi

Yazılı hale getirilmiş bir kalite sisteminin varlığı tedarikçinin değerlendirilme sürecine olumlu bir özellik olarak yansır.

Kalite Güvence

Vurgulanmak istenen, satın alınan ürünlerin kalitesini güvence altına alacak üretim süreçlerinin de değerlendirilmesi, güvence duyulan (güvenilen) sistemlerle çalışılarak kötü sürprizlerin kaynağında önlenmesi ve böylece yüksek maliyet unsurlarının engellenmesi gereğidir.

Kapasite Kullanımı

Tedarikçiyi yerinde ziyaret ederek makine parkının ve diğer koşulların uygunluğu tespit edilmiş olsun. Bu aşamada devreye kapasite kullanımı girer. Tedarikçi firma, belirlenen tüm kriterlere uygun ama üretim planı doluysa bu önemli bir sorun teşkil eder. Örneğin, tedarikçi firmanın %85' lik kapasitesi başka firmalara üretim yapıyorsa ve %30 'luk bir üretim alanına ihtiyacımız varsa bu aşamada firma beklentilerimize cevap verecek bir performans sergileyemez.

Kalite Performansı

Tedarikçi firmanın kalite performansı değerlendirilirken diğer çalışmaları incelenir ve hurda maliyeti de dikkate alınır. Tedarikçi firma ürettiği ürünlerin ne kadarını sevk ediyor ne kadarı müşteri memnuiyetini karşılamadığı için firmaya iade ediliyor?

Proje Performansı

Proje performansını denetleme aşamasında zaman kavramı önemlidir. Tedarikçi firma ürettiği ürünleri projenin hedefine bağlı kalarak zamanında teslim edebilmelidir. Bunu örnek vererek açıklamak gerekirse; Ana firma, tedarikçisinin sadece ürünü üretmesini değil aynı zamanda bu ürünü üretmek için kalıp ve fikstür imal etmesini de istemektedir. Üretimi yapılan parçanın basit ve hızlı şekilde kontrolünü yapmaya yarayan aparata kontrol fikstürü denir. Parça kontrolünde kullanılan kontrol fikstürlerinin ürün kalitesi açısından önemi büyüktür. Parçanın kontrol fikstürü üzerine doğru konumlanması ölçüm için çok önemlidir.

Performans Değerlendirilmesi: Tedarikçi performansları değerlendirilirken puanlama sisteminden faydalanılır. Puanlama sistemi her firmanın yapısına göre değişen bir niteliktedir. Her firma kendi belirlediği önceliklere göre tedarikçilerinin performansını değerlendirmektedir. A firmasını ele aldığımızda, kuruluşta tedarikçi performansının denetlenmesinden satın alma departmanı ve aynı zamanda kaliteyle ilgili birimler sorumludur (Yığın, 2004).
A firmasın 'da tedarikçi performansı değerlendirilme sürecinde, tedarikçi performans raporları tutulur, müşteriden (tedarikçi) de kendi tuttuğu raporlar istenir ve bunların değerlendirilmesi yapılır. Tedarikçiler performanslarına ve firmanın ihtiyacına göre irdelenir ve belli sınıflara ayrılır.

Tablo 2. Tedarikçi Performansı

PERFORMANS TABLOSU		
PERFORMANS PUANI	SINIFI	DEĞERLENDİRME
91-100	A	Tam Güvenilir Tedarikçi
71-90	B	Güvenilir Tedarikçi
60-70	C	Kabul Edilebilir
41-59	D	Geliştirme Planı İstenir
0-40	E	Kabul Edilemez

Kaynak: Yanar (2006: 46).

Çizelgede görüldüğü gibi tedarikçiler puanlama sonucunda belirli gruplara ayrılır. A sınıfı tedarikçiler, tam güvenilir tedarikçilerdir. Bu tür tedarikçilerle çalışmak firma açısından hiçbir risk teşkil etmez. Çoğu zaman A sınıfı tedarikçilerden gelen parçalar son kontrol işleminden geçirilmeye gerek görülmez. B sınıfı tedarikçiler, güvenilir tedarikçi olarak nitelendirilir. Bazı eksiklikleri nedeniyle tam güvenilir tedarikçi olamamışlardır. Zorunlu olmayan durumlar haricinde çalışılmaz. B sınıfı tedarikçileri teşvik edebilmek amacıyla ciddi olmayan parçaların siparişi verilir, manevi olarak teşvik edebilmek için. Eğer verilen parçaların tedarikini sağlama sürecinde eksiklikleri tamamladığı görülürse tedarikçiyle çalışmaya devam edilir, aksi takdirde listeden çıkarılır. Bu süreç boyunca gelişme olana kadar ürün giriş kalite kontrolleri yapılır.

C sınıfı tedarikçiler, kabul edilebilir düzeyde tedarikçilerdir fakat bu tedarikçilerle çalışılmaz. Belirlenen eksikliklerin giderilmesi neticesinde çalışılır. Potansiyel tedarikçi olarak yer alır. D sınıfı tedarikçiler, geliştirme planı istenir. E sınıfı tedarikçiler ise kabul edilemez niteliktedir

SONUÇ

Gelişen teknoloji ile birlikte yönetim teknikleri de kendini sürekli olarak yenilemektedir. Mevcut durumlarını korumak ve ileriki dönemlerde yerlerini sağlamlaştırmak isteyen firmalar alışkanlıklarını değiştirmektedirler. Tedarik zinciri yönetiminin önemi her geçen gün artmaktadır.

Bu çalışmada iş sağlığı ve güvenliği malzemeleri tedarik zinciri yönetimi ve bir firmada tedarikçi seçimine yönelik neler yapılabileceği konularına odaklanılmıştır. Tedarik aşamasından sorumlu olan bölüm satın alma bölümüdür. Satınalma bölümü malın hangi kaynaktan satın alınacağına, tedarik kaynaklarını iyice araştırdıktan sonra karar verir.Genelde satınalmacılar özellikle yüksek tutarda alımlarda ucuz fiyat veren tedarikçi ile çalışma eğilimindedirler. Bu tip satınalma tek seferlik alımlarda gerekli kaliteyi sağlamak koşuluyla kabul edilebilir. Fakat uzun vadeli çalışacak tedarikçilerde teknik, fınansal ve yönetsel, kalite prosedürlere uyum, zamanında teslim vb. gibi yeterlilikler bulunmalıdır. İşletmeye uzun vadeli hizmet verebilmesi de önemlidir.Bu nedenle tedarikçilerin, bir işletmenin başarısındaki katkısı tartışılmaz olduğu düşünülmektedir. Etkin bir yönetim sistemi görev yetki sorumlukların belirlendiği firmalarda başarı elde edilebilir. Liderliğin ve Organizasyonun olduğu firmalar tedarikçilerin bir işletme için bu kadar önemli olduğunu göz önünde tutarak, bir işletmede tedarikçi seçiminin nasıl yapılacağını ve işletmenin performans değerlendirmelerine yönelik projenin odak noktası olmuştur, bu durum çalışanın işverene güveni artar ve iş kazalarının sayıları azalmış olur.

KAYNAKLAR

Aydın, A. O. ve Çörekçioğlu, M., (2001). Tedarik Zincirinde Kalite Odaklı Bilgi Yönetimi Yaklaşımı, *Niğde Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-12.

Felik, T. and Cihan, S. (2003). An Innovative Performance Measurement Method for Supply Chain Management, *Supply Chain Management*, 8, 3-5.

Hardaker, G., (2000). Supply- Chain Management Across the Internet, *International Journal of Physical Distribution & Logistics*, 30(3), 4-7.

Harrison, R. (1995). *An Introduction to Supply Chain Management, Working paper, Department of Management Science and Information Systems*, Penn State University, U.S.A.

Karayalçın, İ. (1986). *Endüstri Mühendisliği ve Üretim Yönetimi El Kitabı*, 1. Baskı, İstanbul: Çağlayan Basımevi.

Mahal, B. (1999). Masturin Supply Chain Performance, *International Journal of Operations, Production Management*, 19(3), 276-277.

Onat, O. (2002). Tedarik Zinciri Yönetimi ve B2B Uygulamaları, *İGEME'den Bakış*, 20, 11-16.

Pianre, J. (1998). Demystifying Supply Chain Management, *Supply Chain Management Review*, 2(4): 1-10.

Romano, S. P. and Giannakis, R. B. (2000). Supply Chain Management: An Analytical Framework for Critical Literature Review, *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 6, 21-22.

Şen, E. (2008). KOBİ'lerin Uluslararası Rekabet Güçlerini Artırmada Tedarik Zinciri Yönetiminin Önemi, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2006. www.akib.org.tr. Erişim Tarihi: 22.05.2022.

Yanar, H. (2006). Tedarik Zinciri Yönetimi ve Bir Uygulama, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yığın, İ. H. (2004). Tedarik Zinciri Yönetiminde Tedarikçi Seçme Modeli, Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, S. 20-21.

Yörür, B. ve Yörür, P. (2004). Tedarik Zincirinde Kamçı Etkisi ve Bir Simülasyon Uygulaması, Yöneylem Araştırması, Endüstri Mühendisliği XXIV. Ulusal Kongresi, Gaziantep – Adana

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi
2022, 5(7): 988-1000.
DOI:10.26677/TR1010.2022.1040
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

KAVRAMSAL MAKALE

Paternalistik Liderlik: Askeri Liderlik Uygulamalarına Alternatif Bir Bakış Açısı

Arş. Gör. İbrahim YIKILMAZ, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, Kocaeli, e-posta: ibrahimyklmz@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1051-0886

Dr. Öğr. Üyesi Murat SAĞBAŞ, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul, e-posta: muratsagbass@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5179-7425

Öz

Küresel ölçekte deneyimlenen değişim rüzgarları her türden örgütü önemli ölçüde etkilemektedir. Bu etkileşim sürecinde örgütler kaynakların kıtlığı ve sürdürülebilir rekabet avantajı açısından yönetim uygulamalarını ve liderlik performansını daha hesap verebilir ve etkin kılma arayışları içerisine girmektedir. Özellikle kamu kaynaklarını kullanan askeri örgütler de artan harcamalar ve etkinlik kaygısı ile liderlik uygulamalarının etkinliğini gözden geçirmekte, değişen beklenti ve anlayışlara uygun liderlik tarzı sergilemeye çalışmaktadır. Bu kapsamda çalışmamızın amacı uluslararası alan yazında her türlü örgüt açısından önemli örgütsel çıktılara sahip olan ve askeri örgütlerde de önemli performans çıktılarını destekleyen Paternalistik Liderlik tarzını incelemektedir. Çalışmada ikincil kaynaklardan faydalanmak suretiyle; başta Paternalistik Liderlik kavramına yönelik birikmiş literatür paylaşılmış, akabinde özellikle askeri örgütler özelinde yürütülen ampirik çalışmaların sonuçlarına yer verilmiştir. Artan etkinlik ve verimlilik kaygısı ortamında, askeri örgütlerde örgütsel etkinliğin arttırılmasında özellikle Türk Yönetim Anlayışının ve toplulukçu toplum yapılarının kültürel değerlerini içerisinde barındıran Paternalistik Liderlik tarzı uygulanmasının önemli sonuçlar doğurabileceği vurgulanmıştır. Çalışmanın değişen çevresel beklenti ve sürdürülebilir yönetim anlayışı gerekleri doğrultusunda askeri örgütlerin yönetim uygulamalarını gözden geçirmelerine yönelik farkındalığı arttırırken, özellikle Paternalistik Liderliğin askeri örgütleri inceleyen çalışmaları özetlemesi yönü ile alan yazına önemli katkılarının olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Paternalistik Liderlik, Askeri, Askeri Liderlik, Yönetimsel Etkinlik.
Makale Gönderme Tarihi: 08.04.2022
Makale Kabul Tarihi: 02.07.2022

Önerilen Atıf:
Yıkılmaz, İ. ve Sağbaş, M. (2022). Paternalistik Liderlik: Askeri Liderlik Uygulamalarına Alternatif Bir Bakış Açısı, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(7): 988-1000.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences
2022, 5(7): 988-1000. DOI:10.26677/TR1010.2022.1040
ISSN: 2667–422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Paternalistic Leadership: An Alternative Perspective to Military Leadership Practices

Research Assistant İbrahim YIKILMAZ, Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kocaeli, e-mail: ibrahimyklmz@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1051-0886

Assistant Prof. Dr. Murat SAĞBAŞ, National Defense University, Atatürk Institute for Strategic Studies, İstanbul, e-mail: muratsagbass@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5179-7425

Abstract

The winds of change experienced on a global scale significantly affect all kinds of organizations. In this interaction process, organizations seek to make management practices and leadership performance more accountable and effective in terms of resource scarcity and sustainable competitive advantage. Especially in military organizations that mainly use public resources try to display a leadership style in accordance with changing expectations and understandings by reviewing the effectiveness of leadership practices with increasing expenditures and efficiency concerns. In this context, our study aims to examine the paternalistic leadership style, which has important organizational outputs for all kinds of organizations and supports important performance outputs in military organizations in the international literature. By benefiting from secondary sources in the study; At first, the extant literature on the concept of paternalistic leadership was shared, and then the results of empirical studies carried out especially in military organizations were included. It has been emphasized that the application of the Paternalistic Leadership style, which includes the Turkish Management Approach and the cultural values of collectivist social structures, could have important results in increasing the organizational effectiveness of military organizations in an environment of increasing efficiency and productivity concerns. While the study raises awareness for military organizations to review their management practices in line with the requirements of changing environmental expectations and sustainable management understanding, it is considered that paternalistic leadership has significant contributions to the literature, especially in terms of summarizing studies examining military organizations.

Keywords: Leadership, Paternalistic Leadership, Military, Military Leadership, Management Effectiveness.
Received: 08.04.2022
Accepted: 02.07.2022

Suggested Citation:
Yıkılmaz, İ. and Sağbaş, M. (2022). Paternalistic Leadership: An Alternative Perspective to Military Leadership Practices, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(7): 988-1000.

GİRİŞ

Küresel ölçekte deneyimlenen hızlı değişim rüzgarları örgütleri derinden etkilemekte, örgütler değişen endüstri parametreleri ile mücadele ederken bir yandan da örgütsel çıktılarda etkinlikle ile uğraşmaktadır. Örgütsel performans üzerinde önemli bir değişken olan liderlik, yönetişime dahil olan her paydaşın ajandasında birincil konuların başında yer almaktadır. Bu süreçte farklı liderlik yaklaşımları incelenmekte gerek sahada gerek akademik dünyada liderlik yaklaşımları mercek altına alınmaktadır. Küreselleşen dünyada yönetimsel uygulamalar, Asya ülkelerinin (Kore, Hindistan vb.) ve Çin'in, üretim ve piyasalardaki artan rolü ile biraz daha karmaşık ve çok kültürlü bir hal almaya başlamıştır. Bu süreçte etkinlik ve verimliliği yükseltmek isteyen Asya ülkeleri, batı kaynaklı liderlik uygulamalarında tam anlamıyla uyuşmayan bazı hususların olduğunu ve yerel anlamda kültürel değerlere hitap eden bir liderlik uygulamasının önemli olduğunun farkına varmıştır. Paternalistik liderlik bu noktada ön plana çıkmıştır. Paternalistik lider, otoriter tutumunun yanı sıra, yardımsever ve ahlaki yapısı ile astları üzerinde özellikle daha toplulukçu kimliğe sahip toplumlarda önemli etkiler yaratmıştır. Doğu toplumları başta olmak üzere bir "baba figürü" gibi çalışanlarını koruyan, ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçları gibi gören, iş sınırlarının ötesinde ailevi süreçlere kadar desteğini eksik etmeyen Paternalist lider, örgütsel çıktılar üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle son dönemde küresel kriz ve çalışan çeşitliliğinin arttığı, çoğunlukla doğu ülkelerinden batı ülkelerine bir iş göçünün deneyimlendiği ve küresel ekonomik büyümenin doğudaki büyük şirketlerin lokomotifinde ilerlediği endüstri ortamında, doğu ülkelerindeki uygulamadaki liderlik tarzı açısından paternalistik liderliğin önemi daha da artmaktadır. Paternalistik liderlik tarzı örgütsel vatandaşlık davranışı, yaratıcılık, performans, örgütsel güven, örgütsel bağlılık ve örgütsel özdeşleşme gibi birçok önemli örgütsel parametreye katkıda bulunmaktadır (Cheng ve Wang, 2014; Chen, Eberly, Chiang, Farh, ve Cheng, 2014; Cheng, Lin, Cheng, Chou, Jen, ve Farh, 2010; Tang ve Naumann, 2015).

Küresel ölçekte deneyimlenen değişim ve örgütsel etkinlik arasındaki ilişkideki denge arayışında liderlik uygulamalarının etkinliği, askeri örgütlerinde temel inceleme konusu olarak belirmektedir. Nitekim 2016 yılında Alman Silahlı Kuvvetleri Askeri Tarih ve Sosyal Bilimler Merkezi'nin (German Armed Forces Center for Military History and Social Sciences) NATO ve Avrupa Birliği misyon kuvvetleri üzerinde yaptığı çalışma çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Otoriter, Paternalistik, Katılımcı ve Demokratik liderlik tarzlarının hangisinin daha çok tercih edildiğine yönelik olarak yürütülen çalışmada; uluslara göre liderlik tarzı beklentisinin değiştiği, en üst seviye stratejik birimlerde (üst kademe karargahlar gibi) katılımcı liderlik anlayışının tercih edilirken, görece personelin daha fazla olduğu operasyonel seviyedeki askeri personelin ise daha çok Paternalistik liderlik tarzını benimsediği ve uygulanmasını beklediği paylaşılmıştır (Gareis, 2016). Bu durum ulus düzeyinde askeri örgütlerde Paternalistik liderliğin daha detaylı ele alınması ve aydınlatılması gerektiğine dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Ayrıca Paternalistik liderliğin örgütsel performans ve astların motivasyonu (Locke, 1991; Yukl, 1998) üzerinde de önemli bir etkisinin olması, askeri liderlik uygulamalarında hedeflenen yüksek verimlilik ve etkinlik kaygılarını cevaplayabilecek bir liderlik tarzı olarak incelenmesinin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Paternalistik liderliğe yönelik çalışmaların geliştirilmesi gerektiğine ve farklı örgüt tipleri açısından ele alınması gerektiğine ilişkin literatürde de önemli çağrılar yer almaktadır (Farh vd., 2008; Pellegrini ve Scandura, 2008; Chou, Sibley, Lin ve Cheng, 2015). Bu kapsamda artan önemi ve örgütsel çıktılara olan ciddi katkısı açısından Paternalistik liderlik tarzı, çalışma kapsamında ele alınmıştır. Küresel ölçekte deneyimlenen kriz ve olaylara müdahalede, örgütlerin yaratıcı ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesinde; yükselen etkinlik ve verimlilik kaygısına cevap geliştirebilmede, belirsizliği yönetmek ve ihtiyaç duyulan örgütsel güven ortamının tesis edilmesinde, Paternalistik liderliğin önemli bir katma değer yaratacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda öncelikle Paternalistik

liderlik hakkında birikmiş literatür özetlenmiş ve ampirik olarak Paternalistik liderliğin örgütsel çıktılar üzerinde etkisini ve özellikle askeri personelin algısını esas alan çalışmalar paylaşılmıştır. Çalışmanın Paternalistik liderliğin günümüz askeri örgüt ortamlarında ihtiyaç duyulan hususlara yönelik katkılarını tartışması ve uygulamada başta askeri örgütlerdeki karar vericilerin liderlik uygulamalarını gözden geçirmek suretiyle Paternalistik liderlik uygulamasının yaratılabileceği katma değere yaptığı vurgu ile önemli katkılarının olacağı değerlendirilmektedir.

Paternalistik Liderlik

Liderlik yaklaşımları yönetim tarihi içerisinde farklı yönleri ile ele alınmış, liderin özelliklerini esas alan yaklaşımlardan, davranışsal ve durumsal liderlik anlayışlarına doğru evrimleşmiştir. Son dönemde ise daha çok post-modern ve güncel liderlik tarzları ele alınmaktadır (Yıkılmaz, 2021). Liderlik literatürünü etkisi altına alan Batı anlayışına ek olarak son dönemde hem ekonomik hem de sosyal ilerlemelerde temel aktör olarak beliren Çin ve Asya ülkelerinin oyunda belirleyici bir rol üstlenmesi, kültürel ve düşünsel farklılıklar açısından liderlik kavramının üzerinde yeniden düşünülmesi gerekliliğini doğurmuştur (Cerit, Özdemir ve Akgün, 2011). Bu kapsamda Silin'in (1976) çalışmaları ile başlayan Asya ülkelerindeki liderlik anlayışının incelenmesi, iki temel noktada otoriterlik ve ahlaki anlayışın Batılı ülkelerdeki karşılığıyla farklı olduğu görülmüş ve bu kavramların kültürel farklılıktan doğan bir şekilde doğulu ülkelerde daha da benimsendiği görülmüştür. Bu durum Paternalistik liderlik anlayışının gündeme gelmesine ve batılı anlayışlarda aşırı tepki çeken otorite veya baskın baba figürü yerine, kültürel anlayışa uygun olan bir durum olarak Paternalistik liderliğin ele alınmasına imkân sağlamıştır. Paternalistik liderlik; bir baba figürü şeklinde açık ve güçlü bir otoritenin varlığı ile birlikte, çalışanları gözeten ve onlar için kaygılanan bir liderlik tarzını ifade etmektedir (Farh ve Cheng, 2000). Paternalistik lider farklı yaklaşımları bünyesinde barındırması nedeniyle üç temel alt boyuttun (liderlik anlayışının) birleşimi ile açıklanmaktadır (Farh ve Cheng, 2000). Bu boyutlardan ilki otoriter liderlik (authoritarian leadership) tarzıdır. Otoriter liderlik alt boyutu ile Paternalistik lider, kesin otoriteye sahip olduğunu ve yürütülen iş ve işlemlerde kontrolün kendisinde olduğuna yönelik davranışlarında otorite algısını sergiler. Bu kapsamda liderin taleplerinin koşulsuz yerine getirilmesini ve izleyicilerin bu isteklere yönelik olarak herhangi bir sorgulamaya mahal vermeden yerine getirmesini ifade eder. Yardımsever Liderlik (Benevolent leadership); liderin izleyicilerine yönelik olarak bireysel düzeyde bütüncül bir şekilde aile-iş yaşamlarını gözetmesi, yakından takip ederek ilgili olmasını ifade eder. Son boyut olan Ahlaki liderlik (Moral leadership) ise; liderin üstün nitelikler ve erdem içeren, onu izleyenlerde saygı uyandıran, liderle özdeşleşmeyi mümkün kılan davranışlarını ifade eder. Bu üç özellik kapsamında Paternalistik lider, izleyicileri ile kurduğu etkileşimde disiplin ve otoriteyi tesis ederken, bir baba figürü gibi onlarla yakından ilgilenen ve ahlaki değer ve duruşu ile tüm bunları birleştiren bir liderlik anlayışı olarak değerlendirilmektedir.

Paternalistik lider; izleyicileri ile kurduğu etkileşim sürecinde onların bakım ve çeşitli konularda güvende olmalarını sağlar. Liderin bu yaklaşımı çerçevesinde astlarından bağlılık ve saygı bekler (Aycan, Kanungo ve Sinha, 1999). Liderlerinin bir baba figürü emsali koruyucu ve kollayıcı yaklaşımı karşısında izleyiciler, yürüttükleri iş ve işlemlerde, liderleri ile etkileşim içerisinde bulundukları her ortam ve konuda sadakat ve saygı göstermek suretiyle karşılık verirler (Pellegrini, Scandura ve Jayaraman, 2010). Paternalistik lidere duyulan güven çerçevesinde, astlar kendilerinden beklenen davranışları harfiyen yerine getirir ve karşılıklı güven ve sadakat karakterli bu hiyerarşik yapıdan rahatsız olmazlar (Castan vd., 2015). Paternalistik liderin hem iş hem de özel yaşamda izleyicisi ile kurduğu yakın temas, lider üye arasındaki ilişkinin sınırlarını genişletir (Khatri, 2011). Paternalistik lider aile sorunları, süreçleri ve astının hayatının çeşitli

detaylarına hâkim olmak suretiyle gereken yerlerde olumlu katkılar sunmaktan çekinmez. Gerektiği yerde konut kredisinden, çalışanın çocuklarının eğitimine kadar onun gündelik yaşam pratiğinden doğan sorunlarına imkanlar dahilinde getirdiği çözüm ve önerilerle destek olmak, üzüntü ve sevinçleriyle bir olmaya çalışır. Yarattığı bu güven ve destek iklimi ile çalışanın örgüte, hedeflere ve kendine bağlılığını tesis eder.

Paternalistik liderlik yaklaşımının sahip olduğu bazı özellikler, onun diğer liderlik tarzlarından ne denli farklı olduğu sorusunu gündeme getirebilir. Paternalistik liderliğin diğer liderlik tarzlarından farklı olduğu hususlara değinmenin, kavramın daha iyi anlaşılması adına önemli bir husus olduğu değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Paternalistik liderlik tarzı kendisine boyutları açısından yakın değerlendirilebilecek bazı liderlik tarzların şu yönleri ile ayrılmaktadır:

1.Otokratik liderlik-Paternalistik lider: Otoriter liderlik (authoritarian leadership) ve otokratik liderlik (autocratic leadership) benzer bir şekilde açıklanmakta ve bu kapsamda karıştırılan liderlik tarzlarının başında gelmektedir. Otokratik liderlik salt bir şekilde karar verme yetkisi kendisinde olan ve diğer unsurların bu alanda varlığını ve katkısını kabul etmeyen bir anlayışı barındırır. Paternalistik liderlik yaklaşımı içerisinde otoriter (authoritarian leadership) liderlik boyutu ise; diğer iki boyutla orantılı olarak yönetme yetkisine sahip olan ve bu yetkiyi kullanan bir yaklaşımı ifade eder. Yani bir baba figürü gibi kendisine biçilen bu görev kapsamında karar verme sürecinde kontrolü elinde tutan ancak Paternalistik liderliğin diğer iki özelliği arsında dengeli davranarak bu süreci yürüten bir davranış sergiler. Yani otokratik liderlikten yardımsever ve ahlaki liderlik bileşenleri ile kurduğu daha dengeli bir durum yönüyle ayrılır (Chen, Eberly, Chiang, Farh ve Cheng, 2014).

2.Dönüşümcü liderlik ve Paternalistik Liderlik: Dönüşümcü liderin sahip olduğu bazı özellikler Paternalistik liderlik kavramı ile karıştırılmasına veya ikisinin birbirinden temel farkının nerede oluştuğuna dair bir soru doğurmaktadır. Özellikle yardımsever liderlik (benevolent leadership) boyutu hem dönüşümcü liderlik hem de paternalistik liderlik bileşenleri arasında yer almaktadır. Dönüşümcü liderlik bileşeni olarak ele alındığında astlara yönelik bir destek ve teşviki ifade etmektedir. Paternalistik liderlik bileşeni olarak ise; diğer iki unsur olan otoriter ve ahlaki bileşenlerle orantılı olarak sadece iş ortamında değil, özel hayat ve aile ortamında da liderin astı ile kurduğu ilişkide refahını, gelişimini ve geleceğini düşünmesini içerir. Yani iş ortamı sınırlarının ötesinde, Paternalistik lider daha da ileriye taşıyarak tüm hayatı ve etkileşimi kapsayacak şekilde bir destek ve teşvik sunar (Chan, Huang, Snape ve Lam, 2013). Yine dönüşümcü liderliğin sahip olduğu idealize etki ve ahlaki değerler, Paternalistik liderliğin ahlaki bileşeni ile karıştırılmaktadır. Ahlaki olmanın soyut ve tanımlanmasının göreceli bir yapıda olması, bireysel ve toplumsal seviyede farklı tanımlar alması nedeniyle karıştırılabilmektedir. Paternalistik liderlik kapsamında ele alınan ahlaki bileşen, Konfüçyüs felsefesinde yer alan bazı yönetimsel etik ilkeleri kapsamaktadır (Chan vd., 2013). Bireysel manada ilkeli ve ahlaklı bir liderlik özelliğinden farklı olarak, mevcut toplumsal karakterin genel ahlaki anlayışını ve Konfüçyüs felsefesindeki etik ilkeleri barındıran bir ahlaki özelliği ifade etmektedir.

Yukarıda çeşitli liderlik yaklaşımlarından Paternalistik liderlik tarzının farklı olduğuna yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur. Paternalistik liderliğin kültürel kökenini ele alan Tablo 1, diğer liderlik kavramlarından ve batılı manada otorite, ahlak ve yardımsever olmanın farklarını daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi Paternalistik liderlik üç bileşeni olan otoriter-ahlaki ve yardımsever liderliğin eşit ve dengeli bir şekilde uyumu ile oluşmaktadır. Özellikle imparatorluk geçmişi olan ve bu bağları devam eden Çin gibi ülkelerde Batılı manada liderlik yaklaşımlarına alternatif bir seçenek olarak belirmektedir. Nitekim Paternalistik liderliğin diğer liderliklerden farklı olarak otoriter, ahlaki ve yardımsever olma bileşenlerini ele alması, onun uygulandığı doğu

kültürlerinin değerleri ile alakalıdır. Otoriter liderlik bileşeni uzun dönemli bir imparatorluk deneyimi ile oluşan yönetim kültürünün ve üç bağ olarak tanımlanan hükümdar-baba-eş(koca) figürlerinden beslenmektedir. Daha toplulukçu bir anlayışa sahip doğu kültürü içerisinde oğul ve baba arasındaki ilişki bir doğal otoriteyi doğurmaktadır. Yine karı koca arasındaki ilişkide yumuşak sert bir koca figürü ve hükümdar anlayışı çerçevesinde, otoritenin benimsenmesi ele alınmalıdır. Hukuksal açıdan Paternalistik liderlik yaklaşımı alt bileşeni olan otoriter liderlik; gücün, kanunun bir merkezi ve uygulayıcısı konumundadır. Dolaysıyla uygulamanın çerçevesi ve yapısı yine bu otoriteden gelmektedir. Ayrıca doğu toplumlarında bir temel kontrol stratejisi ve kabul görmüş bir anlayış olarak otoriter liderlik benimsenmektedir. Yine Paternalistik liderliğin bir alt bileşeni olan ahlaki liderlik kapsamında, Çin örneğinde olduğu gibi bir Konfüçyunizm felsefesi, erdemli olan ve erdemi savunan bir inanış ve kabulleniş söz konusudur. Bu kapsamda etik ilkeler ve ahlaki olma durumu daha çok mevcut felsefenin çizdiği sınırlar ve idealler ölçüsünde oluşmaktadır. Yine diğer doğu kültürlerinde de inanış ve felsefe mevcut ahlaki yapının niteliklerini oluşturmaktadır. Dolaysıyla Paternalistik liderlik kapsamında ahlaki liderlik daha çok toplumsal kabule konu etik değerleri hayatında uygulayan, örnek olan, erdemli davranışlarla güven ve sadakat yaratan, bilgisi, görgüsü yüksek bir yönetim anlayışını benimsemektir. Yardımsever liderlik bileşeni kapsamında toplumsal yaşam pratiği içerisinde baba ve hükümdar rollerine biçilen anlam büyüktür. Daha kapsayıcı, adaletli, iyi kalpli ve hakkı gözeten bir anlayışı ve mevkiyi temsil ederler. Karşılıklılık normu sayesinde baba-oğul, lider-izleyici arasında kurulan etkileşimde, iyi kalplilik ve samimiyeti gözetmek ve her iki tarafından da iyiliğini düşünmek beklenen bir durumdur. Dolayısıyla tüm bu kültürel bakış açılarını ve felsefi alt yapıyı gözeterek Paternalistik liderlik ve alt bileşenlerini ifade eden kavramların ele alınış yönü tayin etmek önemlidir. Bu kapsamda doğulu toplumların değerleri açısından farklı olduğu, dolayısıyla Paternalistik liderliğin ayrı ve kendine has bir liderlik tarzı olduğu açıktır.

Tablo 1. Paternalistik Liderliğin Kültürel Kökenleri

Otoriter Liderlik	Ahlaki Liderlik	Yardımsever Liderlik
•Üç bin yıllık imparatorluk yönetim tarihi •Üç Bağ -Oğlun hükümdarı olarak baba, -Bakanların hükümdarı olarak imparator - Karısının hükümdarı olarak koca •Politize Konfüçyüsçülük •Hukuki Açıdan •– Kanun ve ceza •– Merkezi güç ve otorite •– Kontrol taktikleri	• Konfüçyunizm • Erdemle yönetim • Ahlaki yönden örnek olarak yönetim • Yerindelik ve görgü kuralına uygun olarak yönetim •Kuralların Hükümdardan Hükümdara değişen bir yapının ve anlayışın baskın olması	• Konfüçyunizm • Baba ve imparator rollerinin yükümlülükleri • İyi kalplilik (ren) • Karşılıklılık normu (bao)

Kaynak: Farh ve Cheng (2000:108).

YÖNTEM

Çalışmanın amacı kapsamında paternalistik liderlik yaklaşımının uygulandığı askeri örgütlerle ilgili alan yazını incelenmiştir. Nitel araştırma deseni kapsamında sistematik derleme yöntemi ile literatürde yer alan araştırmalar tespit edilmiştir. Sistematik Derleme yönteminde çalışmanın amacına uygun olarak birtakım araştırmaları belirlemek, seçmek ve sonuçları sunmak adına belirli basamakları takip etmek gereklidir (Littell, Corcoran ve Pillai, 2008; Millar, 2004; Karaçam, 2013). Dolayısıyla çalışmaların tespiti aşamasında; paternalistik liderlik ile ilgili herhangi bir zaman diliminde yayınlanmış, ampirik bir çalışma (nitel veya nicel olarak yürütülen) olan derleme, içerik analizi veya meta analiz makalesi olmayan ve askeri örgüt örneklemi olması kriterleri esas alınmıştır. Paternalistik liderlik kavramını askeri örgütler örneklemi üzerinde ele almış tüm çalışmalara ulaşabilmek adına "Ulakbim, Scopus, Web of Science ve Proquest" elektronik veri tabanlarında araştırma yapılmıştır. Tarama yapılırken; "leadership", "paternalistic leadership", "military", "military leadership", "management effectiveness", "army", "officer"; "liderlik", "paternalistik liderlik", "askeri", "askeri liderlik", "ordu", "subay" "yönetimsel etkinlik", anahtar sözcükleri kullanılmıştır. Akabinde askeri örgütlere yönelik paternalistik liderlik kapsamında yapılan araştırmalarda ulaşılan ampirik sonuçlar; tespitler ve değerlendirmeler ölçüsünde incelenerek sunulmuştur.

BULGULAR

Paternalistik Liderliğin Örgütsel Çıktılara Etkisi ve Askeri Personelin Algısı

Liderlik tarzı ve etkinliğinin kültürel değişkenlerden önemli ölçüde etkilendiği bazı çalışmalarda vurgulanmaktadır (House, Wright ve Aditya, 1997; Offermann ve Hellmann, 1997). Sosyal bir ortam olan örgüt ortamı mevcut kültürel yapıdan etkilenmekte, günümüz karmaşık değişkenlerinin yönetilmesinde yerel liderlik anlayışlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim her gün daha belirsiz bir niteliğe bürünen endüstri ortamında her türlü stratejik kaynağın yönetimi ve birbiri ile uyumlu bir ahenge sahip olması hususu hayati öneme sahiptir. Kültürel perspektifte özellikle Asya ve Doğu toplumlarında batı toplumlarına nazaran otoriter, yardımsever ve ahlaki liderliği bünyesinde barındıran ve dengeli bir liderlik davranışı sergileyen Paternalistik lider, örgütsel çıktılar üzerinde önemli etkilere sahiptir. Türkiye'de sosyoekonomik ve toplumsal alanda en çok deneyimlenen liderlik tarzının ne olduğuna ilişkin sürdürülen bir çalışmanın sonucu, Paternalistik liderliğin diğer karizmatik, dönüşümcü ya da bürokratik liderlik tarzlarına nazaran daha çok deneyimlendiğini ve kültürel özellikleri önemli ölçüde temsil ettiğini ortaya koyulmuştur (Canbolat, Beraha, Çeliksoy ve Türker, 2010; Aycan ve Paşa, 2003; Karakitapoğlu-Aygün ve Gumusluoglu, 2013). Bu kapsamda bu bölümde Paternalistik liderin etkili olduğu örgütsel çıktılar çeşitli başlıklar altında incelenecektir.

Paternalistik liderin örgütsel çıktılar ve çalışanlar üzerindeki etkisi Kaynakların Korunumu Teorisi ile açıklanabilir (Hobfoll, 2001). Nitekim iş ortamındaki kaynaklar ve çalışanların bu kaynaklara yönelik algıları; çalışanların iş tutumlarını ve örgüt ortamındaki performanslarını yakından etkilemektedir (Salanova, Schaufeli, Xanthopoulou ve Bakker, 2010). Kaynakların korunumu yasası; bireyin sahip olduğu kaynağı koruduğu, geliştirdiği ve her zaman yeterli düzeyde tutmaya çalıştığını savunur. Herhangi bir kayıp durumunda kaynağa yönelik aktif veya pasif bir tutum geliştirmek suretiyle aksiyon alır. Bireyler Paternalistik liderin sergilediği davranışlar ve sunduğu kaynaklar açısından etkilenirler ve buna uygun yanıt geliştireceği değerlendirilir.

Paternalistik liderin özellikle astları ile kurduğu yakın iletişim ve gönül bağı, yardımsever ve ahlaklı duruşu ve kurduğu ilişkinin iş sınırlarını aşan bir şekilde çalışanlarını kapsaması özellikle

mavi yakalı çalışanların beklediği bir liderlik tarzı olduğu ifade edilmektedir (Aksoy, 2008). Ayrıca her ne kadar doğu toplumları için geçerli bir liderlik tarzı gibi görünse de; Türkiye-Hollanda (Ersoy, Born, Derous ve Molen, 2012) ve ABD- Hindistan (Peus, Braun ve Knipfer, 2015) örneklemlerinde yürütülen çalışmalarda, liderin üyeleri ile kurduğu etkileşimin kalitesini ifade eden lider üye etkileşimi ve örgütsel bağlılıklarından önemli bir etkisinin olduğu ve her türlü toplumda olumlu sonuçlara imkan sunduğu ortaya koyulmuştur.

Sınırlı sayıda çalışma yapılsa da örgütsel performans üzerinde Paternalistik liderliğin etkisini inceleyen çalışmalar önemli sonuçlar elde etmiştir. Chen, Eberly, Chiang, Farh ve Cheng, (2014) 601 yönetici ve çalışan üzerinde yürüttükleri bir çalışmada; Paternalistik liderliğin ahlaki ve yardımsever liderlik alt bileşenlerinin çalışanın rol içi ve rol dışı (extra rol davranışı) performanslarını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Yine Wu ve arkadaşları (2012) Çin'de 239 yönetici ve çalışan üzerinde yürüttükleri bir çalışmada, yöneticilere duyulan güvenin Paternalistik liderin örgütsel performansa (rol içi ve rol dışı) etkisinde önemli bir aracı değişken olduğunu ortaya koymuştur.

Paternalistik liderliğin iş performansı ve işten ayrılma niyetine olan etkisini 267 yönetici ve medikal çalışan üzerinde inceleyen Uğurluoğlu ve arkadaşları (2018); iş performansı ve işten ayrılma süreci üzerinde doğrudan bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca işten ayrılma sürecinin azaltılması adına Paternalistik liderliğin bileşenlerinden özellikle yardımsever ve ahlaki liderlik özelliklerinin daha baskın bir şekilde lider davranışlarında hissedilmesinin olumlu sonuçlar doğuracağı paylaşılmıştır.

Örgüt ortamında belirli bir stratejiyi uygulayarak hedeflere ulaşılacağını düşünmek tam olarak doğru bir sonuca götürmez. Nitekim çalışanların bu hedeflere kendilerince katılmalarını ve özverili bir şekilde görev tanımlarına uygun hareket etmeleri ve bu sürece gönüllü bir takım katkıda bulunmaları hedefe ulaşmayı daha da mümkün kılar. Gönüllü katılımı ve örgütün tüm unsurlarına yönelik fayda sağlamayı ifade eden örgütsel vatandaşlık davranışı bu yönü önemli bir etkendir (Organ, Podsakoff ve MacKenzie, 2006). Örgütte dayanışmayı, bilgi paylaşımını ve güçlükler karşısında örgütün toplam performansının artmasına imkân sunar. Paternalistik liderliğin lider üye etkileşimi ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini 307 takım üyesi üzerinde inceleyen Tang ve Naumann (2015); özellikle yardımsever ve ahlaki liderlik alt bileşenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışını olumlu yönde etkilerken, otoriter liderlik bileşeninin negatif yönlü bir etki yarattığını ortaya koymuştur.

Örgütlerin içerisinde bulunduğu dinamik ve rekabet yoğun endüstri ortamında önemli örgütsel çıktılar arasında şüphesiz ki yaratıcılık ve yaratıcı örgüt performansı gelmektedir. Örgütler sürekli gelişen ve değişen endüstri dinamiklerine uyum sağlama ve çeşitlenen bireyselleşmiş müşteri beklentilerine yaratıcı kapasiteleri ve performansları ile yanıt vermek suretiyle sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu kapsamda özellikle Paternalistik liderliğin yenilik üzerindeki etkisini 159 Çin'li şirket üzerinde inceleyen çalışma önemli sonuçlar sunmaktadır. Fu, Li ve Si (2012) yürüttükleri çalışmaları kapsamında özellikle yardımsever liderliğin örgütsel inovasyon performansı üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Yine bazı çalışmaların sonuçları yaratıcılığı olumlu yönde etkilediğini ampirik olarak desteklemektedir (Gu, Tang ve Jiang, 2013, Pellegrini ve Scandura, 2006; Wan, Chiu, Tam, Lee, Lau ve Peng, 2007). Ayrıca örgütsel performans üzerinde etkisini 460 sağlık çalışanının katılımı ile inceleyen çalışma, pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir (Saygili, Özer ve Karakaya, 2020).

Askeri örgüt yapılarında Paternalistik liderlik uygulamalarını ele ala çalışmalar incelendiğinde; öncelikle Chou, Sibley, Lin ve Cheng'in (2015) 1146 takım komutanı üzerinde yürüttüğü çalışma önemli sonuçlar sunmaktadır. Baskın liderlik anlayışı olarak Paternalistik liderlik uygulaması alt boyutları içerisinde; %60,1'lik bir oran ile ahlaki-otoriter liderlik alt boyutlarının en genel

sergilenen davranış olduğunu ortaya koymuştur. Yine aynı grup üzerinde %29,1'lik oranda ise ahlaki-yardımsever liderlik alt boyutunun sergilendiği paylaşılmıştır. Paternalistik liderlik uygulaması kapsamında ahlaki ve yardımsever alt liderlik boyutlarını görece daha fazla sergileyen takım komutanlarının astlarının örgütün belirlediği hedefleri yerine getirme ve hizmet ettiği değerlere bağlılığı olarak ifade edilen örgütsel bağlılıklarını ve görev performanslarının artmasına etkisi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca çalışmada paternalistik liderlik sergileyen takım komutanlarının zor şartlarda askeri görevleri yerine getiren ve diğer örgütlere nazaran iş yükü ve sorumluluğu yüksek olan askeri hizmetlerinden ayrılma niyetlerini de azalttığı amprik olarak ortaya konmuştur. Askeri alanda Paternalistik liderlik uygulamalarının sonucunu inceleyen bir diğer çalışma olan Zhang'ın (2001) çalışmasında ise; 249 Tayvanlı askeri personel üzerinde araştırma yapılmıştır. Çalışmada askeri ortamdaki liderlik tarzının sadece normal örgütlere benzer şekilde hukuki bir bağla kurulan bir ilişkiye indirgenemeyeceği, gerektiğinde hayatını ortaya koyacak kadar özverili ve örgütsel hedeflere bağlı bir ast davranışı için Paternalistik liderliğin önemli bir liderlik tarzı olduğuna vurgu yapılmaktadır. Çalışmada Paternalistik liderliğin en uygun liderlik tarzı olduğu, salt bir şekilde otoriter liderlik uygulamaların negatif örgütsel çıktılara neden olduğu dolayısıyla "iyi ve ahlaki olan bir yönetim tarzı "açısından astlarının gönüllü katılımında Paternalistik liderliğin uygulanması gerektiği paylaşılmıştır. Ayrıca astlar ve liderler arasında bencil olmayan ve asılsız otoriter tavır sergilemek yerine bencil olmayan bir şekilde otorite-ahlaklılık ve yardımsever liderlik tarzları arasındaki uyumu Paternalistik liderliğin sağlamasının örgütsel performansa olumlu katkılarının olduğu ve iyilikle astların yönetilmesi hedefine en çok hizmet eden bir yetenek olduğu savunulmuştur.

ABD ve Tayvan örneklemleri arasında 1151 Tayvanlı askeri personel olan amir ve ast arasındaki ilişkiyi inceleyen Wang ve arkadaşları (2018); Paternalistik liderliğin yardımsever ve otoriter lider arasında optimal dengeyi sağlayarak çalışan performansını arttırdığını ortaya koymuştur. Ayrıca güvenlik güçlerinin yer aldığı 2791 kişilik bir örneklem üzerinde yürütülen bir çalışmada ise; Paternalistik liderlik tarzının iş stresine sahip çalışanların zorlu çalışma koşulları ve psikolojik iş yüküne rağmen örgütsel bağlılıklarını arttırdığını ortaya koymuştur (Yeh, Chi ve Chiou, 2008).

Görüldüğü gibi paternalistik liderlik uygulamaları ampirik çalışmalar sonucunda da elde edilen bulgular kapsamında önemli örgütsel çıktılara doğrudan etki etmektedir. Özellikle askeri nitelikli örgütlerde olumlu katkılarının olduğu ampirik olarakta ortaya konmuştur. Bu yönüyle örgütlerin mevcut liderlik uygulamalarını gözden geçirerek, daha dinamik ve karmaşık kültürel dokulara sahip örgüt ortamlarında paternalistik liderlik uygulamalarını yönetim pratiğine kazandırmaları önemli katma değer yaratabilir.

SONUÇ

Belirsizliğin ve öngörülemezliğin arttığı günümüz endüstri ortamında örgütlerin temel kaygıları arasında örgütsel çıktıların etkinliğinin arttırılması yer almaktadır. Gerek kaynakların etkin kullanımı gerekse örgütün sosyal kısmının gereklerinin belirlenerek uygun bir şekilde örgütsel hedeflere odaklanması, liderin etkinliğine bağlıdır. Bu noktada özellikle son dönemde gelişen ülkeler ve Asya temelli büyüyen ekonomiler, batılı tarzda yönetim teorileri ve liderlik uygulamalarının gözden geçirilmesine ve uygulanabilirlik açısından yeni yaklaşımların geliştirilmesine imkân vermiştir. Liderlik yaklaşımları arasında Paternalistik liderlik özelikle kültürel kabulleri ve etik değerleri benimseyen, baba figürünü temsil eden bir liderlik tarzıdır. Paternalistik lider astları ile kuruduğu iletişim içerisinde onları bir büyüğü gibi kollar, ihtiyaçlarını gözetir ve aile gibi iş yeri ortamının oluşumuna zemin hazırlar. Liderin astları ile kurduğu etkileşim, iş tanımı veya örgütsel performans kriterleri ile sınırlı kalmaz. Paternalistik lider örgüt sınırlarının ötesinde çalışanları ailevi sorunlarına dek aktif bir rol üstlenir. Örgüt içi

ve dışında kaynaklar üzerindeki yetkisini ahlaki ve yardımsever bir biçimde adil olarak kullanmaya ve dağıtmaya çalışır. Etik değerlere saygılı, davranışlarında kültürün ahlaki motiflerini önemseyen, tatlı sert bir ifade ile otoritesini tesis eden Paternalistik lider, yarattığı etik iklim sayesinde güven ve örgütsel vatandaşlığın artmasını hedefler. Çalışanlar kendilerine sunulan bu ahlaki ve yardımsever tutum karşısında, örgütsel bağlılıkları ve sadakat hisleri yüksek davranışlar sergilerler. Paternalistik liderin yarattığı güven ortamında, bağlı oldukları örgütün daha başarılı olması adına tüm benlikleri ile çalışmaya ve yaratıcı performans ortaya koymaya çalışırlar.

Örgütlerin içerisinde bulunduğu etkinlik ve verimlilik kaygısı ve yönetimsel süreçlere yönelik hesap verebilirlik sorumluluğu, askeri örgütler içinde geçerlidir. Diğer örgütlerin yanı sıra artan askeri harcamalar ve etkin yönetişim anlayışı, hesap verebilirliği ve yönetimsel uygulamalar üzerindeki gözleri daha da arttırmaktadır. Bu durum askeri örgütlerde de örgütsel çıktılar açısından örgütlerin liderlik yaklaşımlarını gözden geçirmelerini önemli kılmakta ve çeşitli çalışmaların hem uygulamada hem de akademik dünyada yürütülmesine zemin hazırlamaktadır. Askeri örgütlerde özellikle kültürel çeşitliliğin arttığı yani hem kuşak (X, Y ve Z) hem de toplulukçu anlayışı benimseyen çalışanlar noktasında; örgütsel güveni ve bağlılığı öncülleyen, otoriter olduğu kadar ahlaki ve yardımsever olan bir lider figürü arayışına cevap, Paternalistik bir liderlik uygulaması olabilir. Askeri örgüt ortamlarında Paternalistik liderin yardımsever liderlik bileşeni ve ahlaki liderlik bileşeni, özellikle örgüt ortamında belirsizliği yönetmede, kritik örgütsel hedeflere yönelik gereken yüksek örgütsel bağlılığın saplanmasında, gerekli örgütsel güvenin tesisinde ve önemli işgücünün işten ayrılma niyetinin azaltılmasında büyük rol oynayacağı yapılan ampirik çalışmaların sonuçların incelenmesi neticesinde öngörülmektedir.

Askeri örgütlerde Paternalistik liderin stratejik bir kaynak olan insan kaynağının örgüt sınırlarını aşan bir şekilde güven ve ilgi ile donatması, yaratıcı, samimi, çalışkan, etik ve sürdürülebilir bir örgüt ikliminin tesisine imkân sağlar. Dijitalleşme ve küreselleşme ile örgüt ortamının birçok yönden değiştiği günümüz yönetim pratiği içerisinde, oluşan yeni sorunların çözümünde ve belirsizliğin yönetiminde etkili bir liderlik uygulaması olabilir. Bu kapsamda sunduğu katma değer açısından Paternalistik liderlik anlayışının askeri örgütlerce incelenmesi ve uygulanacak üst yönetici eğitim programları ile liderlik davranışlarına yansımasının faydalı sonuçlar sunacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca kısıtlı sayıda askeri örgütü ele alan çalışmanın olması sebebiyle, özellikle Paternalistik Liderliğin Türk askeri örgüt ortamlarındaki çeşitli örgütsel çıktılar üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmalara yönelik ihtiyacın olduğu açıktır. Daha sonra yürütülecek çalışmalarda bu çağrının gözetilmesinin Paternalistik Liderlik yaklaşımının askeri örgütlerdeki etkilerin anlaşılmasına önemli katkılarının olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, B. (2008). The Relationship Between Paternalistic Leadership, Empowerment and Turnover Intention: An Empirical Study. *İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aycan, Z., and Paşa, S. (2003). Career Choices Job Selection Criteria and Leadership Preferences in A Transitional Nation: The Case of Turkey. *Journal of Career Development*, 30(2), 129-144.

Aycan, Z., Kanungo, R. N. and Sinha, J. B. (1999). Organizational culture and human resource management practices: The model of culture fit. *Journal of Crosscultural Psychology*, 30 (4), 501-526.

Castaño, N., de Luque, M. F. S., Wernsing, T., Ogliastri, E., Shemueli, R. G., Fuchs, R. M. and Robles-Flores, J. A. (2015). El Jefe: Differences in expected leadership behaviors across Latin American countries. *Journal of World Business,* 50(3), 584-597.

Cerit, Y., Özdemir, T. ve Akgün, N. (2011). Sınıf Öğretmenlerinin Okul Müdürlerinin Paternalist Liderlik Davranışları Sergilemelerini İstemeye Yönelik Görüşlerinin Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi. *AİBÜ Eğitim Fakültesi Dergisi,* 11(1):87-99.

Chan, S. C. H., Huang, X., Snape, E. and Lam, C. K., (2013). The Janus face of paternalistic leaders: Authoritarianism, benevolence, subordinates' organization-based self-esteem, and performance. *J. Organiz. Behav.,* 34: 108–128.

Chen, X. P., Eberly, M. B., Chiang, T. J., Farh, J. L. and Cheng, B. S. (2014). Affective trust in Chinese leaders linking paternalistic leadership to employee performance. *Journal of Management,* 40(3), 796-819.

Cheng, B. S., Lin, T., Cheng, H., Chou, L., Jen, C. and Farh, J. (2010). Paternalistic leadership and employee effectiveness: A multiple-level-of-analysis perspective. *Chinese Journal of Psychology,* 52(1), 1-23.

Cheng, M. Y. and Wang, L. (2014). The mediating effect of ethical climate on the relationship between paternalistic leadership and team identification: A team-level analysis in the Chinese context. *Journal of Business Ethics,* 129, 639-654.

Chou, W. J., Sibley, C. G., Liu, J. H., Lin, T. T. and Cheng, B. S. (2015). Paternalistic leadership profiles: A person-centered approach. *Group & Organization Management,* 40(5), 685-710.

Ersoy, N. C., Born, M. P., Derous, E. and Molen, H. T. (2012). The effect of cultural orientation and leadership style on self- versus other-oriented organizational citizenship behaviour in Turkey and the Netherlands. *Asian Journal of Social Psychology,* 15, 249-260.

Farh, J. L. and Cheng, B. S. (2000). A cultural analysis of paternalistic leadership in Chinese organizations. In J. T. Li, A. S. Tsui, & E. Weldon (Eds.), Management and organizations in the Chinese context (pp. 94-127). London: Macmillan.

Farh, J. L., Liang, J., Chou, L. F. and Cheng, B. S. (2008). Paternalistic leadership in Chinese organizations: Research progress and future research directions. In C. C. Chen & Y. T. Lee (Eds.), Leadership and management in China: Philosophies, theories, and practices (pp. 171-205).

Fu, X., Li, Y. and Si, Y. (2013). The impact of paternalistic leadership on innovation: An integrated model. *Nankai Business Review International,* 4(1), 9-24.

Gareis, S. B. (2016). Multinationalität als militärsoziologisches Forschungsgebiet," in: Dörfler Dierken, Angelika and Kümmel, Gerhard (eds.): Am Puls der Bundeswehr. Militärsoziologie in Deutschland zwischen Wissenschaft, Politik, Bundeswehr und Gesellschaft, Wiesbaden, 169-188.

Gu, Q., Tang, T. L.-P. and Jiang, W. (2013). Does moral leadership enhance employee creativity? Employee identification with leader and leader-member exchange (LMX) in the Chinese context. *Journal of Business Ethics,* 126(3),513-529.

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology,* 50(3), 337-421.

House, R. J., Wright, N. S. and Aditya, R. N. (1997). Cross-cultural research on organizational leadership: A critical analysis and a proposed theory. In P. C. Early, & M. Erez (Eds.), New perspectives on international industrial/ organizational psychology (pp. 535-625). San Francisco, CA: The New Lexington Press.

Karaçam, Z. (2013). Sistematik derleme metodolojisi: Sistematik derleme hazırlamak için bir rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi,* 6(1), 26-33.

Karakitapoğlu-Aygün, Z. and Gumusluoglu, L. (2013). The bright and dark sides of leadership: Transformational vs. non-transformational leadership in a non- Western context. *Leadership,* 9 (1), 107-133.

Khatri, N. (2011). A taxonomy of supervisor subordinate exchanges across cultures. *IIMB Management Review*, 23, 71-80.

Littell, J. H., Corcoran, J. and Pillai, V. (2008). *Systematic Reviews and Meta-Analysis.* UK: Oxford University Press.

Locke, E. A. (1991). Goal theory vs. control theory: Contrasting approaches to understanding work motivation. *Motivation and Emotion*, 15, 9-28.

Millar, J. (2004). Systematic Reviews for Policy Analysis, S. Becker ve A. Byrman (ed.), Understanding Research for Social Policy and Practice: Themes, Methods and Approaches içinde, Bristol: Policy Press.

Offermann, L. R. and Hellmann, P. S. (1997). Culture's consequences for leadership behavior: National values in action. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28(3), 342-351.

Organ, D. W., Podsakoff, P. M. and MacKenzie, S. B. (2006). *Organizational citizenship behavior: Its true nature, antecedents and consequences.* Beverly Hills, CA: Sage.

Özkan-Canbolat, E., Beraha, A., Çeliksoy, E., ve Türker, Y. (2010). Türk Liderlik Profili: Türk Siyasi Liderleri Üzerine Niteliksel Bir Çalışma. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,* 2(2), 37-45.

Pellegrini, E. K. and Scandura, T. A. (2006). Leader-member exchange (LMX), paternalism, and delegation in the Turkish business culture: An empirical investigation. *Journal of International Business Studies,* 37(2), 264-279.

Pellegrini, E. K. and Scandura, T. A. (2008). Paternalistic leadership: A review and agenda for future research. *Journal of Management,* 34, 566-593.

Pellegrini, E., Scandura, T. and Jayaraman, V. (2010). Cross-Cultural Generalizability of Paternalistic Leadership: An Expansion of Leader- Member Exchange Theory. *Group & Organization Management,* 35(4) 391-420.

Peus, C., Braun, S. and Knipfer, K. (2015). On becoming a leader in Asia and America: Empirical evidence from women managers. *The Leadership Quarterly,* 26, 55-67.

Salanova, M., Schaufeli, W. B., Xanthopoulou, D. and Bakker, A. B. (2010). The gain spiral of resources and work engagement: Sustaining a positive worklife. In A. B. Bakker, & M. P. Leiter (Eds.), Work engagement: A handbook of essential theory and research (pp. 118-131). New York: Psychology Press.

Saygili, M., Özer, Ö and Karakaya, P. Ö. (2020). Paternalistic Leadership, Ethical Climate and Performance in Health Staff. *Hospital Topics,* 98(1), 26-35.

Silin, R. H. (1976). *Leadership and Value: The Organization of Large-Scale Taiwan Enterprises.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tang, C. and Naumann, S. E. (2015). Paternalistic leadership, subordinate perceived leader-member exchange and organizational citizenship behavior. *Journal of Management & Organization,* 21(3), 291-306.

Ugurluoglu, O., Aldogan, E. U., Turgut, M. and Ozatkan, Y. (2018). The Effect of Paternalistic Leadership on Job Performance and Intention to Leave the Job. *Journal of Health Management,* 20(1), 46-55.

Wan, C., Chiu, C., Tam, K., Lee, S., Lau, I. Y. and Peng, S. (2007). Perceived cultural importance and actual self-importance of values in cultural identification. *Journal of Personality and Social Psychology,* 92(2), 337-354.

Wang, A. C., Tsai, C. Y., Dionne, S. D., Yammarino, F. J., Spain, S. M., Ling, H. C. and Cheng, B. S. (2018). Benevolence-dominant, authoritarianism-dominant, and classical paternalistic leadership: Testing their relationships with subordinate performance. *The Leadership Quarterly,* 29(6), 686-697.

Wu, M., Huang, X. and Cha, S. C. (2012). The influencing mechanisms of paternalistic leadership in Mainland. *Asia Pacific Business Review,*18 (4): 631-648.

Yeh, H. R., Ch, H. K. and Chiou, C. Y. (2008). The Influences of Paternalistic Leadership, Job Stress, And Organizational Commitment on Organizational Performance: An Empirical Study of Policemen in Taiwan, *The Journal of International Management Studies*, (3-2), 85-91.

Yukl, G. (1998). *Leadership in Organizations.* Englewood, Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Yıkılmaz, İ. (2021). Post-Modern Liderlik Tarzları Açısından Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Davranışlarının Değerlendirilmesi, Doğumunun 140. Yılında Atatürk Uluslararası Sempozyumu, 101-116.

Zhang, D. (2001). The comparison between paternalistic and transformational leadership in Military units. Master thesis. Sun Yat-sen University in Taiwan. In Chinese.